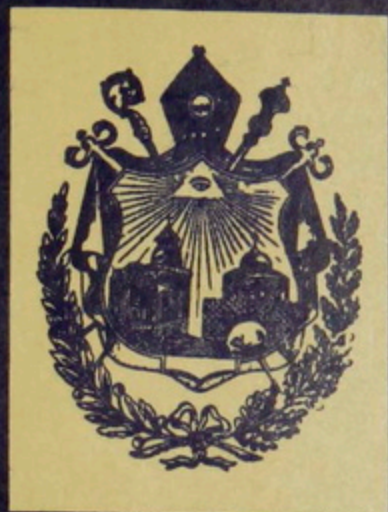

ՄԻՈՆ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ – ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 9 – 10

ԱՐԽ

ՆԷ ՏԱՐԻ — ՆՈՐՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԵՍԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ

1973

Սեպտեմբեր - Հոկտեմբեր

Թիւ 9 - 10

1973

September — October

No. 9 — 10

S I O N

VOL. 47

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

Proprietor: His Beatitùde the Armenian Patriarch of Jerusalem

Editor-in-chief: Archbp. Shahe Ajamian Editor: Ara Kalaydjian

St. James Press
Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՅԱԿՈՒ ՕՇԱԿԱՆ

(1883 — 1948)

Ներկայ դարու առաջին յիսնամեակի ընթացքին, թերեւս ոչ ոք առանձինն այնքան ազդած է Արեւմտահայ Գրականութեան վրայ՝ որքան Յակոբ Օշական: Նախ Պոլսոյ, բայց մանաւանդ արտասահմանի մէջ Օշական ամենէն վճռական դեր մը ունեցաւ՝ ինքզինք գտնել փորձող գրականութեան մը տալու ուրոյն գիմագիծ, հոգեբանութիւն, ոճ եւ ուղղութիւն:

Քսանհինգ տարիներ անցած են Օշականի մահէն. տարիներ՝ որոնց ընթացքին ան շարունակած է իր խորորինակ ազդեցութիւնը ունենալ մեր գրական կեանքին վրայ: Անկաշառ քննադատի, պայծառ իմացականութեան եւ հիանալի գրագէտի իր հմայքը տակաւին մեզ բոլորս իրեն կը կապէ, իրեն կը գիմենք՝ իրեւ մեր մեծ ուսուցչին:

Օշական այն բացառիկ անհատն է, որ միաժամանակ մեծատաղանդ գրագէտ—արուեստագէտ է ու գրական քննադատ. այս երկուքը շատ քիչ անգամ իրարու դուգահեռ կ'ընթանան: Արտաշէս Յարութիւնեան եւ Արշակ Չօպանեան միջակ քննադատներ են, եւ համեմատաբար յաջողած գրագէտներ: Օշական այս երկուքն է մեծ յաջողութեամբ, ու, աւելին՝ Հայ Գրականութեան տեսարանը: Իր քննադատի վաստակը կը հիմնուի ոչ այնքան առօրեայ, պարագայական քննադատութիւններու վրայ — որոնք իրենց նկարագրին իսկ պատճառով կարճ կեանքի մը դատապարտուած են —, որքան մեր գրականութեան մասին իր տեսութիւնները եւ գիտողութիւնները ամփոփող «Համապատկեր»ներու կոթողական շարքին վրայ: Հազուադէպ է որ քննադատներ իրենց մահէն ետք շարունակեն մնալ բաղմութիւններու յիշողութեան մէջ, եւ իրենց գործը տեւէ ու ապրի. Օշականի քննադատական—տեսական վաստակը ընդհակառակը՝ կարծէք ժամանակին հետ կը բիւրեղանայ, կը յստականայ եւ ազամանդի գիմացկունութիւն կը ստանայ: Մեր մէջ սխալ ըմբռնուած «քննադատութիւն»ը ան արուեստի բարձրացուց: Եթէ իր երկտասարդութեան, ամէն բան «հարթող» քննադատն էր, աւելի վերջ եղաւ գործվալի ուսուցիչը ամէն անգամ որ իր գիմացը ունենար բռնիք ունեցող տաղանդ մը. այնքան դեղուն էր իր սիրտը վաւերական տաղանդներու հանդէպ, որքան խիստ էր գրականութիւնը ձիարձակարան կարծող կեղծաւորներուն պարագային: Երբ կը գովէր՝ լակոնական ոճի նմուշ կու տար կարծէք, այնքան կշռուած եւ զուսպ էին իր խօսքերը. երբ կը քնն-

194-98

նադատէր՝ իր բառերը բամպակով շղարչուած չէին եւ արդար ու մաքուր զայրոյթ կ'արտայայտէին:

Իր գրական-քննադատական ամբողջ գործունէութեան խաւրիսը անայայլ սէրն էր, սէր՝ մեր ժողովուրդին, մշակոյթին, տաղանդին, մեր հոգիին համար. իր կեանքի բոլոր վերիվայրումներուն ընթացքին, իր իմացականութեան շրջափոխութիւններուն ամբողջ տեսողութեան, այդ սէրը անփոփոխ մնաց. կամ, եթէ փոխուեցաւ իսկ՝ աւելի ամբանալու, արմատանալու, կիրքի վերածուելու համար էր: Այդ մշտաբոց կիրքն էր զինք վարողը, մըղողը, եւ իր ստեղծագործութեան մէջէն ոսկիէ երիզի նման մեր ժողովուրդին հանդէպ զգացուած խորունկ հաւատքն է որ կ'երկարի, միշտ ինքզինք զգացնելով մերթ իրր կարկաչ եւ երբեմն ալ իրբեւ ընդերկրեալ խալ որոտ: Արեւմտահայ Գրականութեան իր ուսումնասիրութիւնը՝ խնդրոյ առարկայ գրագէտներու գործին քննութեանն անդին գացող, Արեւմտահայ կեանքը պեղող, պրպրտող եւ ազգային մեր նկարագիրն ու հոգեբանութիւնը կազմող տարրերը երեւան բերող, օտար ազդեցութիւնները նշող, հայկականը ցոյցնող համայնագիտարան մըն է: Օջականի համապարփակ իմացականութիւնը միայն կրնար նման հսկայական աշխատանքի մը լծուիլ եւ յաջողութեամբ իրագործել մեր գրականութեան համար այն՝ ինչ որ Կոմիտաս Վարդապետ հայ երաժշտութեան համար քրաւ, կամ Թորամանեան՝ հայ ճարտարապետութեան: Գիտակից հպարտութեամբ եւ բնականութեամբ կը գործածէր «Իմ ժողովուրդս» բացատրութիւնը, ուրիշներու մօտ ծիծաղելի, այլ իր պարագային այնքան հասկնալի, այնքան զեղեցիկ, այնքան յարմար: Կարծէք մեր ժողովուրդն իսկ մարմնացնէր՝ իր թերութիւններով, իր տառապանքով, տաղանդով, սիրտով եւ նկարագրով:

Քննադատական իր արուեստը ամենէն առաջ խաչակրութիւն մըն էր կեղծին դէմ, սուտին դէմ: Կը խորչէր մեր գրականութեան մէջ գրեթէ նկարագիր զարձած սուտ յուզումներէն, լացերէն, իգականին մօտեցող զգացումներու այն հիւանդ կախ ներքութեանէն եւ անձնակեղրոն արուեստէն՝ որ այս դարու առաջին տասնամեակին մանաւանդ գրեթէ չարժուի վերածուած էր: Կ'ատէր ինչ որ բնական չէր, ինչ որ ինքնարուի արտայայտութիւն չէր, ինչ որ փնտռուած, աշխատուած եւ ի վերջոյ թուղթին տարուած բառ էր, առանց ջերմութեան: Մեր գրականութեան կը վերատաէր օտար չմարսուած ազդեցութիւններ, հանգանակներ, ուղղութիւններ, խորթ՝ մեր ոգիին, անհամապատասխան՝ հայ գրականութեան զարգացման մակարդակին, մտահոգութիւններուն, մտասուեւումին: Սորապէս կը գնահատէր եւրոպական գրականութիւններու լաւագոյն ստեղծագործութիւնները. կը հասկնար դանոնք՝ ուրեմն կը սիրէր, եւ այդ սէրը կ'ուզէր տեսնել նաեւ հայ գրողներու մօտ:

Բայց իրբեւ ստեղծագործող գրագէտ, Յակոբ Օջական մասնաւոր սեղ մը կը գրաւէ Արեւմտահայ արդի Գրականութեան մէջ. իր հէքիաթները, պատմութեանքները, պատկերները, վիպակները, թատերերգութիւնները եւ վէպերը հոգեբանական վերլուծումի

սքանչելի օրինակներ են, մեր մէջ քիչ անգամ փորձուած եւ յաջողած: Չապէլ Եսայեանի հետ, հոգեբանական վէպի լատագոյն վարպետը պիտի մնայ Օչական, մանաւանդ իր «գետ վէպ»ով՝ «Մնացորդաց»ով: Իր գրական ժառանգութեան ամբողջական հրատարակութիւնը, օր մը, մեղի պիտի տայ հիանալի առիթ մը՝ ծանօթանալու Օչականի գրականութեան բոլոր երեսներուն, իր «խոնարհ» հերոսներով եւ հայ գիւղի ջինջ նկարագրութեամբ:

Յակոբ Օչականի գրական-քննադատական գործունէութեան դուգահեռ է ուսուցչութիւնը, որ կ'երկարի երկար տարիներու վրայ, Կիպրոսի Մելգոնեան Հաստատութենէն մինչեւ Երուսաղէմի ժառանգաւորացը: Մանաւանդ հոս, Դպրեւանքի ուսումնական միջոցորտին մէջ, Օչական իրրել ուսուցիչ իր դերին եւ շրջանակին մէջ էր՝ ուսուցանելով, վերլուծելով, սրբագրելով, դասախօսելով, միշտ ուսանողութեան հետ, սիրող եւ սիրուած, յարգող եւ յարգուած: Իր բախտաւոր աշակերտները ամենէն քաղցր յիշատակներ միայն կը պահեն իրմէ, այդ պարզմիտ եւ անսեթեւեթ դիւղացիէն, այդ բազմաճիւղ զարգացումով հիանալի ուսուցիչէն եւ արուեստագէտէն: Միշտ ինքզինք նորոգող դասախօսն էր ան, յամառ ընթերցող մը, որ ինքնակրթանքի շնորհիւ տէր էր միշտ աճող գիտութեան՝ մարդկային կեանքը հետաքրքրող գլխաւոր գրեթէ բոլոր նիւթերու շուրջ: Իր իմացականութիւնը, մինչեւ վերջ պայծառ եւ արթուն, նորին առջեւ բաց, բնախօսական թերեւս ինչ անհասկնալի գործողութեամբ մը արտաքին աշխարհէն եւ ընթերցումներէն կ'ընկալէր ինչ որ անհրաժեշտ էր, գեղեցիկ, յիշողութեան մէջ պահուելու արժանի: Եւ այդ բացառիկ յիշողութեամբ է որ Օչականի դասախօսութիւններն ու խօսակցութիւնը, վէպերն ու քննադատական ուսումնասիրութիւնները այնքան կենդանի, այնքան վառ եւ այնքան լեցուն կ'ըլլային:

Յակոբ Օչական հայ գիրին, հայ մշակոյթին մեծագոյն ծառագոյն էր, նուիրուած եւ մոլեռանդ պահապանը. քննադատի իր մտրակով Գրականութեան տաճարէն հեռացուց անարժանները, լայն բացաւ դուռերը ընտրեալներուն առջեւ, եւ անվհատ պայքարեցաւ բարձր, մաքուր, գաղափարապաշտ եւ մանաւանդ հայեցի գրականութեան մը համար: Իրա՛ւ գրագէտն էր ան, իրա՛ւ քննադատ-տեսաբանը, իրա՛ւ Հայր: Իր ժառանգութիւնը եւ իր անձին օրինակը միշտ ներշնչումի աղբիւր պիտի ըլլան սերունդներու համար:

Ա. Գ.

ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌԷՍ ՆԵՐՍ

Ուրբաթ, 22 Յունիս 1973, Երեկոյեան Ժամերգութեան աւարտին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կից Ս. Էջմիածին մատուոյ մէջ Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Անճմեան կատարեց նախ կիսասարկաւազութեան եւ անմիջապէս յետոյ տուող սարկաւազութեան աստիճանի տրւելութիւնը Ուրբաթիկը Տիրացու Յակոբ Գոճակէօղեանի: Անկէ ետք կատարուեցաւ յիշեալին եւ Արսէն Սրկ. Յովակիմեանի քահանայական կոչման արարողութիւնը: Արարողութեանց խորտաւելակն էր Հոգշ. Տ. Գեղամ Մ. Վրդ. Զաքարեան:

Յաջորդ օր, Շաբաթ, 23 Յունիս, կէսօրէ առաջ, Գերշ. Սրբազանը կատարեց քահանայական ձեռնադրութիւնը յիշեալներուն, Ս. Էջմիածին մատուոյ մէջ մատուցուած Ս. Պատարագի ընթացքին: Ընծայեալները, խորտաւելակ Հայր Սուրբին կողմէ ներկայացուեցան ձեռնադրելի Ս. Հօր, որ պատշաճ աղօթքներէ ետք շնորհեց անոնց Ս. Պատարագի զղեստները, իւրաքանչիւրը տրւելութեան ուրոյն աղօթքով: Յուզիչ էր պահը երբ երկուքն ալ խորանի բեմէն ձեռամբարձ կը դառնային ժողովուրդին, ի նշան աշխարհէն իրենց հրաժարման: Օծման խորհրդաւոր պահուն, Արսէն Սարկաւազ վերակոչուեցաւ Տ. Ռուբէն Աբեղայ, իսկ Յակոբ Սարկաւազ՝ Տ. Ներսէս Քահաւաճ: Սրբազանը ապա անոնց տուաւ Ս. Սկիւռ, աղպէսով շնորհելով Ս. Պատարագ մատուցանելու իշխանութիւն: Ամբողջ Միաբանութիւնը բեմ բարձրանալով համբուրեց ընծայեալներու միւտոնած ճակատն ու ափերը:

Կէսօրէ ետք, Ժամերգութեան աւարտին, Գերշ. Տ. Շահէ Եպիսկոպոս նոյն եկեղեցիին մէջ կատարեց վեղարի օրհնութիւնն ու տրւելութիւնը Տ. Ռուբէն Աբեղային, որ ապա, Տ. Ներսէս Քահանային հետ մեկնեցաւ Բեթղէհէմ, ուր անցուց քառասունքի իր ապաշխարութեան շրջանը, ուսանելով Ս. Պատարագի կարգերը Վանքի Տեսուչ Հոգշ. Տ. Մեսրոպ Վրդ. Տեփոյեանէ եւ Հոգշ. Հ. Նարեկ Վրդ. Մարֆաղէեանի հսկողութեան ներքեւ:

20 Յուլիս, Ուրբաթ կէսօրէ առաջ Տ. Ռուբէն Աբեղայ, իսկ Շաբաթ, 21 Յուլիս Տ. Ներսէս Քահանայ մատուցին իրենց անդրանիկ Ս. Պատարագները Ս. Էջմիածին մատուոյ մէջ, որմէ ետք Տ. Ներսէս Քահանան մեկնեցաւ Բեթղէհէմ՝ իր պաշտօնավայրը:

Ստորեւ կու տանք ամփոփ կենսագրութիւնները ընծայեալներուն:

Տ. ՌՈՒԲԵՆ ԱՐՆ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

Աւագանի անունով Արսէն, ծնած է 5 Նոյեմբեր 1913ին՝ Նոր Զուղա (Սպահան), բարեպաշտ ընտանիքի մը մէջ: Նախակրթութիւնը տեղւոյն աղպային վարժարանին մէջ ստանալէ ետք մեկնած է Կալկաթա (Հնդկաստան), ուր երեք տարիներ շարունակած է իր ուսումը Բողոքականներու Սէյնթ-ձէյմս

վարժարանին մէջ: Ապա մտած է դործի ասպարէզ, բնտրելով առևտրական ճիւղը: Բ. Համաշխարհային Պատերազմի տառն վերադարձած է իր ծննդավայրը: Սարկաւազ ձեռնադրուած է 1968ին, 1972ին եկած է Երուսաղէմ եւ տարի մը հետեւած Ս. Աթոռոյս Ընծայարանի դասընթացքներուն, պատրաստուելու համար քահանայութեան սրբազան ասպարէզին:

Տ. ՆԵՐՍԷՍ ՔՀՆՅ. ԳՈՃԱԿԷՕԶԵԱՆ

Աւագանի անունով Յակոբ, ծնած է Կ. Պոլիս 1916ին: Շատ կանուխ կորսնցուցած է հայրը՝ որ սպաննուած է տարադրութեան մէջ ի Դամասկոս: Նախակրթութիւնը Պէշիկթաշի Մաքրուհեան վարժարանին մէջ ստանալէ ետք Նետուած է դործի ասպարէզ: 1956ին, Երբ հանդուցեալ Տ. Կարապետ Ա. ՔՀՆԵ. Անդրէասեան Ս. Աթոռէս Պոլիս զրկուած էր միարան բերելու, Յակոբ կը հաւանի դալ Երուսաղէմ, ուր տառն մը կը ծառայէ իրբեւ լուսարար: 1961ին ձրկելով Ս. Քաղաք կը մեկնի Պէշիկթաշ, ուր կը մնայ աւելի քան տասնամեակ մը: Հոն կ'աշուսնանայ եւ 1972ին վերադառնալով Ս. Աթոռ, տառն մը կը ծառայէ Բերդէշէմի մէր վանքէն ներս: Իսկ ձեռնադրութենէն ետք ալ կը շարունակէ քահանայադործել Ս. Մենդեան Տաճարէն ներս:

Սիոն շնորհաւորելով զիրենք՝ կը մաղթէ յաջողութիւն իրենց տառուածահաճոյ դործերուն:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՄԱՅՈՒԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԸ

«Զի՞նչ օգտիցի մարդ, երբ աշխարհ ամենայն
շահեսցի եւ զանձն իւր տուծեսցէ»

(Մարկ. Ը 36)

Անտարակոյս չկայ արարած մը որ չվախնայ մահէն: Գերագոյն դժբախտութիւնն է ան, չարիքներուն չարիքը բոլորին համար: Եւ այս՝ վասնոր ան դարձած է հոմանիշ ոչնչութեան, անգոյութեան. վերջակէտն է ան ամէն բանի, վերջին արարը այս կեանքին եւ ատով իսկ տրամաբեր ու խրաչեցնող: Մահին այս կերպ սահմանումը ճիշդ չէ անշուշտ. իր ընդարձակ տուժում, մահ բառը ունի մէկէ աւելի նշանակութիւններ, ուրիշ խօսքով՝ կան զանազան տեսակի մահեր:

Ա. Ֆիզիքական մահ: Բնական երեւոյթ մըն է ասիկա եւ յատուկ բոլոր արարածներուն: Ո՛չ միայն մարդերն ու անասունները, այլեւ բոյսերն ու տունկերը ենթակայ են մահուան օրէնքին: Զկայ բան մը այս արեւին տակ որ ունեցած ըլլայ սկիզբ եւ չունենայ վախճան: Կայ սակայն ուշագրաւ տարբերութիւն մը մարդուն եւ այլ շնչաւոր էակներու մահերուն միջեւ: Մահով անասունին կեանքը կը կասի վերջնականօրէն, մինչդեռ մարդուն համար մահով վերջ կը դառնէ ի՛ր դիտցած ու ապրած կեանքը. միայն, շարունակուելու համար տարբեր ձեւով ու տարբեր կերպարանքով՝ տարբեր վայրի մը մէջ: Ուրիշ խօսքով, այս աշխարհի բնակիչը ըլլալէ զաղբելով՝ մահէն ետք ան կը դառնայ բնակիչը տարբեր, ողբեղէն աշխարհի մը:

Թէեւ կարելի չէ խուսափիլ մահուան օրէնքէն, սակայն կարելի է չէզոքացնել անոր խայթոցը, ինչպէս կ'ըսէ Առաքելը. «Ո՛ր է, մահ, խայթոց քո»: Մեր Տիրոջ հետեւելով կարելի է յաղթահարել դայն, ինչպէս որ Ան իր մահուամբ յաղթեց մահին եւ աշխարհին: Աշխարհի յաղթել կը նշանակէ յաղթել աշխարհի եւ բնութեան օրէնքներուն ու վեր բարձրանալ անոնցմէ: Յիսուսի օրինակով, մեզի ալ տրուած է հնարաւորութիւնը մահը վերածելու նոր ու անվախճան կեանքի սկզբնակէտի մը:

Զարմանալի չէ որ սուրբեր ու մարտիրոսներ ցնծութեամբ դիմաւորած են զայն, իրենց փրկութիւնը տեսնելով անկէ ետք ու անոր ետին: Կամուրջ մը կը դառնայ ան սուրբին համար, մարդը իր Արարչին միացնող, Անոր քաղցր ու ամենատենչալի ներկայութեան առաջնորդող:

Բ. Բարոյական մահ: Մարդ արարածը արժանապատուութիւն ունի, որ հաստատուած է իր բարոյականին, իր նկարագրին եւ ուրիշներուն հետ ունեցած իր վարուելակերպին վրայ: Անբարոյ ու աննկարագրի անձ մը կը կորսնցնէ իր արժանապատուութիւնը եւ բարոյապէս կը մեռնի: Եթէ յարատեւէ դէպի ոճիր առաջնորդող այդ ճամբուն մէջ, մարդկային ընկերութիւնը զայն վիսասկար տարը մը համարելով՝ իրմէ հեռու պահելու կամ չէզոքացնելու որոշումը կու տայ:

Գ. Հոգեւոր մահ: Անհաւատին բաժինն է այս, բուն մահը, Աստուած ու հանդերձեալ կեանքը ուրացողին դառն բաժինը: Հակառակ իր երեւութա-
կան երջանկութեան ու անփութութեան, ան դժբախտագոյն ու թշուառագոյնն է արարածներուն: Անկարելի է որ չայցուի մէկ օրէն միւսը փոշխանալու, յա-
ւիտենապէս անէմնալու սահմակեցուցիչ մտածումէն: Կեանքի փրփրազէղ ու
անծայրածիր ուկիանոսին վրայ ուղեկորոյս նաւորդն է ան, որ կ'անդիտանայ
գոյութիւնը որեւէ նաւահանդիստի, ուր կրնայ իր նաւը առաջնորդել: Ան չա-
րունակ կ'իյնայ մէկ մոլութեան գիրկէն միւսը: Անիկա ներկային համար մի-
այն ապրող կարծատես ու կարծամիտ անհատն է, եւ սակայն այդ ներկան որ-
քա՛ն արագ կը թաւալի:

* * *

Մեր պայքարի զէնքերը յաճախ կ'ուղղենք միայն Ֆիզիքական մահ-
ուան դէմ, դայն կարելի եղածին չափ հեռու պահելու, երբ նոյնիսկ հոգեւոր
ու բարոյական մահերուն է որ կ'առաջնորդեն այդ ուղղութեամբ կատարուած
մեր ճիգերը: Պատճառը ասոր. ծայրայեղ աշխարհօրէութիւնը, անտարա-
կոյս: Մենք մեր սրտերը երբեմն ամբօրէն կը կապենք աշխարհիկ ու անցա-
ւոր հաճոյքներու, մոռնալով Տիրոջ խօսքը թէ ով որ իր հայրը, մայրը կամ
այլ հարազատներ իրմէ աւելի կը սիրէ՝ չէ արժանի իրեն:

Ֆիզիքական մահէն այսքան սոսկալով հանդերձ՝ տարօրինակ է որ
մարդ արարածը յաճախ փոյթ անդամ չընէր խուսափելու հոգեւոր եւ բարո-
յական մահերէն. անհունօրէն սիրելով հանդերձ վաղանցուիկ ու դառնութեամբ
լի այս կեանքը, փորձ չընէր տիրանալու յաւերժական ու երանաւէտ այն միւս
կեանքին: Շատ անգամ, իրրեւ քրիստոնեայ, մարդ զուրկ չըլլար այս վերջի-
նին հաւատքէն, ինչ որ աւելի անբմբհնելի կը դարձնէ անոր կեցուածքը: Այդ-
պիսի անհատ մը կը նմանի հիւանդի մը, որ կը նախընտրէ տառապել՝ քան զինք
բուժող դեղն ու դարմանը ընդունել: Ան կը հաւատայ հանդերձեալ կեանքի
մը, կ'ընդունի Աստուծոյ գոյութիւնը, հաստատ համոզում ունի Անոր արդա-
րադատութեան նկատմամբ, եւ սակայն հակառակ այս բոլորին, ո՛չ մէկ քայլ
կ'առնէ որ զինք առաջնորդէր, մօտեցնէր Աստուծոյ թաղաւորութեան:

Նոյնքան տարօրինակ է որ մարդ յօժարակամ ինքզինք տարիներով
զրկանքի ու զոհողութեան կ'ենթարկէ, տիրանալու իրեն քանի մը տասնամ-
եակներու բարօր ու հանգստաւէտ կեանքի խոստումը բերող վկայականի մը,
եւ սակայն կը զժկամակի որեւէ ճիգ թափել՝ ապահովելու Աւետարանի այն
«թանկագին մարդարիտ»-ը, որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ յաւերժական ու երկ-
նաւոր կեանքը:

Պատահած է որ մեր հարազատներէն մէկը անողոք հիւանդութեան մը
ճիրաններէն ազատելու համար հազարներ ծախսենք. սակայն փոյթ կ'ընե՞նք
արդեօք մեր շուրջիները փրկելու հոգեւոր մահէն, զգուշացնելու զանոնք
մահացու մեղքերէն՝ որոնք մեզ յախտենական տանջանքի կը դատապարտեն,
հեռացնելով Աստուծոյ սէրէն ու ներկայութենէն: Կը մտահոգուի՞նք արդեօք
անոնք հոգիներու փրկութեան էական խնդրով: Վերջապէս, ո՞վ կրնայ երաշ-
խաւորել թէ Ֆիզիքական մահը, զոր մեզմէ հեռացուցած բոլորս առիթով
դայն յաղթած ըլլալու հրճուանքը կ'ունենանք, շատ մօտաւոր ապագային, ա-
նսպասելի անկրնէ մը դարանակայ, պիտի չփութայ վերջակէտը զնելու այն-
քա՛ն յոյսերով փայփայտած այս կեանքին:

Ի՞նչո՞ւ Մ. Գրքի պատուէրներուն համաձայն ապրուած կեանք մը կրը-

նայ յաղթահարել մահը եւ բանալ դուռը յաւերժական կեանքին : Ու ի՞նչ բառ
գտնել որակելու համար կեցուածքը անոնց՝ որոնք ծանր կը գտնեն «բողոք
լուծ»ը Աւետարանին , երբ անով մեղի ապահովուած բարիքներուն համար
կ'արժէր զոհողութեանց զերպոյնը բնել : Ու միթէ բիրտաւոր սուրբեր ու
մարտիրոսներ իրենց լաւագոյնը — անձը — զոհելով չէ՞ որ կրցան տիրանալ ա-
նոր :

Նիւթական աշխարհի մէջ , մենք կը յօժարինք սուղ զին վճարել այն-
պիսի բաներու համար՝ որոնք մեղի աւելի երջանկութիւն կը խոստանան պար-
զելու : Երբ համբաւաւոր վիրաբոյժներ կը խոստանան մեր Ֆիզիքականը ա-
տենի մը համար պարսպել մահուան ու հիւանդութեանց նետերուն դէմ , չենք
վարանիր մեր ունեցածին կէսը — ու մինչեւ անգամ ամբողջը — վճարել անոնց :
Բայց իւրաքանչիւր անհատ հարց պէտք է տայ ինքզինքին թէ ի՞նչ կ'արժէ վը-
ճարել՝ տիրանալու համար բոլոր երեւակայիւի բարիքներն ու ուրախութիւն-
ները անդրանցնող երկնքի արքայութեան :

Յաճախ մտածողուելով ապագայի մասին , զրկանքներու կ'ենթարկենք
մեր անձը , մեր ձեռքը անցած նիւթական դուռարէն մաս մը վերապահելու
«գալոց օրերուն» : Այդ պարապան կրնայ տարբեր գոյնով ներկայանալ մեզի եւ
կրնայ նաեւ չգալ . ուրիշ խօսքով՝ կրնանք յաւիտենութեան անցնիլ , առանց
առիթը ունենալու ծերութեան ու անկարողութեան օրերը ողջունելու , զրժ-
ուար այն օրերը՝ որոնց մտածումէն այցուած դանձ կը զիղենք , հոգալու հա-
մար այդ օրերու մեր կարիքները : Բայց յաւիտենական կեանքը անժխտելի ի-
րականութիւն մըն է , որուն պիտի երթանք կամայ թէ ակամայ , մօտ կամ հե-
ռու ապագային : Մեզի կը մնայ որոշել թէ ո՞ւր կը փախաբիւք երթալ , ո՞ւր
հաստատել մեր յաւերժական կայքն ու բնակավայրը , եւ բառ այնք պատրաս-
տուիլ ու «հոգեւոր գանձ» ամբարել , քանի զեռ ժամանակը ու չէ :

ԳԷՈՐԳ Ս . ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ՅԱՃԱԽ ԳԻՇԵՐՈՒԱՆ ԱՆԳՈՐՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Յանախ գիշերուան խորն անդորրութեան,
 երբ կապեր է զիս դեռ փունի շրդբան,
 Լոյսը կը բերէ ցանկալի յուշեր
 Անցնող օրերէն, որ իմս եղան:

Ժրպիտներ, լացեր,
 Անցած օրերու
 Եւ սիրոյ բառեր
 երբեմն խօսուած,
 Աչքեր շողափայլ,
 Այլեւս մարած,
 Սիրտեր կենսութեան
 Յաւտ խորտակուած:

Այսպէս գիշերուան խորն անդորրութեան,
 երբ կապեր է զիս դեռ փունի շրդբան,
 Լոյսը կը բերէ տխրագին յուշեր
 Անցած օրերէն, որ իմս եղան:

Կը յիշեմ բոլոր իմ շուրջս եղած
 Սիրտերն բարեկամ, իրարու կապուած,
 Որոնք մէկ առ մէկ ինկան անվարան,
 Տերեւներու պէս ցուրտէն ձմեռուան:

Դերձանէն փրբած
 Մարդու մը նրման,
 Կը թուիմ ըլլալ.
 Ամայացած եմ
 Տուններն խնոյքի
 Եւ մարեր անոնց
 Լոյսերը բոլոր,
 Իսկ դրասանգներն
 Թառամած իսպառ:

Այսպէս գիշերուան խորն անդորրութեան,
 երբ կապեր է զիս դեռ փունի շրդբան,
 Կը բերէ ցորեկ տխրագին յուշեր
 Անցնող օրերէն, որ իմս եղան:

THOMAS MOORE

Թրգմ. Ե.

ABOU'L ALA MAHARI

SOURAH THE FIRST

And the caravan of Abou'l Ala murmuring softly like a water spring
 Was quietly walking in the slumb'ring fields and its tinkling bells did sweetly ring;
 With an equal pace measuring its way, Mahari's Car'van rocked side to side,
 And the tinkling voice did sweetly flow and did inundate the fields calm and wide.
 Baghdad was sleeping with the bright dreams of the paradise in lax daintiness,
 And in gulistans bulbul was singing his tearful gazels with the love sweetness;
 The shower-springs were gurgling their songs with happy laughter and diamond sight,
 And scent and kisses were incensed round from the Khalifas' palaces of light.
 And the car'van too of jewel-stars, on their heav'nly path were going their round,
 The entire heaven like a pianoforte of splendid stars sang with a sweet sound.
 With carnations' scent the breeze did murmur the narrative of "Thousand and one nights",
 Palm trees and cypress, in their slumber sweet were rocking themselves under the star-lights.

And the caravan, rocking side to side, was going forward, with no look behind,
 The unknown road called Abou'l Ala with a thousand charms caressing his mind.
 — "You always walk on, my dear caravan, you walk on until the end of my time";
 In depth of his heart was speaking thus Abou-Mahari, the poet sublime.
 "You go to lone sites, to sacred, virgin, emerald-green sites, far and far away,
 Soar towards the sun and let my heart burn in the sun's bosom, and there let it stay.
 Ah, goodbye to you I do not bid now my mother's cradle and my father's tomb;
 My soul forever is cross with you my childhood memories and ancestral home,
 Too much did I love my own companions and all men who were far away or near,
 With venomous hate my heart does boil now, for like a snake bit me who was so dear;
 I am hating now what I loved before, whatever I've seen in the human soul,
 Filth and vanity, abomination I have seen only in hearts of men all,
 But above all do I hate the falsehood, thousand and first sin that human soul taints
 The falsehood that does adorn men's face with a halo and make them look as saints.
 O, thou human tongue, that with celestial scent and bright colours and with silk-cover
 Dost hide th'Inferno of the human soul, O, hast thou uttered a true word ever?

My proud caravan, go on you and plunge in the desert wild, lone and fiery,
 And lodge there beneath the copperish rocks and near the wild beasts, thither do hurry
 To pick up your tent; there near the serpents' and scorpions' nests let me pick my tent,
 Ten thousand times I do feel safer there than with my own kind with their smiles feint.
 Than near a friend, ah, on whose bosom I was resting my head with love; than beside

A friend that covers with gauze the Abyss of perdition lies its nature to hide.
 So long as the sun continues to burn the sandy beds of deserts of Sinai,
 And the yellow piles of that desert sand do whirl like the waves of the sea and sigh.—
 I do not desire to salute a man, and neither do I wish to share his food,
 I will take my food with the beasts of prey, salute hyena and take its salute.
 And let the wild beasts to pieces tear me and let the tempests over me to crack,
 You my caravan, until my days' end, you go on and on and do not turn back —"
 And for the last time Abou Mahari turned to look back — Baghdad was slumb'ring,
 With disgust he turned his wrinkled forehead and to camel's neck with his arms did cling,
 Caressed it with love, with ardent kisses Mahari kiss'd the camels both eyes clear,
 And from his lashes hang down uncontroll'd two burning drops of crystalline tear.
 Murmuring softly in the slumbered plains, the caravan, as if beating the time,
 Was going forward into the desert, to a virgin land, an uncertain clime.

AVEDIC ISAHAKIAN

Trans. M. MANOUKIAN

ՏԱՂԱՐԱՆ

ՅՈՎԱԿԻՄ ԿԱՐՆԵՅԻ

7

*Տաղ ի վերայ լուսածորան սուրբ Գերեզմանին, ի գոյն որ ասէ.
Ազտէնիզին ասալէրի էֆէնտիմ'':*

Իմոյ փրկչին սուրբ Գերեզման լուսալի տապան,
աննիրի Տեառն դու քնարան, լուսալի դու քնարան,
գուարքունն ձայներ՝ ահեղական աւետիս հրմման.
յարեաւ Յիսուս յարեաւ, բանն Հօր ծոցածին,
ցնծալի որդի սուրբ կուսին:

Նոր վիմափոր՝ դիրք պատուական, լուսալի տապան,
աստուածային մարմնոյն ննջման, լուսալի մարմնոյն ննջման,
գինուորքն եղեն զարհուրական, աւետիս հրմման.
յարեաւ Յիսուս յարեաւ, բանն Հօր ծոցածին,
ցնծալի որդի սուրբ կուսին:

Օքեալ ի քեզ՝ լոյսն էական, լուսալի տապան,
եւ օր հանգեալ գործոյն լրման, լուսալի գործոյն լրման,
ելմամբն ի քէն՝ կնիք քո չեղծան, աւետիս հրմման.
յարեաւ Յիսուս յարեաւ, բանն Հօր ծոցածին,
ցնծալի որդի սուրբ կուսին:

Տարեալ ի քեզ՝ գվէմն երկրալիր, լուսալի տապան,
արգելել զնա՝ ո՛չ կարացեր, լուսալի ո՛չ կարացեր,
շնորհօք նորին՝ անհալ մնացիր, աւետիս հրմման.
յարեաւ Յիսուս յարեաւ, բանն Հօր ծոցածին,
ցնծալի որդի սուրբ կուսին:

Առիւծն ի քեզ ի խոր քրնեալ, լուսալի տապան,
դէմ գագանին՝ սաստիկ զրնչեալ, լուսալի սաստիկ զրնչեալ,
ի գերողէն զաւարն առեալ, աւետիս հրմման.
յարեաւ Յիսուս յարեաւ, բանն Հօր ծոցածին,
ցնծալի որդի սուրբ կուսին:

Բամբ կանանցն որ խնկեալ եկին, լուսալի տապան,
գվէմն ի դրանցդ՝ բարձեալ տեսին, լուսալի բարձեալ տեսին,
գուարքնոյն լուեալ՝ տարածեցին, աւետիս հրմման.

յարեաւ Յիսուս յարեաւ, բանն Հօր ծոցածին,
ցնծալի որդի սուրբ կուսին:

Էնն յարեալ նախ՝ մօրն երեւեալ, լուսալի տապան,
Մագդաղենոյն յետոյ յայտնեալ, լուսալի յետոյ յայտնեալ,
մետասանից ապա դիպեալ, աւետիս հրնման.
յարեաւ Յիսուս յարեաւ, բանն Հօր ծոցածին,
ցնծալի որդի սուրբ կուսին:

Սերովբէն կայր՝ առ դրան բոյին, լուսալի տապան,
ահեղակերպ նստեալ վիմին, լուսալի տապան,
ձայնիւ մեծաւ՝ հնչէր յուժգին աւետիս հրնման.
յարեաւ Յիսուս յարեաւ, բանն Հօր ծոցածին,
ցնծալի որդի սուրբ կուսին:

Էին կամօք Հէննէս եկեալ, լուսալի տապան,
(բառմած)¹ բռնոջ քեզ՝ համբոյր ձօնեալ, լուսալի համբոյր ձօն-
եկալ.
երկրպագութիւն յիրեար քարեալ, աւետիս հրնման.
յարեաւ Յիսուս յարեաւ, բանն Հօր ծոցածին,
ցնծալի որդի սուրբ կուսին:

Ձեռագրի էջ 99—100

8

Տալ ի վերայ Սուրբ Սաշ Գրտի հրաշալի ալրին.

Երգի սրտէս կերտիմ Էարին սրահէսին, կիւրաչն կէչիրմէզ¹:

Հեղինէ մեծ՝ դշտոյն եկեալ՝ տենչմամբ ըզձական,
յերկրպագել սրբոց տեղեաց՝ տրնօրինական,
խնդիր արար՝ կենսունակ սուրբ խաչին փրկական,
որոյ վերայ գեմաւ Յիսուս՝ գառն անպարտական:

Էհարց սաստիւ եւ բարկութեամբ՝ յոյժ սպառնական,
խոշտանգելով ըզՀրէայս՝ ազգն տիրասպան,
քէ ո՞ւր արդեօք եղիք զխաչքն՝ գանձքն Աստուածական,
որոյ վերայ գեմաւ Յիսուս՝ գառն անպարտական:

Նոքա ուրաստ եղեն չգիտել՝ սրտիւ նենգական,
բայց սարսէին ի հրամանէն՝ այն ահեղական,
ծիր ոմն եցոյց գտեղին յոր կայր խաչն ծածկական,
որոյ վերայ գեմաւ Յիսուս՝ գառն անպարտական:

¹ բառմած = 1805

Նոյնում ժամու՝ ղշխոյն հրնուեալ սրտիւ բերկրական,
 եւ ահարկու հրաման արար՝ բըրել գտեղին այն,
 զի յայտ գայցէ առիթն կենաց՝ խաչն պատուական,
 որոյ վերայ գեմաւ Յիսուս՝ գառն անպարտական:

Էռանդ սիրոյն վառեալ գոլով՝ էրի բորբոքման,
 սփռեաց զգանձն որ գեղոյն ընդ ոսկոյն՝ փութով վեր առան,
 յայնժամ բացաւ ալրն յորում կայր փայտն փրկական,
 որոյ վերայ գեմաւ Յիսուս՝ գառն անպարտական:

Իսկոյն բուրեաց քաղցր եւ անոյշ՝ հոտ անմահական,
 ըռէհանիւ պատեալ գոլով փայտն կենսական,
 յարոյց զմեռեալն՝ որով յայտ եղեւ խաչն իսկական,
 որոյ վերայ գեմաւ Յիսուս՝ գառն անպարտական:

Սիրավառեալ, ի յուխտ եկօղ անձինք պատուական,
 սարսափելով՝ արիք իջցուք ի սուրբ ալրըն այն,
 երկրպագցուք տեղւոյն սրբոյ խաչին Աստուածեան,
 որոյ վերայ գեմաւ Յիսուս՝ գառն անպարտական:

Էրանութիւնս հասեալ եղէ՝ կամօք Արարչին,
 եւ զմայլեալ շնորհօք նորին՝ նօտարս յոյժ չնչին,
 (ռամլիզ)՝ քուռչս՝ համբուրելով գտեղին սուրբ խաչին,
 որոյ վերայ գեմաւ Յիսուս՝ գառն անպարտական:

Ձեռագրի էջ 100—101

9

*Տաղ ի վերայ Սուրբ Խաչի Տաճարին, որ Սուրբ Լուսաւորիչ կոչի.
 Երգի որպէս՝ Մէկ աղնըւի մի սէրն կայ ի գլխիս ի գլխիս. եւ կամ
 Օնրն իշին տօլանըրըմ պուտաղի պուտաղի՝:*

Հըրաշակերտ՝ դու գիւտ խաչի սուրբ տանար, սուրբ տանար,
 չորս սեանց ձգեալ ունիս ձեղուն եւ կամար, եւ կամար,
 որոց վերայ կաթողիկէդ՝ յոյժ յարմար, յոյժ յարմար,
 սիրով քոյին՝ ուխտաւորքդ են զմայլեալ, զմայլեալ:

Լրկու խորան բազմեալ ի քեզ՝ ի մի շար, ի մի շար,
 մին սուրբ խաչի, միւսն Ամլորդւոյն սրբարար, սրբարար,
 հրեշտակք միշտ կան օրհնաբանիչ՝ անդադար, անդադար,
 սիրով քոյին՝ ուխտաւորքդ են զմայլեալ, զմայլեալ:

Ներ քոյդ յարկի մնացեալ մեր սուրբ լուսատուն, լուսատուն,

աղօթելով եօթն ամ ճգնեալ մաքրասուն, մաքրասուն,
որոյ կոչիս Լուսաւորչի այն անուան, այն անուան,
սիրով փոյին՝ ուխտաւորքդ են զմայլեալ, զմայլեալ:

Նըստեալ տեղին սուրբ դշխոյին՝ ձախմէդ կաս, ձախմէդ կաս,
ընդ պատուհանն հայի յայրքն գերակայ, գերակայ,
երեք կանթեղդ յոր մշտապէս ի վառ կայ, ի վառ կայ,
սիրով փոյին՝ ուխտաւորքդ են զմայլեալ, զմայլեալ:

Է յաջ կողմըդ քար աղբիւրին հրաշալի, հրաշալի,
որ մեղք եւ իւղ՝ յորդ բոխեցեալ է անտի, է անտի,
այժմ գուր եւ ողորմութիւն մեզ հոսի, մեզ հոսի,
սիրով փոյին՝ ուխտաւորքդ են զմայլեալ, զմայլեալ:

Իսկ սուրբ տանարդ յատկացեալ ես մերս ազգի, մերս ազգի,
գամք ժամ երգել ի քեզ սրտիւ ըզձալի, ըզձալի,
Մեծի Պահոց՝ Դատաւորին Կիրակի, Կիրակի,
սիրով փոյին՝ ուխտաւորքդ են զմայլեալ, զմայլեալ:

Ստորայէջ աստիճանք փոյ երեսուն, երեսուն,
լայնատարած եւ դիւրագնաց մեծագոյն, մեծագոյն,
գեղեցկութիւնդ իբր արեւու շողշողոյն, շողշողոյն,
սիրով փոյին՝ ուխտաւորքդ են զմայլեալ, զմայլեալ:

Էր քիւն (ծամբառ) ճօտարս եկի սուրբ ուխտ փո, սուրբ ուխտ փո,
գուարնացեալ վայելելով ըզնորիս փո, ըզնորիս փո,
բայց չյագեցայ գերբաղձալի տեսոյ փո, տեսոյ փո,
սիրով փոյին՝ ուխտաւորքդ են զմայլեալ, զմայլեալ:

ԶԼուսաւոր Էջ 101—102

10

*Տաղ ի վերայ Աւագ Խորանին՝ որ է փառաւոր տաճար.
Երգի որպէս. Կէլին զըզլար խակէլիէ վարալըմ՝:*

Հանդէպ Սրբոյ Գերեզմանին լուսալի,
Աւագ Խորանն որ է տաճար հրաշալի,
կառուցեալ է գեղեցկաշէն ցանկալի.
ուրախ լերուք տեսողք նորա եւ ցնծացէք:

Է յոյժ սլայծառ եւ փառաւոր մեծագոյն,
գմբէքեյարկ եւ կամարօք բարձրագոյն,
եւ հոյակապ իւր նկարօք գեղագոյն.
ուրախ լերուք տեսողք նորա եւ ցնծացէք:

Ներ այս յարկիս Յոյնք ժամ ասեն քաղցրաձայն,
 գի յատկացեալ է սա նոցա բքնական,
 է սիրտ երկրի ի մէջ նորա եբրայական.
 ուրախ լերուք տեսողք նորա եւ ցնծացէք:

Նոյնպէս տանարն որ Լատինաց յատկացեալ,
 գեղեցկաշէն եւ փոքրագոյն կառուցեալ,
 քաղցրանուագ երգեհոնիս պերնացեալ.
 ուրախ լերուք տեսողք նորա եւ ցնծացէք:

է եւ սրնար յուսացնծուդ սուրբ շիրմին.
 փոքրիկ ժամ մի որով հալտոց ազգ բերկրին.
 իւրեանց յեզուս փառաբանիչ միշտ լինին.
 ուրախ լերուք տեսողք նորա եւ ցնծացէք:

է դէմ նորին տանար մի եւս որ փոքրիկ,
 անդ ժամ երգեն հանապազօր Ասորիք.
 է եղանակ նոցին սակաւ անուշիկ.
 ուրախ լերուք տեսողք նորա եւ ցնծացէք:

էր (մառգիլ) քիւ եղեւ մեզ աստ հասանել,
 եւ զուարնութիւն սրբոց տեղեացս տեսանել,
 եւ զհոգելի վայելմունքն վայելել.
 ուրախ լերուք տեսողք նորա եւ ցնծացէք:

ԶԵՆԱԳՐԻ Էջ 102

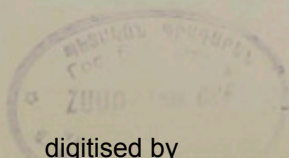
11

Տաղ ի վերայ մերս Վերնատան Եկեղեցւոյ. երգի որպէս.

Կէլ Եանրմայ զուգում ճիւղէ՝:

Իսկ Վերնատունն բարձր շինեալ,
 մերս ազգի է յատկացեալ.
 Նոր Գողգոթայ առ անուանեալ,
 սեղանք եւ բեմք շքեղացեալ,
 ժամերգութիւնք յար հոգելի,
 լի, լի, լի, կարի յոյժ ցանկալի:

Օրապարեալ ի կամարի,
 երաշխաւոր առ որ կոչի.
 Տիրամօր սուրբ անուամբ պատուի,
 տուն Աստուծոյ եւ տեղ յարկի
 փառաբանչաց ձայնք հրնուելի,
 լի, լի, լի, կարի յոյժ ցանկալի:

Անդ ժողովիմք եկեալ ի մի,
 ձըրագալուցի Սրբոյ Զատկի.
 Բամեալ բոլոր մանկամբ ուխտի,
 սպասեալ լինիմք դողմամբ սըրտի,
 բերկրիմք լուսովն հրաշալի,
 լի, լի, լի, կարի յոյժ ցանկալի:

Էր թիւքն մեր (մագուիլ) լըցեալ,
 կամօք փրկչին առ այսր հասեալ.
 Սոյն սուրբ շնորհաց արժանացեալ,
 Հեննէս գերգս այս յարմարեալ,
 յորդ բաղձանօք եւ ըղձալի,
 լի, լի, լի, կարի յոյժ ցանկալի:

ԳԼՈՒԿՐԻ Էջ 103

12

*Տաղ ի վերայ Աշխարհամատարան Սրբոյ Յարութեան Տաճարի.
 Երգի որպէս Տօստայ մայիլ օլսըն մէմիշիմ, Երլտըղըմ տիւշտի:*

Իբրեւ երկինք եւ դու՝ բաղձալի տաճար հրաշագան,
 աշխարհամատուռ տենչալի Սրբոյ Յարութեան.
 Ներ ծոցի քուս ունիս բաղձալի տեղիքն փրկական,
 փափագին տաճարիդ աննման՝ յար հաւատացեալք:

Օքարանն Սուրբ Փրկչին բաղձալի՝ լուսածոր տապանն,
 է ի քեզ գերազանց տենչալի՝ քան զարեգական.
 Տաճարք՝ եկեղեցիք բաղձալի՝ ունիս շատ խորան,
 փափագին տաճարիդ աննման՝ յար հաւատացեալք:

Ահեղ Գողգոթայն եւ բաղձալի տեղին տարածման,
 եւ ի քեզ գերազանց տենչալի՝ փառօք մշտական.
 Բամք վերնոց սոյն տեղիս բաղձալի՝ յար պաշտօնի կան,
 փափագին տաճարիդ աննման՝ յար հաւատացեալք:

Է փառաբանութիւնք բաղձալի բազմազան լեզուաց,
 որք հիացուցանեն տենչալի գմիտս ունկն եղողաց.
 Սին Հեննէս (լիմգառ) քուռջս բաղձալի դիպեալ քոյդ շնորհաց,
 փափագիւ տաճարիդ յար հաւատացեալք:

ԶԼՈՒԿՐԻ Էջ 103—104

13

*Տաղ ի վերայ Սուրբ Հրեշտակապետի վանիցն. երգի որպէս
Էֆէնտիմ կիւլ պահար օլտի, սէֆալէր վաքալի տիր' :*

Իսկ եւ սուրբ վանքն գովելի,
Հրեշտակապետ որ անուանի,
Ներ գաւթին կայ ծառն ձիթենի,
յոր կապեցաւ Տէրն ամենի:
Օր գալստեան քարինք գոչեալ,
Եւ ովսանայ աղաղակեալ,
Տաւարին յորմն կան այժմ եղեալ,
բերանաբաց հրաշագարդեալ:
Անդ որ հրեշտակք ի վայր իջեալ,
ձաղման Տեառն յոյժ սարսափեալ,
Բոտմամբ վրէժառու հասեալ,
Փրկչին ներելն նոքա լըսեալ:
Էղեալ անուն սուրբ տաւարին
Հրեշտակապետ այս պատմառին.
Սուրբ տաւարիս կայ յաջ յորմին
Փրկչին մերոյ բանտ առաջին:
Էրթամք սոսկմամբ ի յայն տեղին,
Եւ համբուրեմք արտասուագին,
Հէննէս եկի (գիլմառ) թուին,
փափագանօք բաղձմամբ սրբտին:

ԶԼոսպրի էջ 104

14

*Տաղ ի վերայ Սուրբ Փրկչի վանից. երգի որպէս Մանուր
Թէք պէնիմ սէվալուկիմ պլեր' :*

Հրաշալիդ վանք՝ կոչեալ Փրկիչ,
լուսատիպ է սուրբ Տաւարըդ.
Է սեղանիդ վէմն կափարիչ,
որ բազմեալ է սուրբ տաւարըդ.
սուրբ տաւարըդ, սուրբ տաւարըդ,
գեղազարդ է սուրբ տաւարըդ:
Նաեւ երկրորդ բանտն սոսկալի,
յոր եղաւ Տէրն ամենայնի.
Ներ բեմիդ կայ ահեղալի,
որով պանծայ սուրբ տաւարըդ.
սուրբ տաւարըդ, սուրբ տաւարըդ,
շնորհագարդ է սուրբ տաւարըդ:
Է ի ծոցիդ տեղն Պետրոսի,
յոր զղջացաւ արտասուալի.

Ի նա փրկիչն հայեալ գթալի,
 ողորմագեղէ սուրբ տաճարը.
 սուրբ տաճարը, սուրբ տաճարը.
 շնորհագեղէ սուրբ տաճարը:
 Սրբոյ Գահիդ տապանքն արհեաց,
 ոյց վերայ կայ կանդեղ վառած.
 Էր (լիմզառ) քիւրն տումարաց,
 Նօտարս եկի սուրբ տաճարը.
 սուրբ տաճարը, սուրբ տաճարը,
 գերապայծառ սուրբ տաճարը:

Ձեռագրի էջ 104—105

15

*Տաղ ի վերայ Ամենօրհնեալ Սուրբ Աստուածածնի Սրբէպագումար
 Գերեզմանին. երգի որպէս՝ Կէզէ կէզէ պու ճիհանի, ախրպէթ
 նօլսամ կէրէք, ախրթ՝:*

Ի յանմարմնոց Կ ի մարդկանէ գովեալ տաճարն բաղձալի,
 որ կայ բազմեալ Գեթսեմանի ձորամիջինն նա փայլի.
 Ներ այնմ մօր Տեառն Ամենօրհնեալ տապանն կայ լուսալի,
 ծունրը եղեալ համբուրեցոյք յորդ արտաստօք բղձալի:
 Օքեալ եղել անդ ք որ մաքուր մարմին տիրուիւոյն,
 որ յարուցեալ եւ վերացաւ, նստաւ յաջմէ իւր որդւոյն.
 Տենչան բոլոր սուրբք ամենայն յայս շնորհագեղ սուրբ տեղւոյն,
 ծունրը եղեալ համբուրեցոյք յորդ արտաստօք բղձալի:
 Անտեսարար հոյլք սրօքէից կան սուրբ շիրման շուրջ պարեալ,
 բարեբանեն գիրկիչն Յիսուս եւ գուրք կոյս մայրն երանեալ.
 Բամբ ազգաց գերապատուութեան եւ սուրբ շնորհացն կարօտեալ,
 ծունրը եղեալ համբուրեցոյք յորդ արտաստօք բղձալի:
 Է միշտ միջնորդ եւ բարեխօս իւր Միածնին գթալի,
 վասնն ազգի քրիստոնէից՝ քերես չայոց խրդնալի.
 Սին Հեննէս որ (գիմլառ) քուոյս՝ առ սուրբ շիրիմն դիմեցի,
 հեռուստ ծունր եւ համբոյր ձօնեմ յորդ արտաստօք բղձալի.
 ծունրը եղեալ համբուրեցոյք յորդ արտաստօք բղձալի:

Ձեռագրի էջ 105

(Շար. 2)

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆԻ

Վաստակաւոր Արշակ Զօպանեանի նամակները, որոնք հոս կը հրատարակեմ, փոքր նպաստ մը կը սեպեմ այդ կարեւոր դէմքին աւելի ամբողջական ըլլալուն համար: Զօպանեան անտարակոյս մեզմէ բաւական վերջ միայն կարելի պիտի ըլլայ իրապէս արժեւորել, երբ այլեւս իրեն ժամանակակիցներու տեղի կամ անտեղի կ'իրենքը, լաւ կամ գէշ ծայրայեղ դիտողութիւնները ժամանակին հետ կ'որսնցուցած պիտի ըլլան իրենց կողմնակցական, անձնական շեշտը, եւ Զօպանեան պիտի ներկայացուի իր աշխատանքին կարեւորութեամբ:

Զօպանեան, ըլլալով մեր հասարակական կեանքին բազմապիսի բեմերուն վրայ շեշտեալ գործող, տարակոյս չկայ որ ենթակայ պիտի ըլլար վէճի՝ իբր անձ, ազգային գործիչ, գրագէտ, եւ մշակոյթի գործիչ: Ոչ ալ կարելի է տարակուսիլ որ իրեն պէս եռանդուն եւ կորովի անձնատուրքիւն մը գնահատելի կողմերու հետ չունենայ նաև բնագոյտի կողմեր: Նախընտրելի է որ նժարը որով ան պիտի կշռուի՝ ազատ ըլլայ քեր ու դէմ ճշումներէ: Այդ իսկ պատճառաւ ապագան պիտի ըլլայ այն վստահելի ժամանակը երբ ան գարնուի կշիռի: Ատոր համար յուշերէ աւելի իր անձնական նամակները, ազատ՝ «պաշտօնապէս» արտայայտուելու ստիպողականութենէն, պիտի ըլլան զինք հարազատօրէն խնամկարելու խիները: Նամակներ՝ որոնք հարազատօրէն գրուած ըլլան գուցէ շատ աննշան նկատուած բաներու մասին, ուր սակայն գրողը բոլորովին անշար կը ներկայանայ:

Զօպանեանի ինծի գրած այս նամակներուն մէջ կը պակսին շողշողուն, կարեւոր հարցեր, անձեր: Հոն աւելի բնական շունչ մը կայ սովորական նրկատուող բաներու մասին, ուր սակայն Զօպանեան կ'երեւի իբր Զօպանեան: Զանոնք կը հրատարակեմ պարզապէս, որովհետեւ իրն են եւ ո՛չ քէ որովհետեւ *հեծի* գրուած են: Որոշ է որ իմ անձս նշանակութիւն մը չունի. նամակները պարզապէս Զօպանեանն է որ կը ներկայացնեն: Անոնք ցոյց կու տան ինչ որ Զօպանեանը կը հետաքրքրէր, ինչ որ կարեւոր էր իր համար մեր յարաբերութեան միջոցին: Ես զանոնք կը հրատարակեմ պարզապէս ինչպէս որ պիտի հրատարակէի հին ձեռագիրներէ հանուած անտիպ նիւթ մը՝ որ կրնայ գոնէ նոր ստորակէտ մը աւելցնել մեր գիտցածին վրայ:

Իւրաքանչիւր հրատարակուած նամակի վերջ կ'աւելցնեմ ինչ ծանօթութիւն որ կարելի է եւ կարիք կայ:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

1

(կանաչագոյն քղրատարական սովորական բացիկ) :

Փարիզ, 29 Հոկտ. 1929

Սիրելի Պ. Յ. Բիւրական,

Ստացայ ձեր նամակը : Ձեր անունը ինձ ծանօթ է Հանդէս Ամսօրեայի, Բազմավէպի էջերէն : Կը զրկեմ ձեզի Անահիտի առաջին երկու թիւերը, երբորդն ալ որ արդէն տպուած է՝ կը զրկուի քիչ օրէն :

Տարեկան բաժնեկիւնն է հինգ տոլար :

Սիրալիբ բարեւներով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

Ծանօթութիւն.— Չօպանեանին ես անձամբ հանդիպած էի Նիւ Եորք 20ական թիւերուն սկիզբը իր այցելութեան ժամանակ, երբ դեռ երիտասարդ էի :

2

(Երկու քերք անգիծ սպիտակ քուղր) :

Սիրելի Պ. Բիւրական,

Ստացայ ձեր նամակը և թղկութանցիւ վրայ ձեր յօդուածը : Ծնոր-հակալ եմ ձեր փափաքին համար Անահիտին աջակցելու : Դժբախտաբար այդ յօդուածին մէջ չափազանց քիչ բան կայ որ նոր բլլայ : Միակ նորութիւնը «Յորժամ յիշեմ զօր սոսկալի» տաղը : Բայց ևս ունիմ անոր օրինակութիւնը (ջնջուած բառ մը հաւանաբար Ա. Անտոնեանի) ուրիշ հին տաղարանէ մը քաղուած, և մտադիր եմ առանձին հրատարակել Անահիտի մէջ : Գիտէք որ Թրլկութանցիւ ալ շատ կը զրազիմ, և ևս ալ զիտաւորութիւն ունիմ անոր տաղերուն մէկ հաւաքածոն հրատարակել : Անորից մը արդէն հրատարակեցի Անահիտի առաջին թիւին մէջ, ուրիշներ ալ կան զոր պիտի հրատարակեմ :

Ներողամիտ պիտի բլլաք ուրեմն եթէ չհրատարակեմ ձեր յօդուածը :

Ընդունեցէք սիրալիբ բարեւներս :

Ա. Չօպանեան

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

10 Յունուար 1930

Ծանօթութիւն.— Չօպանեանի հրատարակած «Անտիպ տաղ մը» (Անահիտ, թիւ 1, 1929, էջ 47), Թլկութանցիի «Խոստովանիմք եւ դաւանիմք ըզքեզ, Աստուած անժամանակ» սկզբնատողով եւ անխորազիր տաղն է :

Իսկ իմ իրեն զրկած «Տալ ի վերայ դատաստանի» տաղը, որ կը սկսի «Յորժամ յիշեմ զօր սոսկալի», հրատարակեց 1930ին, թիւ 5, էջ 62 : Դժբախտաբար իմ անտիպ յօդուածս չվերադարձուց : Շահեկան է որ 1930էն մինչեւ հիմա հրատարակուած Թլկութանցիի մասին յօդուածներուն եւ հատորներուն մէջ ալ ոչ ոք նոր բան մը ըսած է անոր կեանքին մասին : Չօպանեան ինքը բան մը չհրատարակեց Թլկութանցիի վերաբերմամբ :

(Նման նախորդին) :

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ստացած եմ ձեր Ապրիլ 5 թուակիր նամակը եւ հայկական դորդերու մասին ձեր յօդուածը, պատկերներով միասին: Ծնորհակալ եմ: Հաճոյքով պիտի հրատարակեմ Անահիտի մէջ այդ շահեկան ուսումնասիրութիւնը, բայց քիչ մը պիտի սպասէք: Բ. տարուան առաջին թիւը արդէն լեզի լեցուն է եւ մէկ մաս մը տպուած: Ունեմ դէպ մը յօդուածներ, եւ անոնց համար չիմուած քիւլ- շէներ, որ բաւական առենէ ի վեր կը սպասեն. ստիպուած եմ Բ. տարուան Ա., Բ., Գ. թիւերուն մէջ տեղաւորել շատր, եւ յետոյ անցնիլ նոր ստացուած յօդուածներու. առկից դատ, ձեր յօդուածին պատկերներուն քիւլշէներուն հա- մար բաւական ծախք կայ ընելիք, եւ տարուան մը սկիզբը՝ է՛ն դժուար ժա- մանակն է (դեռ առաջին տարուան բաժնեդինն իսկ բաւական բաժանորդներ չեն մտնար, իսկ երկրորդին, բացի խումբ մը պարտաճանաչ բաժանորդնե- րէ, ո՞վ զիտէ ե՞րբ պիտի մտնեն): Այս բոլորին համար, չեմ յուսար որ կա- րենամ հրատարակել ձեր յօդուածը Բ. տարուան երրորդ թիւէն առաջ. եթէ հնարաւորութիւն տեսնեմ առաջին մասը երկրորդին մէջ կը դնեմ, բայց չեմ յուսար: Հաւանօրէն առաջին մասը լոյս պիտի տեսնէ երրորդին եւ երկրորդ մասը չորրորդին մէջ: Պ. Սաղրգեանի յօդուածին պատկերները չեմ կրնար դը- նել ձեր յօդուածին հետ, որովհետեւ իր այդ յօդուածին հայերէն թարգմա- նութիւնը՝ յաւելուածներով, արդէն իսկ որոշած ենք հրատարակել Անահիտի մէջ, ձեր յօդուածին երեւալէն յետոյ պիտի երեւայ անիկա, եւ անոր պատ- կերները բնականաբար այն առեն պիտի հրատարակեմ: Սկեւռայի աւետարա- նին նկարը կը քանամ Հանդէս Ամսօրեայէն արտատպել:

Թիւորանցիի տաղին ձեր օրինակին թուականը կը ցաւիմ որ 1681ի տեղ 1881 տպեր են, կարեւոր սխալ է, վրիպակներուն մէջ նշանակեցի: Միւս- ները ջնջին բաներ են, եւ շատ անգամ ալ երկու օրինակին յաւադոյնը, իմ եր- րորդ՝ ենթադրական ձեւ մը՝ նախընտրելի նկատած եմ: Պէտք է ըսել որ եր- կու օրինակներն ալ սխալներով եւ աղաւաղումներով լեցուն էին արդէն:

Ընդունեցէք սիրալիր բարեւներս,

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 4 Յունիս 1930

Ծանօթութիւն.— Հայկական գորգերու մասին յօդուածս հրատարա- կեց Անահիտի 1930 (Բ. տարուան) քիւ 3ին մէջ, էջ 67, «Գորգաշինութիւնը Հայոց մէջ»: Իսկ Բ. մասը հրատարակեց քիւ 5-6ի մէջ (էջ 117): Պր. Սաղրգ- եանը Պր. Արմենակ Սաղրգեանն է, որուն մէկ աշխատութեան մէջ գործած- ուած մէկ երկու նկարներու արտահանութիւնները կը խնդրէի գործածել յօ- ուածիս մէջ: Այդ յօդուածը հրատարակուած էր փրանսերէն, որ յետոյ քարգ- մանաբար հրատարակուեցաւ Անահիտի մէջ: Բնական է չէր կարելի իմ յօ- ուածիս համար ատոր նկարներէն օգտագործել: Խնդրած էի Հանդէս Ամսօր- եայի մէջ Հ. Ն. Ակիմեանի հրատարակած Սկեւռայի աւետարանէն նկար մը արտատպել իմ յօդուածիս մէջ: Զօպանեան կա՛մ մոռցաւ, կա՛մ չկրցաւ հրա- տարակել ցանկացուած նկարը:

(Կանաչագոյն քղրատարական բացիկ) :

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ստացայ ձեր նամակը և ներսիակ հինդ տարար: Լիովին բուսական է իբր բաժնեդին Ա. և Բ. տարիներու: Արդէն կրնայիք բնաւ չգրկել, քանի որ ձեր աշխատակցութիւնը կը բերէք Անահիտի: Աւելցուելիք կտորը պիտի գնեմ ձեր յօդուածին մէջ: Նոյնպէս և երկու նոր նկարները:

Ո՛ւր էր որ միջոցներս լայն բլլային, Անահիտի ծաւալն այ կարենայի աւելի լայնցնել, և աշդպիտի բազմաթիւ նկարներով յօդուածներդ յաճախ հրատարակէի: Միջոցներս շատ սահմանափակ են, Անահիտի ծաւալը նեղ կուգայ, նիւթ չատ կայ, պատկերներ չատ, ծախք չատ: Դիւրին չէ տակէն ելլել: Բայց կեանքին համար դժուարութեանց դէմ մարտնչուել մէջ է: Եթէ Բ. թիւին չկրցայ, Գ. թիւին մէջ անպատճառ պիտի հրատարակեմ ձեր յօդուածին առաջին մասը:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Թուական չունի բացիկը, սակայն քղրատարական կնիքը «Յուլիս 3, 1930» է:

(Երկրերը սպիտակ անգիծ քուզք, նման քիւ 2ի) :

Սթեյլա Փլաժ, 19 Օգոստ. 1930

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ստացայ ձեր Օգոստ. 5 թուակիր նամակը այս փոքրիկ ծովափին վարայ, ուր եկած եմ քիչ մը հանդէսելու: «Սիրոյ տաղ»ը դոր օրինակելով գրկած էք, Քուչակեան շարքին կը պատկանի արդարեւ, բայց այդ օրինակը ուրկէ՞ քողեր էք, շատ աղաւաղեալ ու պակասաւոր է, քանի որ քառականներ իրարու խառնուած են և թերի են: Այդ նոյն տաղերը (բոլորը գրուած Գնջուած) իրենց լիակատար և աւելի ուղիղ ձեւով ևս հրատարակած եմ արդէն իմ «Նա-հապետ Քուչակի Դիւանը» գրքին մէջ:

Ինչպէս գրեցի ձեզի, Անահիտի Բ. տարուան Գ. թիւին մէջ պիտի երևի ձեր յօդուածին առաջին մասը, քիչէնէրը արդէն իսկ պատրաստել տրւած եմ:

Կ'ըսէք թէ կ'ուզէք հայերէն հին ձեռագիրներ գնել և արդէն 75 հատ հաւաքած էք: Պ. Պօղոս Էմէկրեան որուն նոյնպէս գրած էք եղբւր այդ մասին, ինծի խօսեցաւ և ևս ըսի թէ հայ կին մը ինծի յանձնած է երկու հայերէն ձեռագիր. մին խոշոր Յայտմատւորք մը, միւսը Շարական մը, որպէսզի գնող մը գտնեմ՝ իրեն ու իր զաւակներուն ծառայութիւն մատուցանելու համար. և թէ 3500 կամ 4000 Փրանք տաք, այդ կ'ինը կը ձգէ ձեզի այդ ձեռագիրները: Այսպէս ըսի Պ. Էմէկրեանին, որ ուղեց որ ձեռագիրները իրեն գրկեմ: Իրեն գրեկեցի, պիտի գրէր ձեզի այդ մասին: Մինչև ցարդ գրած բլլալու է: Շարական

նր լի է երաժշտական նախասխեմներով, Յայամաուրքին մէջ կան 6-7 նկարներ: Երկուքն ալ 17րդ կամ 18րդ դարու օրինակութիւններ են կարծեմ: Գրքեցէք ինծի թէ կ'ուղէ՞ք այդ դնով ծախու առնել այդ երկու ձեռագիրները: Կայ նաև ճամբու ծախքը: Յայամաուրքը բաւական ծանր է:

Պ. Մ. Եանդեանի կը գրկեմ Անահիտի Բ. տարւան Ա. թիւը երբ Փարիզ դառնամ եւ նամակ մըն ալ կը գրեմ իրեն, բաւով որ դուք խորհուրդ տուած էք եւ թէ ձենէ յօդուած մը պիտի երևի Գ. թիւին մէջ (Բ. թիւին մէջ անհնար է. լեզու-լեզուն է արդէն: Փարիզ դարձիս՝ հաճոյքով պիտի գրկեմ ձեզի՝ ձոնով մը՝ Հայ էջերէն օրինակ մը, թէ եւ այդ գրքէն շատ քիչ օրինակ մը նացած է): Շատ շնորհակալ եմ Անահիտին բաժանորդներ դանկու ձեր ազնիւ ջանադրութեան համար:

Սիրով ձերդ

Ա. Չօպանեան

Ծանօթութիւն. — Ձեմ գիտեր քէ ո՞վ բւած է Չօպանեանին քէ ես գրած եմ Պր. Պօղոս Էսմէրեանի՝ որուն հետ գործ մը չունէի եւ անուամբ միայն իմացած էի իր մասին: Այս երկու ձեռագիրներուն գնման հարցը բաւական տարօրինակ է: Թէ Չօպանեան ինչո՞ւ անոր գրկած է ինծի առաջարկուած ձեռագիրները՝ ինծի համար գաղտնիք է: Գուցէ ես գործածուած եմ տարգապէս իբր ձեռագիրներու արժէք տուող, որով Պր. Էսմէրեան կրնար այն գիներով որ Չօպանեանի նամակին մէջ նշանակուած էին, գնել եւ ձեռագիրներուն տէրը կը համոզուէր որ ես այդ գինը տուած եմ:

Չօպանեան ազնւօրէն ինծի գրկեց «Հայ էջեր»էն օրինակ մը, որուն մէջ գրած է. «Սիրելի եղբայրանկցիս Պ. Յ. Քիւրտեանին, սրտագին նուէր: Ա. Չօպանեան, Փարիզ, 13 Նոյ. 1930»:

6

(Նախորդին նման: Երկու քերթ):

Փարիզ, 20 Սեպտ. 1930

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացայ ձեր Սեպտ. 6 թուակիր նամակը եւ ներփակ յաւելումն չատուածները գոր պէտք է տեղադրել ձեր յօդուածին մէջ ուր որ յարմար է, ըստ թուականներուն: Հարկ եղածը կ'ընեմ:

Յայամաուրքին համար 27.50 տոյար եւ Շարականին համար 15 տոյար առաջարկելը կը հաղորդեմ տիկին Աղնամաղեանին, որուն կը պատկանին այդ ձեռագիրները եւ եթէ հաւանի այդ դնով ծախել, ձեռագիրները ձեզի կը գրկեմ եւ իր հասցէն կու տամ ձեզի: Թերեւս լուսագոյն է որ կ'ընէր դուք մը՝ 45 տոյար տաք երկուքին:

Գիրքերու ծրարները աչքէ անցնելով նկատեցի յանկարծ որ «Հայ էջեր»ը սպառած է, հազիւ 2-3 օրինակ կը մնայ: Գտայ օրինակ մը, որ քիչ մը գործածուած է, բայց բացի կողքէն՝ լաւ պահպանուած է: Ներդրամիս եղէք եթէ այդ օրինակը գրկեմ ձեզի: Դուք արդէն անշուշտ կազմել կու տաք, որով բոլորովին նորի պէս կ'երևի:

Ձեր գրկած նկարները՝ գորգերու մասին՝ բաւական բազմաթիւ են,

չատանանք անոնցմով. Անահիտի ծախքը շատ մեծ է արդէն, և դեռ՝ այսքան յոգնութեամբ՝ հազիւ ծախքը կը հանեմ :

Այս օրերս Պ. Էսմէրեանն ալ կը տեսնեմ և և կը խօսիմ ձեր մասին : Երկու ձեռագիրները իր քով են. կը կարծէի թէ ձեզի դրած է :

Եթէ Տիկին Աղնամազեան հաւանի, կը դրկեմ կամ Պ. Էսմէրեանին կը խնդրեմ ձեռագիրները դրկել ձեզի, համբու ծախքին գումարը կ'իմացնեմ ձեզի, համբու ծախքին գումարը կը դրկէք ինծի, իսկ ձեռագիրներու գինը՝ Տիկին Աղնամազեանին :

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

(Նամակին գլուխը) Անահիտի Բ. Թիւը լոյս կը տեսնէ 8-10 օրէն :

Ծանօթութիւն.— Գումարը որ կը յիշուի իբր Բէ իմ կողմէս առաջարկուած, արդէն ձեռագիրներուն համար ուզուած գումարն էր : Զարմանալի է որ Զօպանեան «կարծած» է Պր. Էսմէրեանի ինծի գրելը . . . երբ գիրար չէինք մանչնար եւ Պր. Էսմէրեան ինծի գրելու որեւէ պատճառ չունէր : Պր. Էսմէրեան ինքն ալ ձեռագիր հաւաքող էր եւ արդէն այդ երկու ձեռագիրները սկիզբէն ի վեր իր քովը պահեր էր : Շատ հաւանաբար Տիկին Աղնամազեան, որ բոլորովին անծանօթ էր ինծի, իբր Բէ իմ կողմէս ստացած ըլլայ ձեռագիրներուն արժէքը, քանի որ Պր. Էսմէրեան ծանօթ եւ մեծահարուստ մէկն էր Փարիզի մէջ, որով բնականաբար Տիկինը կրնար խոշոր գումար մը պահանջել : Զօպանեան նախորդ եւ յաջորդ նամակներուն մէջ կարծես ճիգ մը կ'ընէ ինքզինք արդարացնելու . . . եւ զիս ալ համոզելու որ ձեռագիրներու այս կորուստը . . . զիս աւելի պէտք է ուրախացնէ . . . որովհետեւ «ծանր» էին եւ արդէն ունիւմ եղեր . . . եւ նոյնիսկ 18րդ դարէն ըլլալու կասկածը կ'ուզէ ստեղծել ձեռագրաց մասին :

7

(Նախորդին նման : Զորս Բերր) :

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

27 Հոկտ. 1930

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Սեպտ. 5 և Սեպտ. 16 թուակիր երկու նամակները : Ներեցէք որ ուշացայ պատասխանելու : «Հայ Էջեր»էն օրինակ մը դրկեցի ձեզի, թէև դեռ թէ բոլորովին սպառած է և ալելու ոչ մէկուն կրնամ ծախել կամ դրկել (թերեւս քանի մը դրամահաւաններու քով դեռ մէկ քանի օրինակ գտնուի, իմ քօլս հազիւ մէկ կամ երկու օրինակ կայ, զոր պիտի պահեմ) :

Նիսի հայ կնոջ պատկանող ձեռագիր Յայտմաւորքին և Շարականին համար ձեր առաջարկած գումարը յայտնեցի Էսմէրեանին և խնդրեցի որ ձեռագիրներն ինծի դարձնէ, եթէ այդ տիկինը հաւանի այդ գնով ծախել՝ որպէսզի ձեզի դրկեմ : Բայց Էսմէրեան բնաւ որ այդ գնով ինքն ալ պատրաստ է զնելու, որով դուք ահազին ձեռագրին փոսթի ծախքէն՝ որ բաւական մեծ ըլլալու էր՝ կ'ազատիք : Գրեցի այդ տիկնոջ, որ քիչ մը աւելի ուղեւոր հաւանե-

ցաւ: Հիմա կը յուսամ որ այդ գործը կարգադրուած է կամ կարգադրուելու վրայ: Դո՛ւք արդէն ունիք եղբւր այդ տեսակ ձեռագիրներ, բան մը չէին աւելցնէր ձեր հաւաքածոյին վրայ:

Անսահիտի Գ. թիւին մէջ (որ կը յուսամ մէկ ամիսէն կամ հինգ շաբաթէն կ'երևի) պիտի գտնէք ձեր ուսումնասիրութեան առաջին մասը: Աստուծո սիրոյն, որիչ անգամ եթէ յոգուած ուղարկէք, ձեռագիր գրեցէք, այդ մեքենան որ ունիք շատ դէշ կը գրէ, բոլոր տառերն աւրուած ու կէս կ'ելլեն, շաբաթանք է թէ՛ ինծի, թէ գրաշարին համար, ձեր գիրը շատ աւելի յստակ ու զիւրնթեանելի է: Եւ որ ծանօթութիւնները դոր առանձին թղթերով գրկած էիք, աւելցուցի ձեր յոգուածի առաջին մասին մէջ՝ որ որ յարմար էր:

Ձեր գրկած բոլոր նկարներուն քիչէները շինել տուած եմ, բաւական ծախքի նստաւ, ա՛յլ Լուսիթի մէջ ուրիշ պատկերներու յուանկարները դնել, քիչէները շինել տալ չեմ կրնար, ինչ որ կայ, բաւական համարենք: Ձեր ձեռագրին մէջ չէիք նշանակած տեղերը իւրաքանչիւր պատկերին, ինչպէս եւ պատկերներուն տակ չէիք նշանակած իրենց իւրաքանչիւրին տեղը եւ տակը գրուելիքը: այդ բոլորը եւ փնտռելով պէտք է ընեմ, ու շնորհակալ պիտի ըլլայի եթէ դուք իսկ՝ իբր հեղինակ՝ ասիկա ըրած ըլլայիք:

Որդան կարմիրի վրայ ձեր գրած ուսումնասիրութիւնը կրնայ չահեկան ըլլալ եւ Անսահիտի մէջ կը հրատարակեմ դայն սիրով, բայց այս երկրորդ տարուան վերջերը, զորդերու վրայ ձեր ուսումնասիրութիւնը հրատարակելու վերջանալէն 1-2 թիւ յետոյ: Ահագին դէպ մը ունիմ նիւթերու, որ պէտք է հրատարակուին, եւ չեմ գիտեր ինչպէ՛ս տեղ պիտի գտնեմ:

Ձեր երկրորդ նամակով գրկած օրինակութիւնը Քուչակեան տաղերու մեծ հաճոյքով ստացայ: Իմ գտած եւ հրատարակած օրինակին հետ նոյնն է ձերը, բայց կան կարեւոր վարիանդներ շատ մը առղերու մէջ, եւ կան ձերինին մէջ քառականներ որ իմինիս մէջ չկան, ինչպէս եւ իմինիս մէջ կան որ ձերինին մէջ չկան: Երկու օրինակներու բաղդատութեամբ բնագիր մը կազմեցի, շատ կ'ուզէի հրատարակել Գ. թիւին մէջ, բայց շատ երկար է, զժուար թէ կարենամ նոյնիսկ մէկ մասը հրատարակել, հաւանաբար պիտի ոտկալուիմ այդ բնագիրը՝ աշխարհաբար թարգմանութեամբ հրատարակել Գ. եւ Ե. թիւերուն մէջ: Ձեր այդ օրինակութիւնն ալ մեքենայով գրած էք աւա՛ղ. ամբողջն ձեռքովս նորէն օրինակեր եմ: Նաշապետ Քուչակի Դիւանը սպասած է, բայց կը գրկեմ ձեզի օրինակ մը իմ «Հատընտիք Էջեր Քուչակեան տաղաշարքէն» գրք-քոյկին, որուն մէջ գրած եմ ծանօթ Քուչակեան սիրային ու պանդուխտի տաղերու յաւագոյններէն մաս մը:

Փարիզի Մատենադարանին ձեռագրաց մէջ Երզնկա կամ Եկեղեաց գաւառ գրուած ձեռագիր կա՞յ կամ ոչ, փնտռելու եւ ձեզի յայտնելու համար հարկ եղած ժամանակը չունիմ գժրախտաբար, բայց գրեցէք նամակ մը Պ. Յրէզէրիկ Մակլէրին, որ հրատարակած է Փարիզի Բիբլիօտէկ Դասիօնալէ հայերէն ձեռագիրներուն ամբողջական ու բաւական մանրամասն ցուցակը՝ գրքի ձեւով, եւ ինդրեցէք որ ձեզի գրկել տայ օրինակ մը, որուն զինք յետոյ կը փճարէք, 25 թէ 35 Փրանք է, չեմ յիշեր, կարծեմ Էրնէստ Լըրու տունը հրատարակած է: Պր. Մակլէրի հոռոցէն է Պր. Յրէզէրիկ Մակլէր, Պրոֆեսոր ա՛նձրմէնի, Լիբօյ տէ Լանք Օրիէնտալ, 1 պիղ Բուլոյֆարդ ար Մօնմօրանսի, Փարիզ:

Սիրալիբ բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Այս նամակը ինքնին կը հաստատէ նախորդ նամակին մէջ խնդրոյ առարկայ երկու ձեռագիրներուն վաճառման մասին ունեցած կատարածը: Պ. Պօղոս Խումբեան, փարիզահայ մեծահարուստ մը, որ չէի ճանչնար, ձեռք կը բերէր այդ երկու ձեռագիրները: Զօպանեանին լաւ ծանօթ եւ բարեկամ էր: Ցաւեցայ որ այդպէս *դորձածուած* էի: Որդան կարմիրի մասին աշխատութիւնս նախընտրեցի *Բազմալէպի*ն զրկել հրատարակութեան համար, ուր հրատարակուեցաւ եւ գրքոյկով ալ արտատպուեցաւ («Վիշապը հայկական գորգերուն մէջ» նկարագրող ուսումնասիրութեան հետ) 1931 — 1932ին: Հոս նշեմ որ Զօպանեանի կողմէ Թիւուրանցիի, Քուշակի եւայլն տաղերուն եւ քառեակներուն ըստ կամս հրատարակելու ո՛չ գիտական ձեւը չեմ ընդունած եւ ատոր համար էր որ *Բազմալէպի* մէջ 1932ին (քիւ 10 — 11) հրատարակեցի հայրեններու երկար շարք մը Սաղէմի քիւ 2323 ձեռագրէն, յետոյ արտատպուած: Գալով գրամեքենայիս, իրաւ որ գիրը ներկայանալի բան մը չէր եւ առջին առքիւ փոխեցի:

8

(Նախորդին նման):

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Հոկտ. 18 թուակիր նամակը եւ ներփակ Քուշակեան տաղերուն օրինակութիւնը, ինչպէս եւ ձեր Հոկտ. 25ի նամակը եւ ներփակ «Որդան կարմիր»ի վրայ ձեր յօդուածը: Շատ շնորհակալ եմ:

Քուշակեան տաղերու ընդարձակ շարքէն նախորդ ձեր օրինակութեան համար արդէն դրած եմ ձեզի: Այս նոր զրկածնիդ նորութիւն չի պարունակեր. ամբողջն ալ ունիմ արդէն, բայց հոգ չէ, ինչ ինչ տաղերու մէջ մանր մանր վարիանդներ կան. դուք միշտ հաճեցէք զրկել ինծի այդպիսի օրինակութիւններ, ունէ՛ ձեռով կ'օգտագործեմ օր մը: Ամենամեծ դժուարութիւնը Անահիտի մէջ այս բոլորին եւ ուրիշ հարիւր տեսակ բաներու որ լեցուած են՝ տեղ դառնելն է: Այս Գ. թիւին մէջ ձեր «Գորգեր»ու յօդուածին առաջին մասը ամբողջութեամբ կ'երեւի եւ բաւական էջեր կը բռնէ, որով ցաւ ի սիրտ ստիպուեցայ Քուշակեան տաղերու շարքին շարունակութիւնը՝ զոր խմբագրած էի եւ շարուած էր՝ յաջորդ թիւերուն յետաձգել:

Նահապետ Քուշակի Դիւանը սպառած է, ինչպէս գրեցի. բայց զրկեցի ձեզի ուրիշ զրքոյկ մը, ուր Քուշակեան սիրային եւ պանդուխտի երգերուն լուսագոյնները ամփոփուած են:

Կը ցաւեմ որ Անահիտի Բ. տարուան թիւ Բ.ը չէք ստացած: Ղրկած էի: Այսօր նորէն կը զրկեմ:

Տիկին Ազնամաղեանի երկու ձեռագիրներուն համար զրեցի արդէն ձեզի: Էմմէրեան ինք կ'ուզէ գնել: Այդպիսով փակուած նկատենք այդ հարցը: Էմմէրեանը ձեռագիր չի ծախեր, դուք տեղը իրմէ պատասխանի մի՛ սպասէք:

Նստայի Նէնցիի Աստուածաշունչին յիշատակարանին համար կը դառնէք Գարեգին Վրդ. Յովսէփեանի (այժմ արքեպիսկոպոս) յօդուածին մէջ զոր պարունակող հին Անահիտը կը զրկեմ ձեզի այսօր: Աւելի մանրամասնութեան համար զիմեցէք Էջմիածին, տեղակալ Խորէն Մուրադէլեան արքեպիսկոպոսին (Գարեգին արքեպիսկոպոսը Նոր Նախիջեան կը գտնուի):

Գրաշարը հիւանդացած ըլլալով Անահիտի թիւ Գ.ը քիչ մը ուշացաւ, սո՛սէ մը լոյս կը տեսնէ: Երկու օրինակներ զրկեցի ձեզի: Փորձերը զրկել

դժուար է (հազար բան ունիմ արդէն գլուխս, եւ կրնամ մոռնալ...) , պիտի ջանամ զրկել :

Ձեր երկրորդ նամակին մէջ տեսայ որ թիւ Բ . ք ստացեր էք . ուրեմն չեմ զրկեր : Ծառ կը ցաւիմ որ «Հայ էջեր»ու այն օրինակը զոր ձեզի զրկեցի , դէշ կաղմուած է եղեր : Պակսող նկարները չունիմ որ զրկեմ : Պէտք է այդ հատորը ինծի դարձնէք : Լիակատար օրինակ մը՝ մնացած չատ քիչ օրինակներուն մէջ փնտուելով կը զրկեմ ձեզի : Ուրիշ ճար չկայ :

Գորգերու վրայ ձեր յօդուածը ամբողջութեամբ երեւալէ յետոյ՝ ձեր նկարները ձեզի կը դարձնեմ , անհոգ եղէք :

Որդան կարմիրի յօդուածը կը պահեմ , հրատարակելու համար՝ երբ տեղ գտնեմ . այսինքն՝ հաւանօրէն՝ այս տարուան Ձ . թիւին մէջ կամ Գ . տարուան Ա . թիւին մէջ :

Ծատեր՝ ձեզի պէս՝ դնահատեցին Ահարոնեանի մասին զրածիս ողին : Ընդունեցէք սիրալիր բարեւներս :

Ա . Զօպանեան

Փարիզ , 8 Նոյ . 1930

Խանօրութիւն .— Զօպանեան ազնուօրէն «Հայ էջեր»ու նոր եւ կատարեալ օրինակ մը զրկեց ինծի նախապէս զրկած պակասաւոր օրինակին տեղ : Ահարոնեանը Աւետիս Ահարոնեանն է : Որդան կարմիրի մասին ուսումնասիրութիւնս Բազմալէպի մէջ հրատարակեցի ի վերջոյ :

9

(Կամաչագոյն քղաատարական բացիկ) :

Սիրելի Պ . Քիւրտեան ,

Ինչպէս զրած էի ձեզի , ձեր խնդրանքին միակ լուծումն այն էր որ ձեզի զրկէի լիակատար օրինակ մը , եւ դուք ինծի դարձնէիք նախորդ զրկածըս : Կը զրկեմ ուրեմն այսօր ձեզի իմ մօտս մնացած չափազանց քիչ օրինակներէն մին :

Սիրալիր բարեւներով

Ձերդ

Ա . Զօպանեան

Փարիզ , 13 Նոյ . 1930

Խանօրութիւն .— Խօսքը «Հայ էջեր»ու հատորին մասին է :

10

(Զորս քերթ) :

Փարիզ , 14 Դեկտ . 1930

Սիրելի Պ . Քիւրտեան ,

Ստացած եմ ձեր Նոյեմբեր 10 եւ 25 թուակիր նամակները :

Սպասելով որ նոր զրամեքենայ մը գնէք , նախընտրելի է որ ձեր յօդ-

ուսանները ձեր ձեռքով գրէք, հաւատացէք որ ձեր ձեռագիրը տեղի դիրքն-
թեանն է քան այդ մաշած գրամեքենայով գրուածը: Ուղղագրութեան պա-
կանները հոգ չէ. ես միշտ աչքէ կ'անցնեմ: Երկու ձեռագիրներու պատմու-
թեան համար մի նեղանաք: Դուք ալ գիտէք որ մեծ արժէք ունեցող բաներ
չէին եւ գրած էիք թէ ձեր հաւաքածոյին մէջ Շարական եւ Յայտմատւոր
ունիք. տարիէն տեղի է որ քովս էին, զանոնք ցոյց տուած եմ քանի հոգիի՝ ա-
պարդին կերպով, անոնց տէրը եղող խեղճ կիներ յիսուն անգամ գրած է ու
ստիպուած եմ պատասխանել. այն պարտաւորին որ Էմէլեանը չուզէր ինք գր-
նել եւ ձեզի գրկել պէտք ըլլար, Յայտմատւորքը որ ահադին բան մըն է՝ ինչ
ձեռով գրկելու չէի գիտեր, վարժութիւն եւ միջոցներ չունիմ այդպիսի առա-
քումներ րնելու: Ձեմ ծածկեր որ երբ Էմէլեանը «եւ կը դնեմ» բառ, խոշոր
ապրտապաշէ մը ապրտած ըլլալու զգացումը ունեցայ, եւ մտքս շանցաւ որ
դուք որեւէ չափով պիտի ցաւէիք ստացած չըլլալնուդ համար այդ ձեռագիր-
ները որոնց քիչ արժէք ունենալը գրած էիք ինծի: Ինչ որ է, եղածը եղած է, ու
ձեր զգացած ցաւն ալ շատ միտքարկի տեսակէն է:

Ձեր «Հայ գորդաշինութեան» վրայ յօդուածին առաջին մասը երեցու
Գ. թիւին մէջ, եւ երեք օրինակ զրկեցի ձեզի: Պ. Եւանդեան որուն Ա. եւ Բ.
թիւը գրկած էի ձեր խորհուրդով, ինծի փութաց զրկել որ այլեւս չգրկեմ ի-
րեն, որովհետեւ «գրականութիւնը» որքան ալ սիրելի՝ իր հետեւած ճիւղը չէ
կղեր...»: Ձուր տեղ երկու թիւ զրկեցի եւ փութին ծախք տուած եղայ: Աւե-
լորդ է ըստ իս՝ այդպիսի մարդոց հասցէն ինծի տալը: Երբ ձեր մէկ ծանօթը
կամ բարեկամը՝ թերթ տեսնելով որոշապէս փափաք յայտնէ բաժանորդա-
գրուելու, անոր հասցէն տուէք ինծի: Այլապէս, նեղութիւն մի՛ կրէք:

Կը ցաւիմ որ Անահիտի այն հին թիւը զրկելու տեղ ուր կայ Գարեգին
Լպիսեպոս Յովսէփեանի յօդուածը (եւ Եսայի Նչեցոյ յիշատակարանը) որ-
խալմամբ ուրիշ թիւ զրկեր եմ: Այդ թիւը հաճեցէք ետ դարձնել, զայն հա-
նած եմ հին հաւաքածուներէ որ սակաւաթիւ են: Բուն թիւը կը զրկեմ այս
նամակիս հետ. այս թիւն ալ՝ օգտագործելէ յետոյ հաճեցէք ինծի դարձնել:

Քուշակեան տաղերու հրատարակութեան շարունակութիւնը (բաւա-
կան ընդարձակ) պիտի տեսնել Գ. թիւին մէջ որ տպուելու վրայ է ե Յունուա-
րի վերջերը լոյս կը տեսնէ:

Անահիտի այս Գ. թիւը արդէն բաւական ուշ մնաց զանազան պատ-
ճառներով, պիտի քննած յաջորդ թիւերը կարելի եղածին չափ տեղի չուտ
հանել: Երանի՜ թէ բաժանորդներն ալ խօսք հասկնային եւ ժամանակին վճա-
րէին. Բ. տարւան Գ. թիւն հանցի եւ սակայն բաժանորդներուն ստուար մե-
ծամասնութիւնը դեռ չեն վճարած Բ. տարւան բաժնեկիներ, իսկ նոյն իսկ Ա.
տարին դեռ չվճարող բաժանորդներ կը մնան Ամերիկա, Անգլիա եւ նոյն իսկ
Հոս...:

«Հայ Էջեր»ու յիսկատար օրինակը զոր ձեզի գրկած էի, հիմա ստա-
ցած ըլլալու էք: Նախկին պակասաւոր օրինակը հաճեցէք ինծի դարձնել:

Գորգերու վրայ ձեր ուսումնասիրութիւնը գրքոյի ձեռով հրատա-
րակելու ծրարիրը զժրխտարար անգործագրելի է: Նախ, ձեր նամակի հաս-
նելէն շատ առաջ, արդէն Գ. թիւին այդ մասը տպուած եւ գրերը ցրուած էին,
պէտք էր այդ առաջին մասը նորէն շարել տալ, առկից դատ, Անահիտի նիւ-
թական կացութիւնը առ այժմ այնպէս է որ չեմ կրնար սեւ յաւելուածական
ծախք յանձն տանել. «Մատենաշար Անահիտ»ի ծրարիրը եւ ալ ունիմ, բայց
հիմակուհիմա չեմ կրնար գործադրել: Ասոր համար է, որ աշխատակիցնե-
րուն վճարում րնելն ալ, զոր ինծի համար հաճոյք մը եւ պարտականութիւն

մը պիտի նկատէի, չեմ կրնար իրազօրծել: Նախ պէտք է Անահիտին կեանքը տպահարկել, եւ ջանալ (ինչ որ կ'ընեմ) հետզհետէ բաժանորդներուն ու նուիրատուներուն թիւն աւելցնել, որպէսզի ի վիճակի ըլլամ բոլոր փափաքներս կատարելու:

Ձեր զրկած նկարները պիտի դարձնեմ՝ ինչպէս զրեցի ձեզի՝ ձեր յօդուածին շարունակութիւնը տպուելէն յետոյ: Ահագին նիւթ ունիմ գիյուած, եւ չեմ գիտեր թէ Բ. մասը ամբողջութեամբ պիտի կարենա՞մ գնել Դ. թիւին մէջ. թերեւս ստիպուիմ երկու մասի բաժնել եւ Դ. ու Ե. թիւերուն մէջ տպել:

Անկեց յետոյ պիտի երեւայ Որդան կարմիրի վրայ ձեր յօդուածը: Աւելի ետքը սիրով կը հրատարակեմ ձեր ուսումնասիրութիւնը Հայ եւ Արաբ արուեստի յարաբերութեան վրայ, (այս նիւթը չահեկան է), ատեն շատ ունիք, կը խնդրեմ որ ձեռքով օրինակէք այդ յօդուածը: Հայ խճանկարին վրայ յօդուածներդ ալ չահեկան է, միայն թէ, եթէ ամենքը ուղէք Անահիտի մէջ հրատարակել, քիչ մը երկայն պիտի սպասէք:

Սիրալիր բարեւներով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

11

(Նախօրդին նման):

Փարիզ, 19 Յունուար 1931

Սիրելի Պ. Բերտեան,

Ստացայ ձեր Դեկտ. 27 թուակիր նամակը եւ ներփակ հինգ տուարը, որ բաժնեդինն է Պ. Թօփաղեանի: Շնորհակալ եմ: Նշանակեցի ձեր դտած այդ նոր բաժանորդին անունը իբր Բ. տարուան թիւ 3էն սկսեալ բաժանորդ. 4րդ եւ յաջորդ թիւերը կը զրկեմ իրեն ուղղակի: Գորդին ժե. դարէն (եւ ո՛չ ժե. դարէն) ըլլալը կը նշանակեմ թիւ 4ին մէջ: Եանդղեանի պարագան, ինչպէս կ'ըսէք, հաղուադէպ բան մը չէ զժրախտարար: Անահիտի նախկին շրջանի երկու հին թիւերը երբ ձեր աշխատանքը վերջանայ, հաճեցէք դարձնել ինծի:

Անահիտի 4րդ թիւին տպագրութիւնը կ'աւարտի 8-9 օրէն: Հոն պիտի տեսնէք բաւական առատ փունջ մը Քուչակեան տաղերու (որոնց համար ձեր զրկած օրինակութիւնն ալ գործածած եմ): Դժբախտաբար պիտի չտեսնէք հոն ձեր զորդերու վրայ յօդուածին երկրորդ մասը: Կը ցաւիմ, բայց անհնար եւ ձեր զորդերու մասը երկուքի բաժնել եւ մէկը 4րդին, միւսը 5րդին մէջ հրատարակել լաւ չէր ըլլար, իսկ այս 4րդին մէջ պատրաստ էի գնել շատ ստիպույական, այսմէական նիւթեր կամ երկար ատենէ ի վեր սպասող գրութիւններ: Լաւագոյն է որ 5րդ թիւին մէջ երեւայ երկրորդ մասը, ամբողջը մէկ անդաւաճէ: Անահիտի ծաւալը հետզհետէ նեղ կու գայ, ընդարձակել անհնար է, սոյն նիւթական պայմաններուն մէջ ուր կը կատարեմ այդ զժուար զործը: Ամէն մէկ թիւ ժամանակին հանձն ալ նիւթական պայմաններէն կախեալ է: Դեռ առաջին տարուան բաժնեդինն իսկ չվճարողներ կան... իսկ երկրորդ տարուան բաժնեդիններէն հազիւ 100ին 80ը վճարած են տակաւին... Պիտի տեսնեմ որ պիտի յաղթեմ սակայն բոլոր զժուարութեանց:

Կարգացի Բազմալէպին մէջ հրատարակած յօդուածներդ: Կան հոն

բաւական կէտեր որոնց համաձայն չեմ, թերեւս զրեմ ալոյ մասին Անահիտի մէջ: Այն աշխատութիւնները զոր ծրագրած էք, շահեկան են բոլորն ալ: Ամէնքն ալ սիրով պիտի հրատարակեմ Անահիտի մէջ բայց աճապարելու չէք: Ատոնք հրատապ ալմէնութեան հարցեր չեն, միջ ամիս առաջ կամ յետոյ, նոյն արժէքը կը պահեն ալոյպիսի յօդուածներ: Անահիտի պէս հանդէս մը պէտք չէ միօրինակ պարունակութիւն ունենայ, միշտ նոյն տեսակ նիւթերով եւ նոյն անուններով: Այդպէսով, թէ՛ հանդէսը եւ թէ՛ զրոյցները կը շահին: Իսկ հանդէսի մը խմբագրին պարտքն է (Հ. Ակինեան իրաւունք ունի) աշխատակիցներէն աւելի նիւթ տալ ինքն իսկ իր ամսագրին: Գուք կամաց կամաց պատրաստեցէք այդ էղիւտները, հետզհետէ կը հրատարակուին: Անահիտ երկար պիտի ապրի, վստահ եղիք:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Խնդրութիւն.— Պր. Գրիգոր Թովագեանը այն ատեն Ուիչիդա գրուուող երկու հայերէն միւս էր, վաճառատան մը մէջ պաշտօնեայ: Պր. Եանրգեանը Նիւ Եորք գորգավաճառ էր: Բաղմալէպի յօդուածիս մասին ակնարկութիւնը Բաղմալէպի 1930, րիւ 12, «Նահապետ Քուչակի կամ Հայրենեանը խորաստանին առիւ» (տպագրուած առջեւ) գրած է: Զօպանեան կը սխալի կարծելով որ աշխատութիւններս որոնց մասին գրած էի «ծրագիրներ» էին: Ընդհակառակը, բոլորն ալ աւարտած աշխատութիւններ էին, որոնք Բաղմալէպի հիւրընկալ էջերուն մէջ այդ ատենները հրատարակուեցան: Զօպանեան համաձայն կ'երեւի Հ. Ներսէս Ակինեանի, երբ ան գրեթէ միմակը Հանդէս Ամսօրեայն կը լեցներ: Ասիկա բնական է առարկելի կարելի է նկատել:

12

(Նախորդին նման):

Փարիզ, 26 Յունուար 1931

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Վերջին նամակս ձեզի գրկելէս քիչ յետոյ ստացայ ձեր Յունուար 8 թուակիրը: Գրած էի արդէն թէ ստացայ չինոյ տոյարը զոր զրկած էիք ձեր նախորդ նամակով, նոր բաժանորդ Պ. Թովագեանի համար: Ստացայ նաեւ ձեր վերջին նամակով զրկած չինոյ տոյարը, որ երկրորդ տարւան բաժնեդինն է Պ. Հ. Քէչեանի: Երկուքն ալ բաժանորդ են Բ. տարւան Գ. թիւէն սկսեալ: Նշանակեցի անուններն, 4րդ թիւը եւ յաջորդ թիւերը պիտի զրկեմ իրենց ուղղակի: Շատ շնորհակալ եմ ձեր աջակցութեան համար:

Գիտեմ որ պիտի նեղանաք խմանալով վերջին նամակէս թէ ձեր գորդաշինութեան յօդուածին երկրորդ մասը յետաձգուած է 5րդ թիւին: Ես ալ շատ ցաւով տուի ալոյ որոշումը, բայց ուրիշ կերպ չէի կրնար բնել, ու միայն ձեր յօդուածին համար չէ որ ստիպուեցայ ալոյ որոշումը տալ: Գորդերու, տրեւեկեան արուեստներու վրայ յօդուածներ շատ շահեկան են եւ կ'ուզեմ որ Անահիտ անոնց յատկացնէ բաժին մը, բայց անհնար է ամէն թիւին ալոյ նիւթերուն բաղմալիւ էջեր նուիրել, Անահիտի բաժանորդներուն մէջ զօրպալմաճանները հարկւրին չինոյ են հազիւ, եւ ալոյ տեսակ նկատումներով արդէն թերթ խմբագրել իմ զործս չէ: Պէտք է որ Անահիտը ունենայ ալոյպիսի պա-

բունակութիւն, արժեքաւոր գրութիւններ ամէն ճիւղի մէջ, որպէսզի իր բուն ընթերցողները շահագրգռէ: Ձեր յօդուածին երկրորդ մասը բան մը չի կորսնցներ: Երգ թիւին մէջ երեւալով: Անահիտի 4րդ թիւն ալ կը չափն՝ նորութիւն ու պէսպիսութիւն պարունակելով: Կը ջանամ 6րդ թիւին մէջ զննել ձեր յօդուածը Որդան կարմիրի վրայ: Անկէջ ետքն ալ կը հրատարակենք մաս մաս Հայ եւ Արաք Յարաբերութեան վրայ զրաճնիդ որ պատկերադարձ է՝ կ'ենթադրեմ: Անպարելիւ պէտք չկայ: Կը յուսամ որ թէ՛ մենք եւ թէ՛ Անահիտը դեռ երկար տարիներ պիտի ապրինք:

Թիւ 3էն կը զրկեմ երկու օրինակ (քիչ մնացած է) . էթէ պէտք բլլայ, յետոյ հատ մըն ալ կը զրկեմ:

Հին Անահիտի թիւը դարձուցէք երբ այլեւս պէտք չունենաք:

Պալենց գրախճառին գրեցի որ ձեզի զրկէ զօնոր բանասիրաման խորակեանք դիբքը Գարեգին արքեպիսկոպոսի. էթէ չունի, ինծի կ'իմացնէ: Այդ պարագային իմ օրինակս կը զրկեմ ձեզի, որպէսզի կարգալէ յետոյ ինծի դարձնէք:

Սիրալիք բարեկենտով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

Ծանօթութիւն.— Պր. Հ. Քէշեանը Ուիչիդայէն հեռու՝ 200 մղոն՝ Օդեսիոյ մօտ Սիդիի մէջ գորգի առեւտուրով կը զբաղէր: Որդան կարմիրը Բաղմա-վէպի մէջ հրատարակեցի 1932ին:

13

(Կանաչագոյն թղթատարական բացիկ):

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Փետր. 6 թուակիրը: Ձեմ յիշեք պատասխանեցի՞ արդէն: Էնթադրելով որ չեմ պատասխանած, այսօր կը զրկեմ ձեզի: Ձեր ուսումնասիրութեան վերջին մասը կ'երևայ անպատճառ թիւ 5-6 միացեալ թիւին մէջ: Պիտի ջանամ ձեր Որդան կարմիրի վրայ յօդուածը զննել Գ. տարւան Ա. թիւին մէջ, բայց չեմ համարձակիր որոշ խոստում ընել: Գաղափար չունիք ինչքան դէղերով բան ունիմ հրատարակելի, էթէ թիւ 1ին մէջ չերևայ, թիւ 2ին մէջ՝ անպատճառ կը հրատարակուի:

Ստացայ Անահիտի հին թիւերէն մին (զոր զրկած էի ձեզի) եւ զոր դարձուցած էք: Թերեւս տարագային հրատարակեմ Սաղարեանի Էդիտին թարգմանութիւնը. առ այժմ միտք չունիմ: Խորակեանց դիբքը ստացած ըլլալու էք հիմա: «Հայ եւ Արաք Գեղարուեստ», «Թորոս Տարօնեցի», շատ շահեկան նիւթեր են եւ մեծ սիրով պիտի հրատարակեմ Անահիտի մէջ: Նոյնպէս՝ աւելի ետքը՝ «Վիշապը Հայ գորգերու մէջ», «Խճանկար» եւն.:

Սիրով ձերդ

Ա. Չօպանեան

Ծանօթութիւն.— «Թորոս Տարօնեցի»-ն հրատարակեցի *Տարօնի Արձիւի մէջ*, 1943, քիւ 21 եւ 22: Յետոյ զատ գրեցի: «*Վերջապէս Հայ դարդե-րու մէջ*» *Բաղմատէս*, 1931-1932, եւ *Որդան կարճերի* հետ զատ գրեցի:

Այս բացիկը անբուական է: Թղթատարական կնիքը Մարտ 1931 ունի:

14

(Թիւ 2ին պէս):

Սերեյի Պ. Քիւրտեան,

Շատ կը ցաւիմ որ տունը չէի երբ եկեր էք:

Ես ալ շատ ուրախ պիտի բլլամ ձեզ տեսնելով:

Յառաջիկայ կիրակի առաւօտ ժամը 9էն 10 ու կէս տունս պիտի սպա-սեմ: 10 ու կէսին ստիպուած եմ մեկնել: Եթէ կարենաք այդ միջոցին դալ ին-ծի, շատ գոհ կ'ըլլամ:

Սերայիւր բարեւներով

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 13 Մայիս 1931

Անսխիտի 5-6 թիւը, որուն մէջ երեցս ձեր յօդուածին երկրորդ մա-սը, դրկեցի Ուիչիդայի ձեր հասցէին. բայց որպէսզի աւելի շուտ տեսնէք, օ-րինակ մը եւս կը դրկեմ ձեր Փարիզի հասցէին:

Ծանօթութիւն.— Այդ միջոցին Փարիզ էի եւ գացեր էի Զօպանեանը իր բնակարանը տեսնելու: Դժբախտաբար հոն չէր: Դժնայանին հետ երկտող մը բողոքեցի էի որուն ի պատասխան սոյն նամակը դրկած էր Փարիզի պան-դոկս: Ժամադրեալ օրը հանդիպեցանք իրարու: Այդ ատեն էր որ Փարիզէն Թրիէսդի վրայով, շոգեմառով, Պարուսի նաւահանգիստով, գացի Երեւան եւ էջմիածին, անկէ ալ Պարսկաստանի վրայով վերադարձայ:

15

(Նման նախորդին):

Սերեյի Պ. Քիւրտեան,

Ձեր երկտողն ստացայ եւ շատ ցաւեցայ որ ձեր երկար ճամբորդու-թենէն դարձին ձեզ անձամբ չտեսայ: Անշուշտ շատ շահեկան բաներ պիտի ունենայիք ինծի պատմելիք: Ձեր այցելութիւնը առաջուց ինծի իմացնելու էիք, որ ձեզի սպասէի:

Սմէն ջանք պիտի ընեմ որ ձեր «Հայ եւ Արար գեղարուեստ. յարա-բերութիւնները» յօդուածին առաջին մասը զնեմ տպուելու վրայ եղող թիւին մէջ, բայց շատ յոյս չունիմ որ պիտի յաջողիմ. դիզուած եւ շատոնց սպասող նիւթեր, ինչպէս եւ այժմէական կարեւոր նիւթեր շատ ունիմ, տեղ դռնէլ այս ամէնուն դժուար է: Պատկերներն ալ այնպէս դասաւորուած են որ առաջին

ժամին մէջ շուտաւ պատկեր չկայ, զորոցը նշանակաւ մասին կը վերաբերեն. շին-
 ւիւնները պատարտաւ են տարէն: Եթէ այս նշանակէ թիւին մէջ չգտնուիմք զին-
 ասանքին մասը, յանդիմ թիւին մէջ տարւոյնը մէկմայ կը գտնուի. թիւն այս յատու-
 գաթն է: Արդէն իմէն կ'ուզէք որ գրքոյնին մեւոյ աչ նշանակ, նախընտրեցիք է որ
 նախ նարչեմեմ տարգրանագիւտին թիւ թ'ն: Զարեք կ'ըստայ, յաշ միտն թիւն, այս
 տարգրութեան, կ'ուզէք էս կ'ուզէք նամար. կ'նկարդեմ որ յատուտն պատմար
 ժը կ'ընէ նարչէն ծախքը: Կ'ուզեմ որ տառնայ գիտմար այս գրութեան շուտա-
 կութիւնը, մէք նաւանութիւնը տաք, մաս մըն աչ գրեցէք այս գրութեան, և
 յետոյ գործողքէք այս ծրարիքը: Ես մեծ գծաւորութիւններոյ կը շարունա-
 կեմ կոր Անահիտի շրտաւորութիւնը: Տեսնուիմք տարմար յատ միտնայ
 Անահիտին տնայիտիւն տակիին տնայիտիւն, Արդէն, Երգարտուի, Զարեք, ևն.
 ժամնէդիննէրէն տակէն մէկուն վրայ 25 Քրտնք կը կարգեցեմ, զաւանտնէր
 կը կատարուին շափողանչ աշ ևս զանդուց կերպով, Ամբարոյ ևն տակնն շին-
 յու տարաւորութեան՝ գրքոյնին շրտաւորութեան նամար:

Գարեգին սրբազանին ինչպէս և իմեթածնի միտարտութեան միշտ գրք-
 եամ Լմ Անահիտ, ժայց տակնէ մը ի վեր, թէ ևս չեն գարնէր, չեն յաննէր
 կոր տէտիմագէրնէրուն:

Զէր տարաւորութիւններ թնծի գրեցէք, ինչպէս:

Ընդունեցէք սիրայիք բարեւելքս:
 Ա. Զարեհեմ

Փարիզ, 25 Հոկտ. 1931

Մանօրութիւն.— Խորի. Հայաստանէ վերագարմիս կրք Փարիզ համ-
 դիպեցայ, հոն չէր Զօպանեան եւ առիք չեղաւ զինք տեսնիլու: Այդ տարւոյն
 Սեպտ. 1ին հաւալ մեկնեցայ Ֆրանսայէն:

Հրատ. Բ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

(Շար. 1)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ ՔԱՅԱՆԱՅ ՊԻԹԱԿ

(1285? — 1355?)

Սարգիս Քաչանայ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջերս: Որդին էր Գրիգոր Քաչանայի (+ 1319?) և Հեղինէի (+ 1329?): Ամուսնոյն անունն էր Զայտուն (+ 1323?): Ունէր որդի մը՝ Գրիգոր զոր կը յիշէ 1319 թուին: Նոյնպէս ունէր չորս մը՝ Թէֆանէ կամ Սոյանդ խաթուն: Հայրը ճարտար զրիչ և ծաղկող էր, որուն ձեռքին տակ հմտացած է զրչութեան և մանրանկարչութեան արուեստին:

Սարգիս Քաչանայ ունէր աշակերտներ, որոնցմէ կը յիշէ Յակոբը 1332 թուին: Իր գործունէութեան վայրը եղած է ընդհանրապէս Սիւ մայրաքաղաքը և անոր մօտիկ Դրաղարկի վանքը:

Սարգիսի «Պիծակ» մականունով կոչուած բլլայր մեղի կը տեղեկացնէ Սերաստոյ Ստեփանոս Եպիսկոպոսը զրելով 1320ին. «Եւ գտի զսրբաւէր քաչանայ զՍարգիս՝ մականուն Պիծակ, յոյժ հմուտ նկարադրութեան» (Յիշատ. ԺԳ. Դարի, էջ 162):

Նկատի առնելով Սարգիսի հօր անունը՝ Գրիգոր և մականունը Պիծակ, բնական կը թուի մեղի Սարգիսը համարել որդին Գրիգոր Պիծակի, որ շ. 1284ին մասնակցած է ծաղկումին Կոստանդին զրչի օրինակած մէկ ձեռագրին՝ Մատենք Նոր Կտակարանի. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 196:

Սարգիս Պիծակ իր նկարադարդած ձեռագիրներուն մէջ քանիցս առիթով ունեցած է զձեռու նաեւ իր սեփական սրտիկերը. ատենցմէ ծանօթ են մեղի երեք հատ, 1331, 1338 և 1342 թուականներէն, որոնցմէ վերջինին մէջ անոր մօրուքն ու պեխերը ճերմկցած են բոլորովին:

Սարգիս Պիծակի զրչական և մանրանկարչական գործունէութիւնը կը տարածուի մօտաւորապէս կէս դարու շրջանի մը վրայ (1307-1354), մեծ արդիւնաւորութեամբ: Մեղի ծանօթ իր գործերուն թիւը կը մօտենայ հինգ տասնեակի: Կը ներկայացնենք ժամանակագրական դասաւորութեամբ, բաշխելով:

1. 1307, Սարգիս նկարադարդած է իր հօրը՝ Գրիգոր Քաչանայի օրինակած Աւետարանը. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 2566:

2. 1312? — Ղաղարու վանքին մէջ 1312ին Առաքել զրչի ձեռքով ներսէս Քաչանայի համար օրինակուած Աւետարանին հայթայթած է նկարներ. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1949:

3. 1313? — Ոսկով զարդարած է, Մաղուռայի մէջ Ստեփանոս Գոյնեւրերիցանց զրչի Տիկին Այլիծի հրամանով 1310-1312ին օրինակած Նոր Կտակարանը. — Զեռ. Կերլայի, թիւ 13: Բանբեր Մատենադարանի, թիւ 9, 1969, էջ 438 (Ե):

4. 1316, Սիւ, Շարական, Բարթողիմէոս Քաչանայի համար. — Զեռ. Tubingenի Մատենադարանին: Sirarpie Der Nersessian, Manuscripts Armeniens Illustres, Paris, 1937, էջ 138:

5. 1318? — Աստուածաշունչ, օրինակուած Յովհաննէս զրչէն, Կոստանդին Վարդապետի համար, ծաղկած է Սարգիս — Ձեռ. Տիկ. Յակոբեանի, Ֆրէյլէն: Der Nersessian, Man. Arm. Illustres, էջ 140—141:

6. 1319, Սիւ, Շարական, Պետրոս աւագ սարկաւազի համար. — Paris, Bib. Nat. Թ. 66:

7. 1319, Աստուածաշունչ, օրինակուած Յովհաննէս Երէցի որդի Յովհաննէս զրչի կողմէ. ոսկով եւ ծաղկով զարդարած է Սարգիս Քահանայ. — Ձեռ. Վենետիկի, Թ. 1 (1508):

8. 1320, Սիւ, Շարական, գրած եւ ծաղկած է Կոստանդինի եւ անոր որդիին համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 2355:

9. 1320, Կիլիկիա, Աւետարան, օրինակող Աւետիս (ԺԳ Դար), ծաղկումը եւ նկարազարդումը ամբողջացուցած է Սարգիս Քահանայ «Պիծակ», նուէր ստացող՝ Ստեփանոս Եպս. Սեբաստիոյ, որ նկարազարդումը ամբողջացնելու համար վճարած է 1300 դրամ. — Ձեռ. Երեւանի, Թ. 7651: Յիշատ. ԺԳ. Դարի, էջ 162—163: Կազմողը հետեւեալ ծանօթագրութիւնը ունի այս մեծարժէք Աւետարանի մասին. «Այս Աւետարանի նկարազարդման գործին մասնակցել են ութ նկարիչներ, որոնցից են նաեւ Թորոս Ռօտլինը եւ Սարգիս Պիծակը...»: Ըստ Գ. Արք. Յովսէփեանի այս «Աւետարանը իւր նկարներով օրինակ է հանդիսացել Նիկողայոս Խրիմցի նկարչի համար, Ժէ դարուն» (Նոր Գիր, 1944, Թիւ 1, էջ 17):

10. 1321, Դրազարկի մէջ Ստեփանոս Երկայն զրչի Սմբատ սարկաւազի համար օրինակած Մանրումունքը ծաղկած է Սարգիս Քահանայ. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 2434:

11. 1321?, Շարական, Անուարդեան խմբագրութիւն, օրինակուած Թորոս Հոռմկայեցի զրչի ձեռքով, իշխանաց իշխան Հեթումի եւ որդիին Կոստանդինի համար: Նկարազարդած է Սարգիս Քահանայ. — Ձեռ. Նիւ Եօրքի Հանրային Մատենադարանի, Թիւ 1489: Նոր Գիր, 1944, Թիւ 1, էջ 6, 16:

12. 1322, Դրազարկ, Սիւ, Շարական, զաղափարած է «ի լաւ եւ յրնտիր աւրինակէ, որ կոչի Կոստանդեան» եւ «զրով եւ ծաղկով եւ ոսկով եւ պատկերնով» զարդարած է Թորոս Դպրի համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1644:

13. 1323, Սիւ, Աստուածաշունչ (մասնակի), օրինակուած Գրիգոր Երէցի ձեռքով, Սարգիս Քահանայ ծաղկած է եւ նկարազարդած Անդրիասանց Ուխտի Առաջնորդ Ստեփանոս արհի Եպիսկոպոսին համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1930:

14. 1324, Սիւ, Շարական, գրուած՝ բանի սպասաւոր Օշինի ձեռքով, Սարգիս Քահանայ ծաղկած եւ ոսկած է, Գրիգոր սարկաւազի համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1620:

15. 1324, Բլրցի Անաստատին մէջ Ստեփանոս վանական քահանայի ձեռքով ներսէս վանական քահանային համար գրուած Մանրումունքը ծաղկած է Սարգիս Քահանայ. — Բազմալէզ, 1971, էջ 337—338:

16. 1325էն առաջ օրինակուած Սաղմոսարան մը ծաղկած է. — Ձեռ. Երեւանի, Թ. 9066:

17. 1325, Դրազարկ, Աւետարան, օրինակուած Միխայիլ որդի Գրիգոր զրչէն, Փոսոյ Ուխտի վանահայր Հայրապետ կրօնաւորի պատուէրով ծաղկած եւ ոսկած է Սարգիս Քահանայ. — Ալիշան, Սիւստան, էջ 234:

18. 1325, Սիւ, Աւետարան, օրինակած եւ ծաղկած է: Հետագային (1408) սոյն Աւետարանը դնած է Դաւիթ Եպիսկոպոս՝ մականունանեալ Ղրլիճ. — Ձեռ. Մշոյ Ս. Առաքելոց Վանքի, Թ. 21:

19. 1325, Աւետարան, օրինակուած Սկեւոյի մէջ, ձեռամբ Յով-

Հաննէս զրշի, Մարտիրոսի որդի Սարգիս Քահանային Համար, ծաղկումը կատարած է Սարգիս (Պիծակ)։— Զեռ. Երեւանի, թ. 5708:

20. 1328, Սիւ, Զեռնադրութեան Գիրք մը, Խրիմի Ստեփանոս արքեպիսկոպոսին Համար։— Յիշտ. ԺԴ. Դարի, թ. 263, 1. Ս. Խաչիկեան:

21. 1329, Աւետարան, օրինակուած Ալեների մէջ՝ Կարապետ զրշի ձեռքով. Սարգիս Քահանայ ծաղկազարդած է։— Զեռ. Նոր Զուլայի, թ. 42:

22. 1329, Սիւ, Աւետարան, գրած եւ նկարազարդած է Լեւոն Զորբորդ թագաւորին Համար։— Զեռ. Ղալաթիոյ, թ. 57: Այժմ Chester Beatty Library, N. 561. Sirarpie Der Nersessian, Dublin, 1958:

23. 1330, Մանրումունք, գրած, ծաղկած եւ ոսկած է Տիրացու Կուսակրօն Քահանային Համար։— Զեռ. Երեւանի, թ. 7125: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 228-229:

24. 1331, Շարականց, օրինակած է Վասիլի որդի Սարգիս սարկաւազին Համար։— Զեռ. Երեւանի, թ. 1601:

25. 1331, Անսիդ Անտիոքայ եւ Դատաստանադիրք Մճրատայ, գրած է Հրամանավր Լեւոն թագաւորի, որուն նկարը կը կազմէ ձեռագրին թանկագին պարզը։— Զեռ. Վենետիկի, թ. 107:

26. 1331, Դրազարկ, Հոսմկայեցի Թորոս զրշի օրինակած Աւետարանը ծաղկած է Սարգիս Քահանայ, Մարտիրոսի որդի Սարգիս Քահանային Համար: Մաղկոցին վեղարակիր նկարը կը տեսնուի սուրբ Մատթէոսի առջև ծննդի, «Սարգիս Արեղ» արձանադրութեամբ։— Զեռ. Վենետիկի, թ. 97 (Հին թիւ 16):

27. 1332, Սիւ, Աւետարան, գրած եւ ծաղկած է Յակոբ Քահանայի որդի Գրիգոր Քահանային Համար։— Զեռ. Ս. Յ. Թ. 2649: Արա. Արք. Սիւրմէկեան, Յուլիան Զեռ. Երուսաղէմի, 1948, էջ 348:

28. 1333, Սիւ, Շարական, օրինակած եւ ծաղկազարդած է։— Զեռ. Պ. Մովսիսեանի, Կալիֆօրնիա: Էջմիածին, 1953, Նոյմ.-Դեկտ., էջ 35:

29. 1333, Սիւ, Շարական, օրինակած եւ նկարազարդած է «Իշխան» մականունանէլ Յակոբ Քահանային Համար։— Զեռ. Թէհրանի, թ. 4: Հանդէս Ամսօրեայ, 1953, էջ 106:

30. 1333, Աւետարան, գրուած Զորոյ Վանք (Կիլիկիա) ի վայելումն Առաքելի. ծաղկող Սարգիս Քահանայ։— Զեռ. Սոսյ: Զեռագիր տետր Ս. Կթղ. Կոպայեանի, գրի առնուած Ատանա, 1919, հսկանքերի սկիզբը (թիւ 4):

31. 1334, Աւետարան, գրուած Վահրամայ որդի Գրիգոր զրշին, Կարապետի որդի Պօղոս Քահանայի Համար: Մաղկած եւ ոսկած է Սարգիս Քահանայ։— Զեռ. Վենետիկի, թ. 164 (Հին թիւ 763): Սիւսեան, էջ 235:

32. 1334, Գրիգոր Դպրի ձեռքով Կոստանդին պարի Համար գրուած Շարականց ծաղկած եւ ոսկած է Սարգիս։— Բաղմովկայ, 1971, էջ 336:

33. 1335, Աւետարան, օրինակուած Փոս Անապատին մէջ, Յովհաննէս զրշի ձեռքով, Մարտիրոս Քահանայի Համար: Մաղկազարդած է Սարգիս Քահանայ։— Զեռ. Երեւանի, թ. 6504:

34. 1335, Սիւ, Շարական, «Ի լաւ եւ յընտիր աւրինակէ որ կոչի Սուրբ Գրիգոր»։— գրած եւ ոսկած է Յովհաննէս Կուսակրօն քահանային Համար։— Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1578:

35. 1335, Շարական, գրած եւ ծաղկած է։— Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1436:

36. 1336, Սիւ, Աւետարան, գրած եւ ծաղկազարդած է Անդրէաս Կուսակրօն քահանային Համար։— Զեռ. Երեւանի, թ. 5786: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 283: Ատաւաճատուր ծաղկող, Ոստանի մէջ, այս ձեռագրէն պատճէնահա-

նած է Աւետարանիչներու նկարները, 1419 թուին.— Յիշտ. Ժե. Դարի, Ա. Ման, էջ 227:

37. 1337, Կոպիտառ, Մանրուսմունք, օրինակուած Առաքել զրչի ձեռքով, Կոստանդին սարկուազին համար: Ծաղկած է Սարգիս Քահանայ.— Ձեռ. Երեւանի, թ. 9554:

38. 1338, Աստուածաշունչ, Յակոբ Կաթողիկոսի համար օրինակուած Յակոբ եւ Սարգիս զրիչներէ. վերջինը՝ Սարգիս Քհն. Պիժակ՝ նկարադարդած է միեւնոյն տաւն, արձանացնելով իր ինքնանկարը եւս.— Ձեռ. Երեւանի, թ. 2627: Գար. Արք. Յովսէփեան, Մի էջ Հայ Արուեստի Պատմութիւնից, Հալէպ, 1930, էջ 10-11: Ա. Երեմեան, Էջմիածին, 1953, սեպտ. էջ 46:

39. 1338, Մանրուսմունք, գրուած Կոպիտառայ զղեակին մէջ, Թորոս սարկուազի համար. Սարգիս Քահանայ ծաղկած եւ ոսկած է.— Ձեռ. Հալէպի, թ. 7:

40. 1341, Շարական, օրինակած եւ ծաղկած է.— Ձեռ. Մշոյ, թ. 2. Կր զտնուէր Մատին Պետրոս Առաքելոյ Վանքը:

41. 1342, Դրազարկ, Աւետարան, գրած եւ ծաղկած է Յակոբի որդի Տիրացու Կրօնաւոր քահանային համար: Ստացողին նկարին հետ կր տեսնուի նաեւ ծաղկողինը.— Ս. Փրկիչ, 1950, Մայիս, էջ 6-11: Այժմ Ձեռ. Chester Beatty, թ. 614:

42. 1346, Սիս, Աւետարան, օրինակած է Ներսէս Եպս. եւ նուիրած Մարիուն թաղուհիին: Սարգիս Քահանայ զարդարած է՝ մազադաթի վրայ դնուած տնօրինական պատկերներով, թաղուհիին կենդանադրով հանդերձ.— Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1973: Տես նաեւ Սիսն, 1967, էջ 125-129:

43. 1348ին, Տիրացու քահանայի պատուէրով ամբողջացուցած է նրկարները հին Աւետարանի մը, օրինակուած Կիրակոս զրչէն ԺԳ. դարու կիսուն մօտաւորապէս.— Ձեռ. Chester Beatty, թ. 613:

44. 1348, Սիս, Յայամաւորք, գրած եւ նկարազարդած է իր «մաւրքաւորորդոյն» Դրազարկի եւ Սիսի Առաջնորդ Բասիլիոս արքեպիսկոպոսին համար.— Ձեռ. Նիւ Եորքի Փ. Մորգանի Մատենադարանին, թ. 622:

45. 1350, Սիս, Աւետարան, գրուած եւ ծաղկուած Սարգիս Քահանայի ձեռքով, զոր կը ստանայ Անդրէաս Եպիսկոպոս.— Ձեռ. Մովսէս խան Խաչատրեանի: Հ. Աճառեան, Տուցակ Ձեռ. Թէհրանի, թ. 2:

46. 1353, Աւետարան, գրած եւ ծաղկած է «ի ծերութեան ժամանակի».— Ձեռ. Երեւանի, թ. 6795: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 403:

47. 1354ին ծաղկած է Նոր Կտակարան մը, օրինակուած 1255 թուին, Կոստանդին զրչի ձեռքով, Ստեփանոս Վարդապետի համար.— Ձեռ. Երեւանի, թ. 6661:

Այս ցանկը անշուշտ սպառիչ չէ: Ասոնցմէ դուրս կան քանի մը դործեր որոնց թուականները յայտնի չեն: Իրեն պատկանող ուրիշ ձեռագիրներ եւս կրնան զտնուիլ տակաւին, ժամանակի ընթացքին: Բայց այսքանը արդէն լիովին կը բաւէ Սարգիս Քահանան դասելու մեր ամենէն արդիւնաւոր զրիչներու եւ մանրանկարիչներու կարգին:

ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏ ԼՈՒԻ ՄԱՐԻԷՍ

LOUIS MARIÈS

ԿԵԱՆՔԸ, ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

ԵՒ ՆՐԱ

«ՀԱՅԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԿՐԿՆԱԿԻ ԲՆՈՅԹԻ ՄԱՍԻՆ»

ԱՆՏԻՊ ՅՕԴՈՒԱՄԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Ֆրանսիան եւրոպական այն երկիրն է, որ առաջինն է հետաքրքրուել հայագիտութեամբ, ցանկացել է ունենալ հայերէն ձեռագրերի և ապագիր զրփերի գրադարան: Եւրոպայում 1810ին առաջին անգամ Փարիզում է սկսուել գրաբարի պաշտօնական դասաւանդումը Արեւելեան կենդանի լեզուների ուսումնական դպրոցում (École Nationale des Langues orientales vivantes): Առաջին ուսուցիչը եղել է Յակոբ Շահան Զրպեհեանը: Նրան յաջորդել են Ֆրանսիացիներ իբրեւ դասախօս: Այժմ այնտեղ աշխարհարար և գրաբար է դասաւանդում պրոֆ. Ֆէդէրիք Ֆէդին:

Ֆրանսիան կարող է իրաւացիօրէն հպարտանալ իր հայագէտ զուակներով, որոնցմէ են Լը Վալան դը Ֆլարիվալ, Ժ. Սէն-Մարթէն, Բրոսէ, Լանգլուա, Դիւլարիէ, Քարիէր, Միյէ, Մաքլէր, մեր օրերում Հ. Շարլ Մերսիէ և պրոֆ. Ֆ. Ֆէդի և ուրիշներ: Հին և արդի հայերէնի դասաւանդումով և հայագիտական բազմազան ուսումնասիրութիւնների մէջ հայագիտական հարցերի համակարգմանի մշակումով նրանք մեծապէս նպաստել են փոքր, բայց մշակութային փառաւոր անցեալի ժառանգորդ հայ ժողովրդի լեզուական ու մասնագրական զանձերի դիտական ճանաչմանը եւրոպայում:

Ֆրանսիացի երախտաւոր հայագէտների փայլուն համաստեղութիւնից է նաեւ մեր դարաշրջանի բանասէր ու լեզուարան, հանգուցեալ Հ. Լուի ՄԱՐԻԷՍը (Louis Mariès) (1876-1958): 1926ին Փարիզի "Institut Catholique" բարձրագոյն դպրոցում բացուեց գրաբարի դասաւանդման երկրորդ կենտրոնը Ֆրանսիայում. դասախօս նշանակուեց Լ. Մարիէսը և իր պաշտօնին մնաց մինչև 1946 թուականը, երբ տեղը զիջեց իր պատրաստած շնորհալի հայագէտ Հ. Շարլ Մերսիէին:

Մի քանի համառօտ ակնարկներից բացի, չկայ մի մտքովական ուսումնասիրութիւն Ֆրանսիական հայագիտութեան մասին. հաւնեմք նաեւ նրանց կարեւորագոյն գործերի հայերէն թարգմանութիւնները, որոնք մասամբ երախտագիտական հատուցում կը լինէին: Կարծում ենք, որ այդ երախտագիտական գործին և հայկական լայն շրջանակներում Ֆրանսիացի մի հայագէտի ծանօթացման նպատակով կը լինենք մեր այս մենագրութեամբ, ուր, առաջին անգամ, փորձել ենք ըստ արժանին գնահատել Մարիէսի հայագիտական վաստակը: Նախ ուրուագծել ենք

նրա համեմատ ու պարզ կեանքի ուղին և տուել նրա հայազգիսկան աշխատանքների մատենագիտական ցանկը՝ վերնագրերի հայերէն թարգմանութեամբ։ Այնուհետև հայագիտութեան բաժինների տակ խմբաւորել և ներկայացրել ենք նրա ուսումնասիրութիւնները, կանգ առնելով աշխատութեան գլխաւոր խնդրի, քննարկուած ամենակարեւոր հարցերի և հեղինակի եզրակացութեան վրայ։ Չենք անտեսել նաև դրանց մասին տպագրուած գրախօսութիւնները, որքան կարողացել ենք յայտնարել ժամանակի գիտական մամուլում։ Թերևս այսպիսով մի գաղափար առած կը լինենք ընթերցողին նրա այս կամ այն աշխատութեան մասին, բանասէրին կամ լեզուաբանին թողնելով իրեն հետաքրքրող ուսումնասիրութեանը մանրամասն ծանօթանալու աշխատանքը։ Ամէն հարցում չէինք կարող մէկ խօսքով վճռել Մարիէսի տեսակէտների բացարձակ ճշգրտութիւնը կամ սխալականութիւնը։ Սակայն որոշ հարցերում չենք զլացել մեր կարծիքն արտայայտել, որքան ներում էին մեր գիտելիքները։

Մարիէսը հրատարակել է հայագիտութեան հետ առնչուող բանասիրական և լեզուաբանական աշխատանքներ՝ գրքեր, յօդուածներ և գրախօսութիւններ, կազմել է անգլիացի հայագէտ Կանիքիթի աշխատութիւնների մատենագիտական վերլուծական ցանկը։ Ուստի նրա հայագիտական աշխատանքները խմբաւորելու ենք բանասիրական, լեզուաբանական և մատենագիտական երեք ենթավերնագրերի տակ։ Սակայն պէտք է գիտենալ, որ Մարիէսը որքան բանասէր է բառիս բուն իմաստով, նոյնքան էլ լեզուաբան է և գրաբարի մասնագէտ։ Պատրաստել է եղնիկ կողբացու և Հիպոդիտոս Հոմոմայեցու գործերի հին հայերէն գիտական բնագրերը, որոնց լեզուական և բնագրային բազմաթիւ հարցեր լուսարանել է հարկբարւար ծանօթագրութիւնների մէջ։ Ուստի մեր երեք խմբաւորումները որոշ չափով արհեստական են։ Մարիէսը Ֆրանսերէնի կամ լատիներէնի է թարգմանել նաև հայերէն հին բնագրեր (Եղնիկ, Հիպոդիտոս Հոմոմայեցի և այլն)։

Մարիէսը պատմագէտ չէ, ուստի մեր պատմագիրների գիտական բնագրերի պատրաստման կամ թարգմանութեան ձեռնամուխ չի եղել։ Լինելով կիկլոպական, նա զբաղուել է հայ մատենագրութեան կրօնական բնոյթի գրքերով, կամ գրախօսել է մեր հոգեւոր մտահաններին նուիրուած աշխատութիւններ։ Այս գիտական աշխատանքները կատարել է մասնագիտօրէն, որովհետև նա միաժամանակ հելլենագէտ էր, հայրաբան, լատինագէտ, հայագէտ, հին գրական լեզուների և հին գրականութիւնների քաջատեղեակ։

Մարիէսի դասախօսական և գիտական գործունէութիւնը ապշեցուցիչ է. դասաւանդել է յունական և լատինական հին գրականութիւն, գրաբար, յունական բանասիրութիւն, յունական մանրանկարչական արուեստի տեսութիւն, Աստուածաշնչի մեկնութեան պատմութիւն։ Աշխատութիւններ է հրատարակել յունական, հայկական, ասորական հայրաբանութեան, Հին և Նոր կտակարանների, յունական և լատինական դասական գրականութեան ու լեզուների մասին, ինչպէս նաև այս բոլոր բնագաւառներին վերաբերող գրքերի գրախօսութիւններ։ Սակայն նրա հրատարակութիւնների մեծագոյն մասը հայագիտութեան է նուիրուած։

Մարիէսից անտիպ մնացել է «Հայկական մշակոյթի կրկնակի

ընդթը (Լեզու և գրականութիւն)՝ մի յօդուած, որ կարդացել է հայկական մի հաւաքոյթում 1946 թուականի Դեկտեմբերի 22ին: Մենագրութեան վերջում այն հրատարակում ենք բնագործ և հայերէն թարգմանութեամբ, չնորհիւ մեզ այն տրամադրող Հ. Շարլ Մերսիէի, որին հրապարակով յայտնում ենք մեր շնորհակալութիւնը:

Յատուկ անունների տառադարձութիւնը կատարեցինք ըստ արեւելահայերէնի արտասանութեան:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ԱՎՆԱՐԿ՝

(1876 – 1958)

ԼՈՒԻ ՄԱՐԻԷՍԸ ծնուել է Փարիզում 1876 թ. Օգոստոսի 19ին: Միջնակարգ (կամ՝ երկրորդական) կրթութիւնն ստանալուց յետոյ, 1893 թ. մտել է հոգեւոր նորընծայարան, որտեղ աչքի է ընկել ուսման մէջ ցուցաբերած առաջադիմութեամբ: 1899ին, աւարտելով համալսարանական դասընթացները՝ ստացել է Licenceի վկայական և նորընծայարանում 1902 – 1904 տարիներին դասաւանդել է յունարէն և լատիներէն: Աստուածաբանութիւն սովորելիս ցուցաբերել է գիտահետազոտական աշխատանք կատարելու փայլուն ընդունակութիւններ, մասնաւոր ժողովուրդի (Աստուածաշունչ) նոր յայտնաբերուած երրայերէն մի բնագրի մասին յայտարարուած մրցոյթի առթիւ գրած շարադրութեան մէջ¹, որով նրան շնորհուել է ուսումնասութեան երկու տարուայ իրաւունք ևս:

1910 թ., Սաղմոսների մի մեկնութեան վերաբերեալ իր առաջին գիտական աշխատանքից յետոյ², Մարիէսն զգացել է, որ իր ուսումնասութիւնը դեռեւս թերի է, թէեւ արդէն զիւէր հայրաբանութիւն, երրայերէն, ասորերէն և եթովպերէն: Ուստի անուանի մասնադէսներից նա սկսում է սովորել արգի յունարէն և ռուսերէն, Արեւելեան կենդանի լեզուների դպրոցում (Ecole des Langues orientales vivantes) Ֆ. Մաքլերից՝ գրաբար հայերէն և հայ հին գրականութիւն: Միաժամանակ Բարձրագոյն ուսման դպրոցում (Ecole des Hautes études) յաճախում է յունական գրչարուեստի և Անթուան Մեյէի համեմատական քերականութեան դասընթացներին: Նիկողայոս Մառից և վրացագէտ Մարիս Բրիերից սովորել է վրացերէն: Ինչո՞ւ յատկապէս այս լեզուները, ինչպէս յայտնի է, Արեւմտեան Եկեղեցու հայրերի որոշ երկերի յունարէն բնագրերը կորել են, պահպանուել են նրանց միայն ասորերէն, հայերէն կամ վրացերէն հին թարգմանութիւնները:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը խանգարել է նաև Մարիէսի կեանքը: Սկզբում նա ազատ է մնացել գինեւորական ծառայութիւնից և Ժերսէի միջնակարգ դպրոցում փոխարինել հին գրականու-

¹ Կենսագրական տուեալները մասամբ քաղել ենք հետևեալ մատենագրութիւններից. Graffin F., Le Père Louis Mariès. Nouvelles de l'Institut Catholique de Paris, déc. 1958, p. 18-21; Dumézil G., L'oeuvre de Louis Mariès. Revue de l'histoire des Religions, t. 155, avril - juin 1959, p. 268-270.

² "Dissertation sur le texte hébreu, retrouvé, de l'Ecclésiastique (Sagesse de Sirach)", Revue biblique, 1907, p. 5-10.

³ "Le Commentaire sur les Psaumes de Diodore de Tarse". Comptes rendus des séances (de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres), 1910, p. 542.

թիւնների ուսուցչին: Սակայն, 1915ից սկսած, իր ցանկութեամբ, բանակում ծառայել է իբրեւ զինուորական քահանայ և ցուցաբերած անձնուիրութեան համար արժանացել է Պատերազմական խաչի և Պատուոյ լեգէոնի շքանշաններին (Croix de Guerre և Légion d'honneur):

1919 թ. շարունակել է ուսումնառութիւնը: 1913ին արդէն աւարտել էր արդի յունարէնի դասընթացը: Յետագայում Կոլէժ դը Ֆրանս (Collège de France) բարձրագոյն դպրոցում լսել է Մեյէի դասախօսութիւնները հին սլաւոներէնի, հայերէնի և յունարէնի համեմատական քերականութեան վերաբերեալ: Ստացել է նախ՝ հայերէնի, այնուհետև ուսուցչէնի գերագանցիկի վկայական:

Տկար առողջութեան պատճառով, Մարիէսը թէև ստիպուած է եղել սահմանափակել աշխատանքային ժամերը, այնուհանգերձ 1924 թ. նրա հրատարակած 127 և 212 էջանոց երկու մենագրութեան հիման վրայ Փարիզի համալսարանի՝ Սորբոնի գիտական խորհուրդը 1924 թ. Նոյեմբերի 17ին նրան շնորհել է բանասիրական գիտութիւնների դոկտորի աստիճան (Docteur ès lettres):

Ինչպէս յայտնի է, Ֆրանսիայում այս գիտական աստիճանը հայացելու համար պէտք է ներկայացնել երկու աշխատանք՝ մէկը Գլխաւոր և միւսը լրացուցիչ: Մարիէսի երկու աշխատութիւններն էլ արժանացել են մասնագէտների բարձր գնահատականին: Նրա լրացուցիչ աշխատանքը (212 էջ) եղնիկի «Եղծ աղանդոց» խորագրով յայտնի դարձած երկի բանասիրական՝ բնագրային և աղբիւրագիտական, ուսումնասիրութիւնն է: Այս աշխատանքի հիման վրայ Անթուան Մեյէն հեղինակին դասել է լաւագոյն հայագէտների շարքում, իսկ մի քանի տարի անց՝ նրան հռչակել է Ֆրանսիայի լաւագոյն գրաբարագէտը: Դեռևս 1920ից սկսած, Մարիէսը հրատարակել էր հայագիտական յօդուածներ Աւետարանի հայերէն թարգմանութեան վերաբերեալ (տե՛ս մատենագիտական ցանկում):

Այսպիսով Մարիէսի երկարատեւ, խորամուխ և համակողմանի պատրաստութիւնը լատինական և յունական դասական գրականութեան, ընդհանուր լեզուաբանութեան, յունական և արեւելեան հայրաբանութեան, բիւզանդական և հայ մատենագրութեան ասպարէզներում պատկուտ է յաջողութեամբ, և այդ անխնայ աշխատողը Ֆրանսիայում ձեռք է բերում համարեա եզակի դիրք. կանգնում է Արեւելքի և Արեւմուտքի խաչմերուկում, «Ինչպէս ինքը՝ հայ ժողովուրդը», գրել է Ֆ. Գրաֆէնը նրա մահուան առթիւ՝ նկատի ունենալով նրա հայագիտական վաստակը:

Գիտական հանդէսներ նրան հրաւիրում են աշխատակցելու:

Աբելեիւտան կեֆլանի լեզուների ազգային դպրոցը նրան յաճախ է հրաւիրել իբրեւ քննական յանձնաժողովների անդամ: Վերջում Լուսուորութեան նախարարութիւնը նրան նշանակել է քննական յանձնաժողովի մշտական անդամ: «Patrologia Orientalis» արեւելեան հայրաբանութեան մատենաշարի հրատարակիչ Հ. Ռենէ Գրաֆէնը Մարիէսին վստահում է ինչպէս այս ժողովածուի մէջ, այնպէս էլ «La Revue de l'Orient chrétien» հանդէսում ապագրուող հայերէն և սլաւոներէն բնագրերի հրատարակութեան գործը:

Երբ Ռենէ Գրաֆէնի առաջ խնդիր է դրուել վերափոխել «Institut Catholique» բարձրագոյն դպրոցում արեւելեան լեզուների դասաւանդումը, նա 1926ին Մարիէսին առաջարկում է այստեղ առաջին անգամ

դասաւանդել գրաբար: Այդպիսով, Արեւելեան կենդանի լեզուների դպրո-
ւից յետոյ, Փարիզում գրաբարի երկրորդ պաշտօնական դասընթացն է
բացւում մի այլ բարձրագոյն դպրոցում: 1926ի Նոյեմբերի 8ին Մա-
րիէսը կարդացել է ներածական դասախօսութիւնը (տե՛ս ստորեւ), Նա
այս ամբիոնում պաշտօնավարել է քսան տարի: Նրան յաջորդել է իր
պատրաստած հայագէտը՝ Հ. Շարլ Մերսիէն, որ յաջողութեամբ շարու-
նակում է դասաւանդել գրաբար (և վրացերէն):

Կոլեժ դը Ֆրանս բարձրագոյն դպրոցում Մարիէսը, իբրեւ ունկըն-
դիր, իր լրջութեամբ, հետեւողականութեամբ և ջանասիրութեամբ վա-
ղուց արժանացել էր Մեյէի ուշադրութեան: Ուստի նկատի առնելով
նաև նրա լեզուաբանական և հայագիտական գիտելիքները՝ Մեյէն իր
կեանքի վերջալոյսին, երբ արդէն համարեա կուրացել էր, խնդրել է
աշխատակցել իր «Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique»
(Ուրուպիժ գաւական հայերէնի համեմատական ֆեռականութեան) աշխա-
տութեան առաջին հրատարակութեան (Վիեննա, 1902) բարեփոխութեան:
Մարիէսին քաջածանօթ բանասէր ժորժ Դիւմէզիլի վկայութեամբ, Մա-
րիէսն այդ աշխատանքը համարել է իր հայագիտական գործունէութեան
գագաթնակէտը: Նա ոչ միայն հեղինակին բնութեւրդել է «Ուրուպիժ» ա-
ռաջին հրատարակութիւնը և գրի առել բարեփոխւած խմբագրութիւ-
նը, հակել տպագրութեանը, այլև կազմել է աշխատութեան վերլուծա-
կան ցանկը, որ տպագրւած է գրքի մերջում և շատ է հնչատացնում
օգտագործումը: «Ուրուպիժ»ը գրախանութներում վաճառքի է հանուել
հեղինակի մահից մի քանի շտաբ յետոյ:

Մեյէի կեանքի վերջին տարիներին Մարիէսը նրան օգնել է նաև
յօգուածներ գրելու, Ֆրանսերէն լեզուով ամփոփելու Հրաչեայ Աճառ-
եանի «Հայերէն արմատական բառարան»ը, սակայն աշխատանքն ընդ-
հատուել է Մեյէին մահուան գիրկը հասցնող ծանր հիւանդութեան պատ-
ճառով:

Մեյէն և Մարիէսը դարձել էին մտերիմ բարեկամներ. մահամերձ
Մեյէի սնարին նա հակել է մինչև նրա վերջին շունչը և անհուտաու-
թիւնից նրան քրիստոնէական դարձի է բերել, ինչպէս վկայում է Հ.
Շ. Մերսիէն: Նա միշտ էլ հպարտ նշել է, որ լեզուաբանական և հայա-
գիտական հարցերում ինքը Մեյէի աշակերտն է, պատկանում է նրա
լեզուաբանական և հայագիտական դպրոցին:

Մարիէսին որպէս հայագէտի բարձր են գնահատել նաև Հայերը:

1934 թ. Մարտի 11ին Վենետիկի Ս. Ղազար կղզու Մխիթարեան
կաճառը Մեյէին, Մաքլէրին և Մարիէսին միաժամանակ ընդունել է
անդամ որպէս արժանաւոր հայագէտներ: Մարիէսին, իբրեւ հայագէտի,
նոյնքան բարձր են գնահատել նաև Վիեննայի Մխիթարեանները, որոնց
մօտ նրա այցելութիւններից մէկը եղել է 1931ի Նոյեմբերին: Նա վա-
յելել է Արշակ Զօպանեանի և Փարիզի ողջ հայութեան ընտրանու խո-
րին յարգանքը: 1937 թ. փետրուարի 27ին, երբ Հայ Բարեգործական
Ընդհանուր Միութեան «Պօլոս Նուպոտ» գրադարանի դահլիճում հայ
մատուցողականութիւնը յարգանք է մատուցում հանգուցեալ հայագէտ
Անթուան Մեյէի յիշատակին, ուրիշ անուանի Ֆրանսիացիների հետ

⁴ Dumézil G., L'oeuvre de Louis Mariès (NICP, p. 268. յապաւումը լրիւ տե՛ս ստորեւ):

հրաւիրուեմ է նաեւ Լուսի Մարիէսին, որ հանդէս է գալիս «Մեյլէն Ինչ ըմբռնուեմ ունէր դաստական հայերէնի մասին» ելոյթով⁵։

Մարիէսը, ինչպէս նշուեց, լոյս է բնծայել հայրաքանդական երկերի հրատարակութիւններ՝ յունարէն բնագրով, հայերէն և վրացերէն դասական թարգմանութիւններով, ֆրանսերէն կամ լատիներէն իր փոխադրումներով հանդերձ։ Այսպիսի հսկայական աշխատանքներում նրան գործակցել են վրացագէտ Մորիս Բրիէրը և նրա աշակերտը՝ հայագէտ Շարլ Մերսիէն։ Բանասերներին յայտնի է, որ այս կարգի հրատարակութիւնները տաժանելի աշխատանք, լեզուական և բանասիրական խոր ու բազմակողմանի գիտելիքներ են պահանջում. ուստի նրա միայն այդ գործերը բաւական կը լինէին, որպէսզի նա դասուէր վաստակաւոր բանասերների շարքը։ Ուսումնասիրողները կարող են ամենայն վստահութեամբ օգտագործել նրա հրատարակած բնագրերը. դրանք գիտական տեսակէտից հաւաստի են, որովհետեւ Մարիէսը բնագրերի համեմատաբար ուսումնասիրութեան, քննական բազմաթիւ տեսակէտից և մեկնաբանութեան հարցերում ամենափոքր թերութիւնն անգամ չի հանդուրժել։ Նա կղել է այն համեստ գրական մշակներից, որոնք իրենց ընտրած մասնագիտութեան մէջ կատարելութեան են ձգտում։

Մարիէսը, իբրեւ գրաբարի ուսուցիչ, ունեցել է քիչ, բայց արժանաւոր աշակերտներ, որոնք դա պատիւ են համարել իրենց համար։ Նրանք լեզուաբանութեան և բանասիրութեան անգամատանը մշակել են և շարունակում են մշակել Ֆրանսիայում, Բելգիայում, Նորվեգիայում, Բուլղարիայում, Ռումինիայում, Բէյրութում, Հռոմում, Եթէ միայն սահմանափակուենք թէկուզ հայագիտութեամբ։ Նրանք միահամուռ յայտարարել են, որ իրենց ուսուցիչը խստապահանջ և նայիսկ բռնապետ լինելով հայերէնի և միւս լեզուների առաջնութեան և ուրիշ հարցերում՝ ամենափոքրիկ սխալն անգամ չի հանդուրժել։ Նա կարողացել է ուսանողների ուշադրութիւնը սեւեռել լեզուական երևոյթների վրայ, ըմբռնել տալ լեզուի ոգին, քաջալերել, ղեկավարել և նրանցից առաւելագոյնն ստանալ գիտութեան համար։ Այդպիսով նա ամբողջ օրեր է արամադրել կարգալու, բարերար անկեղծութեամբ քննադատելու և գնահատելու յօդուածներ, թարգմանութիւններ, ակնարկներ, աշխատութիւններ։ Բազմաթիւ օրինակներից նշենք միայն երկուսը, որոնք անմիջական կապ ունեն հայագիտութեան հետ։

Ֆրանսիական Ակադեմիայի անգամ պատմաբան Ռենէ Գրուսէն իր «Histoire de l'Arménie» («Հայոց պատմութիւն») աշխատութիւնը ձօնել է Ա. Զօպանեանին, Ֆ. Ֆէդիին և Լ. Մարիէսին՝ յայտարարելով, որ իր գրքի համար հեղինակը շատ է պարտական նաեւ վերջինիս։

Սահակ վարդապետ Քէշիշեանը յայտնի է Գրիգոր Նարեկացու «Մատեն»ի ֆրանսերէն գեղեցիկ թարգմանութեամբ։ Նա իր աշխատանքը մասամբ վերանայել է Մարիէսի հետ. «Լուսի Մարիէսին հետ աշխատելու պատիւն ունեցայ 15 օր փարիզ, Օգոստոս 1952ին, Նարեկացիի ֆրանսերէն թարգմանութիւնն աչքէ անցրնելու համար... Մարիէսին հետ աշխատելու եմ, որպէսզի թարգմանութիւնս խկապէս գի-

⁵ Լոյս է տեսել Une cérémonie consacrée à la mémoire du Professeur Antoine Meillet ջրքոյկում, Paris, 1937, էջ 28-49. տե՛ս ստորև։

տական ըլլայ, որովհետեւ Հայր Մարիէս շատ խստապահանջ էր, և իր խորհուրդները մեծապէս օգտակար դարձան ինծի»⁶։

Հայագիտութեան բնագաւառում Մարիէսի ֆրանսիացի աշակերտներէց են Սը-սիլվա Լիոնէ և Ծարլ Մեսսիէ վարդապետները։ Առաջինը Հոսմի՝ Աստուածաշնչի դպրոցի եկեղեցական բանասիրութեան բաժնի վարիչն է։ Հայագիտութեան մէջ յայտնի է իր «Le Parfait en arménien classique» («Դասական հայերէնի յարակաւարը», Փարիզ, 1933, 188 էջ), «Les Origines de la version arménienne et le Diatessaron» («Աւեստայի հայերէն թարգմանութիւնը և Համադարձութեան Աւեստայը», Հոսմ, 1950, 302 էջ) արժէքաւոր աշխատութիւններով ու յօդուածներով։ Նշուած առաջին աշխատութեան առաջարկում (էջ XIV) նա Մարիէսի մասին գրել է. «Թող ինձ թոյլ տրուի այստեղ շնորհակալութիւն յայտնել ոչ միայն իմ ուսուցիչ Ա. Միսիէին, այլև Հ. Լուի Մարիէսին՝ Institut Catholique դպրոցի իմ դասախօսին. նա ինձ սրտաբաց հաղորդեց իր գիտելիքները, կարծիքները, դիտողութիւնները և արամադրեց մինչև իսկ անտիպ աշխատութիւններ»։ Սրանցից էր եզնիկի անտիպ ֆրանսերէն թարգմանութիւնը և «Les formes verbales de l'arménien moderne» («Արդի հայերէնի բայական ձևերը»), որ այն ժամանակ (1933 թ.) անտիպ է եղել, ինչպէս Լիոնէն գրել է իր աշխատութեան էջ 169-ում, և մնացել է անտիպ, սակայն ո՞ւմ մօտ։

Ծարլ Մեսսիէն՝ Մարիէսի միւս աշակերտը, հայագէտ է և վրացագէտ։ Մեռել է 1904ին, Լիոնում։ Մարիէսին աշակերտել է 1935 - 1946 թթ.։ «Էնսիկլոկոպիկ» դպրոցում իր ուսուցչի փոխարէն 1946ից դասաւանդում է գրաբար, իսկ 1951ից՝ նաև վրացերէն։ Փարիզի լեզուաբանական ընկերութեան և «Revue des Études Arméniennes» հայագիտական հանգէսի նոր շարքի խմբագրական յանձնաժողովի անդամ է։ Մարիէսին ոչ միայն աշխատակցել է հայագիտական հրատարակութիւններին, այլև ինքն էլ հայագիտական աշխատութիւններին, հայ հին

⁶ Ս. Վ. Քէշիշեանի մեզ գրած անձնական նամակներից (2 փետրուար և 21 Ապրիլ 1968 թ.)։

Թերևս աւելորդ չի լինի այստեղ թարգմանաբար ներկայացնել Մարիէսի կարծիքը թարգմանչի մասին.

«ես՝ ներքոստորագրեալս, չուրջ տասնհինգ օր, օրական երեք ժամ աշխատեցի Սահակ Վ. Քէշիշեանի հետ»։

Միասին վերանայում էինք Դրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» նրա կատարած նախնական թարգմանութիւնը։ Այսպիսով վերանայեցինք մի մեծ մաս՝ համարեա մէկ տասներորդը։ Ես համոզուեցի, որ Ս. Քէշիշեանը խորապէս տիրապետում է՝ 1. գրաբարին և 2. ֆրանսերէնին։ Յայտնի է, թէ որքան ընդարձակ է Դրիգոր Նարեկացու բառապաշարը։ Արդ, Ս. Վ. Քէշիշեանը, կրթութիւն ստացած աւելի քան շատ ֆրանսիացիներ, յիշատար և ճշգրտօրէն գիտակ է ֆրանսերէնի բառապանծին, խմաստային նրբերանգներին և հոմանիշներին։ Նա նրբօրէն ընկալել է նաև ֆրանսերէնի քերականական, շարահիւսական և ոճական հնարները։ Դրանց աւելացնենք նաև այն, որ իր աստուածաբանական և հոգեւոր կատարեալ կրթութեան շնորհիւ դիտէ աննկատելի արուեստով բայց և ճշգրտութեամբ տեսնել և երևան հանել այն, ինչ կարելի է այդ երկի կառուցուածքն անուանել, որի մէջ Դրիգոր Նարեկացին բանաստեղծական լիթանիաներով արտայայտուելով դարգացնում է կրօնական հոխ և խորունկ միտք»։

Մարիէսի ձեռքով գրուած կարծիքի լուսատիպ պատճենը մեզ տրամադրեց Ս. Վ. Քէշիշեանը։

գրական երկերի ֆրանսերէն թարգմանութիւնների և հայագիտական գրքերի գրախօսութիւնների հեղինակ է:

Մարիէսը հայագիտութեան ծառայութիւններ է մատուցել նաև առաջ նուիրատուութիւններ անելով Մեյէի և Մաքլէրի հիմնադրած (1920) «Հայագիտական հանգես»ին, ինչպէս նշուած է հանդէսի նախագահի տարեկան հաշուետուութիւնների մէջ:

Հ. Ֆ. Գրաֆէնի (F. Graffin) շնորհիւ մեր ձեռքի տակ ունենք Լուի Մարիէսի կազմած հաշուետուութիւնը (Յունիս 1935 թ.), որով ծանուցում է «էնսիսիւ կաթոլիկ» դպրոցում հայագիտութեան ամբիոնի 1930-1935 տարիների գործունէութեան մասին: Ֆրանսիայում հայագիտութեան պատմութեան և Մարիէսի կենսագրութեան լուսարանման նպատակով՝ թարգմանաբար այսօր ներկայացնում ենք առաջին մասը:

«Վերջին այս հինգ տարիներում (1930-1935) գրաբարի դասընթացին հետևել են ֆրանսիացի, բելգիացի, նորվեգիացի, լեհ, չեխ, բուլղար, ռումինացի, նոյնիսկ հայ ունկնդիրներ՝ աշխարհական, վարդապետ, կրօնաւոր:

«Երիտասարդ լեզուաբաններ, իրանագէտներ և յատկապէս խեթագէտներ դասընթացին հետևում են լրացնելու համար դասական հայերէնի իրենց գիտելիքները, որոնք անհրաժեշտ են նրանց մասնագիտութեան: Քարոզիչ կրօնաւորներ են գալիս սովորելու հայերէնի հնագոյն ձևը, որով շարադրուած են այն ազգի եկեղեցական և պատմագրական կոթողները, որին կաթողիկէ միասնութեան բերելու են կոչուած նրանք. այդ լեզուի գիտակութիւնն անհրաժեշտ է նրանց առաքելութեան:

«էնսիսիւ կաթոլիկ» դպրոցի գրաբարի դասընթացը կապի մէջ է Վալէփ գր Ֆրանսի և Բարձրագոյն ուսմանց դպրոցի Պատմագրական և բանասիրական ու կրօնագիտական բաժինների, ինչպէս նաև Արեւելեան կենդանի լեզուների ազգային դպրոցի հետ:

«Բարձրագոյն ուսմանց դպրոցի (Պատմագրական և բանասիրական բաժին) վկայական ստանալու համար երեք աւարտական աշխատանքներ են դրուել դասական հայերէնի վերաբերեալ 'Էնսիսիւ կաթոլիկ' դպրոցի (գրաբարի) դասախօսի ղեկավարութեամբ, որ նշանակուել է դրանց պաշտօնական ընդդիմախօսը:

«Կրօնագիտական բաժնի նոյն վկայականին արժանանալու համար մի ուրիշ աշխատութիւն է գրուած, որի հեղինակը պատմական հետազոտութիւններ է կատարում հայկական հնագիտութեան և արուեստի հարցերի պարզարանման նպատակով: Նոյն դասախօսի ղեկավարութեամբ, այդ աշխատանքը պատրաստուած է Հ. Մ. Թալոնը (P. M. Tallon):

«Դարձեալ նոյն ղեկավարութեամբ, մի չրջանաւարտ, որ վկայեալ է Արեւելեան լեզուների ազգային դպրոցից և 'Էնսիսիւ կաթոլիկ' դպրոցից, Պրն. Մ. Ժոնվալը (M. Jonval), համալսարանաւարտ, որ մի քանի տարի դասաւանդել է Բարձրագոյն ուսմանց դպրոցում բալթիկական լեզուներ, դոկտորական դիսերտացիա է պատրաստում Պօղոս առաքելի աստուածաբանական յունարէն բառերի հայերէն համապատասխանների մասին՝ նրա թղթերի և մեկնաբանութիւնների թարգմանութիւնների մէջ, Աշխատութիւնը լինելու է Պետական դոկտորայի գըլխաւոր դիսերտացիան:

«Մի չրջանաւարտ՝ Հ. Սթանիսլաս Լիոնէն, Յիսուսեան միաբա-

նութիւնից, գրել է Նոր կտակարանի հայերէն թարգմանութեան վերաբերող բաժինը Նոր կտակարանի բնագրային քննութեան վերաբերող մի աշխատութեան մէջ, որ այժմ հրատարակուած է Հ. Լազարանժը:

«Մի ուրիշ շրջանաւարտ՝ Լ. Ֆրուադըվա վարդապետը (Abbé L. Froidevaux), դպաոր Գ. Բայեանի աշխատակցութեամբ չաւառվ լոյս կ'ընծայի Հերոնիմոսի «Ընդդէմ աղանդաց»ի հայերէն թարգմանութեան Դ և Ե գրքերը:

«Արեւելեան լեզուների ազգային դպրոցի և 'Էնստիտիւ կաթոլիկ' դպրոցի երկու շրջանաւարտ այսօր դասախօս են՝ մէկը՝ պ. Հանս Ֆոկթ, Օսլոյի (Նորվիգիա) և միւսը՝ պ. Վլադ Բընըցիանու, Չերնոուցիի (Ռուս-միսիա) համալսարաններում:

«Օսլոյի համալսարանը պ. Հ. Ֆոկթի նախաձեռնութեամբ այս տարի՝ 1934 - 1935 ուսումնական տարում, 'Էնստիտիւ կաթոլիկ' դպրոցն է ուղարկել պ. Քննութ Բերգսլանդին, որ հիանալիօրէն օժտուած նոր-վեգիացի երիտասարդ լեզուաբան է, խեթերէն և միաժամանակ դասու-կան հայերէն ուսանելու համար:

«Դասախօսը (այսինքն՝ Լուի Մարիէսը — Մ. Մ.) Լուսաւորու-թեան նախարարութեան կողմից նշանակուած է հայոց լեզուի քննական յանձնաժողովի անդամ Արեւելեան լեզուների ազգային դպրոցում:

«... 1934 թուականի Մարտի 11ին, Ակադեմիայի անդամ և 'Կու-լէժ դը Ֆրանս' դպրոցի դասախօս պ. Ա. Մեյէի և Արեւելեան լեզու-ների ազգային դպրոցում հայերէնի դասախօս պ. Ֆրէդէրիք Մաքլէրի հետ միասին նա (այսինքն՝ Մարիէսը — Մ. Մ.) Սուրբ Ղազարի (Վենե-տիկ) կաճառի անդամ նշանակուեց:

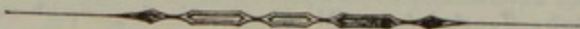
«... Պ. Ա. Մեյէն դասախօսին պատիւ արեց՝ խնդրելով աշխա-տակցել «Ուրուալիժ դասական հայերէնի համեմատական քերականութեան» իր գրքի վերահրատարակութեան: Այս աշխատութիւնը տպագրուած է:

«Նոյն գիտնական Պրոֆեսորի հետ նա աշխատակցել է երեք յօդ-ուածի պատրաստութեան և շարագրման, որոնք չաւառվ լոյս կը տես-նեն Փարիզի Լեզուաբանական ընկերութեան Տեղեկագրում կամ Բան-բերում. դրանք ցոյց կը տան այն յատուկ հետաքրքրականութիւնը, որ ներկայացնում է դասական հայերէնը հնդեւրոպական լեզուների համե-մատական ուսումնասիրութեան համար»:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ,

Երուսաղէմ

(Շ-դ-է-է-է-է-է)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

«ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԲԱՂԴԱՏԻ»

ՅՈՒՑԱԿ ՎԵՐԱՔԵՐԵԱԼ ՏԵՂՈՑՍՅ

1159	1761	Թւոյն Յարութիւն Յակոբեանց նախահայր պապն իմ ⁶ աշխինքն հայրն Այդինի ընդ Սոփիա կնաւ հանդերձ, ի Տիգրանակերտէ առ տեղս գալ ե բնակուին Բաղդատ :
1160	1711	Թւոյն գալուստն երկրորդական ուստայ նազարի :
1167	1718	Թւոյն Կօկ նազարեան եկեղեցին տիրապետելն ուստայ նազարի :
1176	1727	Թւոյն թաղաւորելն նազրչահ Ղալի Շահ Թահմազըն յԱսպահան :
1180	1731	Թւոյն ձիթտան ընծայումն առ ապիրատ ազգին Բաղդէացոց :
1196	1747	Թւոյն սպանուին նազրչահի զաշնակաւ ի ծառայէ իւրմէ, յայտմ թւոյն թաղաւորեաց Քէրիմխանն ի Շիրազ :
1198	1749	Թւոյն մեծ սոյ անկանին Բաղդատ :
1200	1751	Թւոյն չորից սրբոց մասանց Էջմիածնէ շնորհ գալն տեղս :
1217	1768	Թւոյն Արք(ա)համ ծնողիս ծնունդն է ի Այդինէ :
1220	1771	Թւոյն մահտարածամն Բաղդատուոյ բնաջինջ արարեալ :
1221	1772	Թւոյն մահտարածամն Բասրայու, որում 800 Հայոց տան դուռն փակեալ :
1222	1773	Ի յայտմ ամի Քէրիմխանն Շիրազայ ընդ միջնորդութեամբ եղբոր իւր Բասրայու երկիրն տիրեալ եւ Գլքրացի Սուլթանն Աղա Մուսալլիմին զերի ձերբակեալ եւ սպայ սիրելոյ ներել եւ ընդ շնորհիւ իւր ի թաղաւորութեան Պօլսոյ, կուսակալութեան հրովարտակն արտօնութեան երեր եւ ի Շիրազէ անտի ասօք փառօք յուղղեալուեալ առ տեղս նստոյց, եւ ըստ այնմ յոյժ բարեկամութիւն հաստատուեց ի մէջ երկուց տէրութեանց եւ յիշեալ Սուլթանն Աղէն, 24 ամ կուսակալութիւն արար եւ զկնի նորին 4 ամ եւս Ալի փաշայ Արուղազդարէն, եւ
1227	1778	

5 Այսինքն՝ Բաղդատի :

6 Խօսքը իր՝ սոյն պատմութեան հեղինակի մասին է :

զկնի նորին մեծ առաջի Սուլէյման փաշի որդի Ասրազ փաշայն չորս կէս ամ իշխեալ, եւ Դաւուդ աֆանդի արծաթով զնեալ չոր նորին, սպան Ասրազին եւ կուսակալութիւնն տիրեալ տասն հինգ ամ իշխեաց, մինչեւ ի յաւուրսն մահտարածամն տեղոյս, Ալի փաշայն եկն ի Պօլսոյ, զերկիրն տիրեալ եւ Դաւուդ փաշայն անփնաս ձերբակեալ եւ առաքեաց առ Պօլիս, եւ Վրացիքն զրկուեցան իշխանութենէ տեղոյս ըստ այնմ, եւ ընդ (Հանուր) ամ ի բնէ մինչ ի վախճան մերձ յիսուն չոր (54) ամ դեւեց, ընդ ամենայն վայելչութիւնն Վրացեաց, եւ խափանեալ եմուտ ի ձեռս Օսմանցեաց:

1230 1781 Թւոյն Քաղզէ յաղզէ Եօնան անուանի ոմն ի փառս Հաւատի նահատակեցաւ Բաղդատ որում զլուխն նորին յատուկ ի գոյ եկեղեցոյն իւրեանց ամփոփելոյ եւ ըղմարմինն ի դաշտին հանդստարանին, որում եւ ի միւսում ամի:

1231 1782 Թւոյն փաղբիքն մարմին զողացեալ տարան առ Հրոմ, սակայն զսուր զլխատման եւ զղղեստ զօտին ընդ վերարկուաւ հաւանական է մինչ ցարդ, զոչն առ տեղս, որում առ հասարակ քրիստոնեայք, առ փսնս բժշկութեան հիւանդաց տանեն եւ ըստ հաւատոց իւրեանց ընկալնուն յԱստուծոյ:

1231 1782 Թւոյն փաղբիքն զողացան ի վերլիշեալ մարմինն տարան Հոմ:

1233 1784 Թւոյն Աստուածամօր եկեղեցին ապարիտ Քաղզէ հրդեհեցին:

1234 1785 Թւոյն հայկազինքն վերստին նորոգեցին սուրբ եկեղեցին:

1240 1791 Թւոյն Այդին նախահայրն իմ վախճանեալ:

1241 1792 Թւոյն Տէր Եփրեմն ի ժամանակի եպիսկոպոսութեան, առ տեղս զալ ընդ կոնտակաւ տեառն Ղուկասու սրբազան կաթողիկոսի առ փսնս Հնդկաստանայ նուիրակութեան:

1246 1797 Թւոյն զամուսնանալ չօրն իմոյ Արրհամու ընդ մօրս Եւայիս:

1248 1799 Թւոյն 14 Փետրվարի է ծնունդ մեղսամածեալս Ղուկասու եւ ի յայտմ ամի Տէր Եփրեմ սրբազանն վերադարձ արար Բաղդատ, եւ ի յայտմ ամի Նոյեմբեր ամսոյն վախճանուեցաւ տէր Ղուկաս կաթողիկոսն:

1249 1800 Թւոյն սրբազան տէր Յովսէփ կաթողիկոսն նստաւ ի յաթոդի:

1256 1807 Թւոյն մեռաւ տէր Յովսէփ կաթողիկոսն եւ եմուտ անդրէն չչուկ աղմկաց ընդ մէջ եպիսկոպոսաց, յորոց Դաւիթն ըսդ կարեկցութեամբ Պարսկացեաց կաշառիք ընկալեալ զգահն նստաւ ի հայրապետութեան յաթոն, եւ իսկոյն յայնմ Թւոյն Դանիէլ եպիսկոպոսն անմիջա-

պէս ընդոստեալ զնաց զանձն խոստանալով զօրութեամբ-
բնն Պարսիացոց, եկն առ յաթոռն եւ տէր Դաւիթ սուտ
կաթողիկոսի ալիքն կնտեալ, անարգաբար խայտառա-
կելով լուծաւ հայրապետութենէ զնայ, եւ տէր Դանիէլ
նստաւ ի զահի հայրապետութեան որում եւ այնմ զա-
րոյն, քանի քանի նուիրակունք տարածեալ չրջակայէին
անդադար որում եւ առին եղիելի մանկանց զհացն ի բե-
րանոյ յալիտակեալ եւ ետուն առ ի շանց. եւ որում ըստ
այնմ բանասէրն տրտնջալով ողբայ այսպէս. «Եպիսկո-
պոսք աշխարհասէրք ընտրեալ արծաթով ի կարդ յօծու-
մբն շնորհաց հոգւոյն կոչման պիտադունից շմնաց»: Եւ
զի մինչ կենդանի էր Դաւիթն ընդ սակաւ միջոցաւ ի
տարարադատութենէ ազդի փոյթ առ փոյթ տէրն ի բաց
պահանջեաց հոգին Դանիէլի թէ եւ ինքն մեռաւ, սակայն
յաթոռն ճնշեալ թողին, ի ներ զումար պարտուց եւ իր-
բեւ լցաւ

1257

1808

Թիւս այս, զի որպէս յաւուրն Տրդատայ արքայի
մերոյ, միածին բանն Աստուած էջ ի զաշտին Հայաս-
տանի, ընդ միջնորդութեամբ հօրն մերոյ Գրիգորի եւ ի
չգոյէ տնօրինեալ կազմեաց զհայրապետական զաթոռն
էջմիածնի առ վասն ազգիս Հայոց, հանդունատիպ պար-
գեւատուն զթալով ազգիս այսօր շնորհեալ վիճ(ա)կե-
ցոյց վասն մեր, իսկ անձնադիր քաջ մի հովիւ, փոխա-
նակ նորին լուսաւորչի, զերանաշնորհ տեառն Եփրեմ
սրբազնասուրբ կաթողիկոսն ժառանգեալ նստաւ ի վե-
րայ սղատեսիլ յաթոռի հօրն մերոյ Լուսաւորչի, որում
էր ճնշեալ ի ներքոյ անբերելի ծանր պարտուց, եւ զե-
րացեալ ընդ մթերիւք ի ձեռս անօրինաց: Ահա այսօր է
զոր արար տէր եկայք ցնծացուք, ահա օր փրկութեան,
զի այսօր ելաք մեք ընդ հուր եւ ջուր եւ եկաք ի հան-
դիստ, քանզի խաւարեալ էր ի բացուստ անտի լուսաւոր-
չական ճրագն աթոռոյն, զի ահա տէրն իւր արագա-
հաս եկն եհաս լուցանել զնայ: Նա զի երանաշնորհ հայ-
րապետն մեր, բարձրաբազուկ էր եւ հարուստ յոյժ,
քանզի ի բնէ կարի հարուստ մեծատան որդի էր հօր, եւ
ի յարբունս հասակի, շնորհ ընկալեալ ի Քրիստոսէ, եւ
հրաժարեալ ի կենցաղոյն աշխարհէ, թողեալ զտուն հօ-
րն իւր, եւ եկեալ ի կրօնս սրբութեան, եւ զինի ժամա-
նակաց, զծնող մարմնաւոր հայրն վախճանելով, եւ ըզ-
մթեր զանձնոց նորին, բաժանեալ ժառանգութիւնն առ
սրբազանին զաղարեալ, թողեալ զերջանկայիշատակն
որ ի չրջակայիւն իւրում յեպիսկոպոսութեան առ վասն
նուիրակութեան եւ սրբազանի իւր իսկ զուտ զաւազան
պտուղքն զոր բովանդակեալ էր եւ ըստ այնմ մշտնջենա-
կան զիւր արդար իսկ կայից անդադար բաշխեր առ տը-
նանկ եւ կարօտելոց, եւ անսպասելի էր կարիք սրբու-
թեան նորին եւ իրբեւ վիճակեալ նստաւ առ ի զահոյն
հայրապետութեան, ըստ որում եւ եւ մուտն աթոռոյ ոչ

բաւելլով, մանաւանդ այն զի Պարսխացւոց յամէ ի յամ, զիւանի կեդեքումն, եւ անվթար տուգանքն անօրինաց, ուստի ժամանակ ընդ ժամանակաւ սրբազանն զիւր մրթերից իսկ բարդեալ օգնելով, ըստ այնմ աթոռն չբաւորեալ աղքատացաւ եւ զսրբազանն ընդ նմին. եւ առ վասն խստագոյն կոչկոճիւք Հալածանացն Պարսխացւոց, եւ ըստ տանջանաց նոցին, վրդովիւք զայլապեալ վհատելով. ուստի եւ սրբազանն ճարահատեալ, ի 1273 (1824) թւոյն, խոյս տուեալ ի յաթոռէ չօդաւ առ Հաղբատ վանքն եւ զնաց ի Թիփղիս, առ Երկիրն ռուսաց, վասն փրկութեան աթոռոյն: Եւ միախորհրդակցեալ ընդ Տեառն Ներսէսի սրբազան առաջնորդին Ռուսաստանի, զոր եւ ապա զերածարեալ վիճակեցաւ Հայրապետութեան ամենայն Հայոց: Եւ միջնորդութեամբ նորին սրբազանի, ջան ի կուրծս եղեալ, ընդ աղերսանք աղաղակ բարձան առ բարձրագոյն տէրութեանն ռուսաց, առ վսեմ վեհադոյն Տեառն Տեառն Նիկոլայ Պաւլովիչ կայսրն թաղաւորաց: Եւ ողորմութեամբ բարձրելոյն զթալով կայսրն, տեղի առեալ զաղերս սրբութեանց նոցին, միւլթարելով փութանակի բանակս արկեալ առ ընդդէմ յանդիման քաղաքին Էրեւան ի սահմանն աթոռոյն Էջմիածնի, ընդ ի ներ կառավարութեան սպառապետին կայսրի ճանարար Պասղեւիչի, եւ ընդ նմին խորհրդակից օթանդակութեամբ Տեառն Ներսէսի սրբազան առաջնորդի Հայկազնեացն Ռուսաստանի եւ այցելու կարողութեամբ Տեառն մերոյ միածնի բանին Աստուծոյ, աջողեալ շուտափոյթ տիրապետեալ զԵրկիրն Էրեւանայ, եւ զաթոռն Էջմիածին աղատեալ ի զերութենէ, եւ սրբազան քաջաջան Տեառն Եփրեմ, արժանընտիր կաթողիկոսին, անմիջապէս ցնծութեամբ ընդ զերագոյն Հանդիսի, փառօք բերկրութեամբ բերեալ ի Թիփղիսէ, եւ զիւր Հայրապետական աթոռն յանձնեալ առ սրբութեան նորին փառաւորապէս վայելեաց ընդ յամենայն աւուրս կենաց սրբութեան իւրում, որում որ մինչ ցարդ Հայրապետքն մեր ընդ ազատ երջանիկ բարօրութեամբ վարեն զկեանս իւրեանց, որոյ յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ Եղիցի ամէն:

Եւ որոյ ի յայնմ օրէ սկսեալ, ընդ ամենայն սահմանացն Ռուսաստանի եւ մանաւանդ սրբակրօն միաբանքն սրբոյ մայր մեր աթոռոյն Էջմիածնի, ի ժամ պաշտաման սրբոյն պատարագի, յաւերժական անվթար, յիշատակեն դանուն բարձրագոյն կայսերացն Ռուսաց ներկայից: Որպէսզի իսկապէս արժանի են տօնելնոյ, առ վասն փոխարինելոյ զերախտիս խնամակալ զթութեանց նոցին առ աղղիս մերոց, որոյ եւ տէր Հատուցէ փոխարինելով ըստ առաքինի զօրծոց զվարձս իւրեանց, այժմ եւ յաւետ ամէն: Ասկայն ըստ խղճի մտաց ամենահարկ սխտկանեալ արժան եւս էր Հանդունաորպ վայելչու-

Թեան առ վասն քաջաջան սկզբնադատման առիթ եղև լոյց զպարապետացն Երախտաւորաց, որոյ ընդ ամենայն սահմանաց եկեղեացն Հայոց, պարտապանք են, որ ի ժամու կենարար սուրբ պատարագի, ընդ որս զերիս Երախտ հօր սրբադնից անուանքն արձանագրեալ ընդ ի դատս սրբոց Հայրապետացն նախնեաց, անխախտ տօնելով, յաւերժական յիշատակ էին, քանզի արժան է մըշակին ի վարձու իւր, մանաւանդ զի յայնմ դարոյն ումանք ընդ ակնատեսն եւ ոմանք լուիլու տկանջօք, ընդ անցից տաղնապին իրազեկ լեալ, որում ընդ Հայթաթայթանօք Թեյազրութեամբն սրբազանից, անխախտի ջանիւք նոցին, որ ի 1276 (1827) Թուոյն ընդ Հնորհիւ սրբազանից տեառն տէր Եփրեմ կաթողիկոսի, եւ տէր Ներսէս սրբազան Ռուսաստանոյ Հայոց առաջնորդի, որ յասոյց զերազանցեալ կաթողիկոսն Հայոց, Երկոթինքն, ընդ միախոհ պարագլուխ լեալ, առին ընդ կուրծս խաչն իւրեանց, ի վառս փրկութեան աթոռոյն, մտին ի մէջ բորբոքեալ Հնոյն տաղնապի, եւ ընդ Հարիւրաւոր ամաց հետէ ընդ ի ձեռս անօրինաց Պարսիացւոց, որպէս մեռեալ էր զպանծալի մայր մեր աթոռն, ընդ ջանիւք երկիցքս Հայրապետաց, յարեաւ, որոյ այսօր կ[ը]րկեալ ըզմեղ եւ ընդ քաղցր կաթամբ զիեցուցնելով սնուցանէ ըզմեղ:

Նաեւ երկրորդական Երախտահայրն սրբազան Տեառն Պօղոս առաջնորդն Պօլսոյն Կոստանդինի, որում յայնմ դարոյն, զաթոռ սրբազնասուրբ Եղբօր Տեառն Առաքելոյն Յակոբայ, սրբոյն Սաղեմայ, որոյ անբանակ մեծ գումարոյ, ընդ տոկոսիւք պարտուց ներքոյ ճնշեալ, որոյ եւ աղաղաւ սուրբ աթոռն զրաւեալ կայր զաշնակոութեամբ, ընդ ի ձեռն անօրինացն Երբայեցւոց, որում սուրբ աթոռն մեր տարակուսեալ կայր ի մէջ անբուժելի նեղութեան. ուստի ըստ այնմ աղաղաւ սրբազան Հայրն մեր, արադապէս սլացեալ եհաս առ ի դատ փրկութեան աթոռոյն, Ժրաջան հնարիւք, զարծաթ, ոսկի, ընդ քարեղէն մարդարտաւ զսպաս եւ զարթան անօթից վաճառեալ եւ զթերի պակասնորդան ի միաբանիցն աթոռոյ, հարուստ նուիրակ եպիսկոպոսաց մթերքն, իւր փոխ առեալ եւ զպարտսն աթոռի, մինչ ի վերջի բնիօնն հատուցանելով, որպէս զոսկի դտեալ մաքրապէս ճողոպրեալ ազատեցոյց, ըստ որում ի յօրէ յայնմանէ, սրբազան աթոռքն մեր, ընդ սրբալիօն միաբանիւք, ընդ խաղաղ եւ երջանիկ կենօք կենցաղաւորին, որոյ յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ Եղիցի, եւ զվարձս սրբազանից անջնջելի յիշատակաւ փոխարէն առաքինութեանց Երախտեաց նոցին, ի կոչումն երկնային Հարստնեաց Տէրն մեր Յիսուս եւ առաւել պերճացուցէ, եւ զկենդանի բարեմաղթանս նոցին, ի վերայ մեր եւ արժանաւորաց ծաւալեսցի, Ամէն:

1258

1809

Յայտ թուոյն, Էջմիածնայ աթոռի նուիրակ տէր Յակոբոս եպիսկոպոսն ի Հնդկաստանէ աւարտեալ պաշտօն իւր ամբողջապէս դարձ արարեալ եկն առ տեղս, ընդ իւր տէր Վրդանէս յարեղայիւ եւ մթերիւք ամբողջ: Եւ սրբազան եպիսկոպոսն, ընդ ամենայն մասամբ զբարթ եւ առողջ դուրսի, յանկարծակի ի միում զիշերի, կաթուածական ակտիւ, ի Գ Դեկտեմբեր ամսոյն մեռաւ, եւ մարմինն ի Հանդատարանին դաշտի ամփոփեցաւ, ընդ պատճառաւ, եւ յետ զկնի վեց ամսոց դարձեալ կրկին հանեալ ի զերեղմանէ դաշտի ածեալ ի քաղաքն եւ ի զոգ դաւթի Աստուածամօր եկեղեցոյն ամփոփեցին եւ նորին սրբազանի, տէր Վրդանէս յարեղայն, ողջ առողջ անձամբ, առ ժամանակ մի բնակեցաւ աստանօր, կենցաղաւորեալ ի վայելիս երջանկութեան:

1259

1810

Թուոյն մինչդեռ տէր Վրդանէսն առ աշդր կայր ահա միւս եւս Էջմիած(ն)այ միաբան ի Հնդկաստանի նըւիրակութենէ տէր Աւետիս Արքեպիսկոպոսն աւարտեալ զնուիրակութեան պաշտօնն ընդ մթերիւք ամբողջապէս դարձ արար առ տեղս: Եւ էր զեպիսկոպոսս այս, աշխոյժ լեզուադար բնասորութեամբ, եւ ունէր բարձրադուկ կայտառ (հ)ուժղ[կ]ու եղբայր մի ի Թէհրան, ի սպասու պաշտօնի Ֆաթհալի Շահ Արքային Պարսից, եւ որովհետեւ երկու երեք ամաց առաջ, զվերոյիշեալ երկեցս կաթողիկոսաց, տէր Դաւթայ եւ տէր Դանիէլի, ընդդէմ Աստուծոյ, անկարգ վարուց պակուցանողական աստուկութենէ անցից նոցին, զզրղեալ զահիւհարան զաշխարհն ընդ ամենայն, այլ ե իրր թէ սակաւ մի եւ լրեալ էին զբարբանջմունս ի լեզուադարութենէ վերոյիշեալ եպիսկոպոսի, ըստ այնմ աղագաւ, զահիւհարեալ զմիաբանքն ընդ հայրապետին աթոռոյն սրբոյ, որոյ եւ վասն ի գալստեանն առ աշդր նորին Աւետիս եպիսկոպոսի եւ ընդ թելադրութեամբ տէր Վրդանէս վարդապետի զրդմամբ, ուստի եւ միաբանեցան տեղոյս պարտնաքն, ընդ նմին բողոքս արկեալ առ յատեան Անկղեւոյ (Անգլիայի) բարձրագոյն տէրութեան, մէճէր կօնսէլ սհապ մատր Ռիջ պատուարժանոյն, օժանդակութեամբ եւ ի շնորհէ նորին կարեկցութեամբ, փոյթ ընդ փոյթ ի նմին գալստեան աւուրն երրորդի վերոյիշեալ եպիսկոպոսի շնորհել առնելով տիրապետեցին ի նմանէ, կորղեալ բովանդակ զմթեր զանձն նուիրակութեան, կորղեալ առին ի ձեռանէ նորին, եւ եթ միայն զիւր իսկ անձնական զղղեստ հանդերձան պատմուճանաւն իւր պատժեալ ի տէրութենէ Օսմանցոյ ձերբակալ կապանօր, ընդ երկուս պահակաւ, բառաթալլի զինուորաց, աքսորեցան զնայ առ ընդ այն ճանապարհահաւն Բասրայու, որում եկեայն էր, եւ ի ժամանակոյն առ ընդ զետրն Բասրայի, Շաթրար բորժորջելոյն, առ ի պետս Օսմանցոյ պատերազմական նաւին մէջ բանտարկելոյն,

և ի իջևանիւ նորին ժամոյն յայնմ, տարաբաղաւորաբար ի վայր անկեալ իսկոյն խորտակեցաւ, եւս զոտս նորին ողբալոյն, և յապայ ընդ սակաւ միջոցաւ անդուստ եւս, ընդ ցամաքային ճանապարհաւ դարձեալ վերստին, ընդ խորտակեալ տկարութեամբ, վարեցին զնայ առ Ասորաստանեաց երկիրն, Մարտին յորջորջելւոյն, և արկին զխղճալոյն, առ արդեականն բանտի, և ընդ ի նոյն խորտակեալ տկարութեամբ, վեց ամիս կենցաղավարեալ ի բանտաբանի, ի կենսատու հացէ, անթոշակ եւ զորքի ի քահանայական օծմանէ մեռաւ ի մէջ հեթանոսաց բնակելոցն ի վայրիւ եւ արդեօք ընդ որում վիճակի եւ ուր տեղ կամ ո՞ր ամփոփեաց ողբալոյն, սակայն ընդ նորին հոգեւորւոյն զնպցող զերկուս մահմէտական պահակքն, առ վերադառնալն նոցին այդր պատմէին իրբեւ թէ ի ժամու վախճանի նորին սրբութեան, լոյս շառաւիղեալ է ի վերայ նորին, այսպէս վկայեցին:

Արդ ո՞յր կամ որո՞ւմ վերադրեմք սարսափելի եւ անբերելի ցաւս այս, զի ահայ ունէի ճառելոյ շատ բան, սակայն զրիջս անգոր է միանգամայն:

1261 1812

Թւոյն տէր Վրդանէս յարեղայն, ընդ բարեխօսութեամբ պարոնաց տեղոյս ոմանց, եւ շնորհիւ անդղիացւոյ միջնորդութեամբ, զնաց առ սուրբ Աթոռն էջմիածին, ի սրբազան Տեառն Եփրեմ կաթողիկոսէ Լպիսկոպոսական աստիճան ստանալով, եւ ի վիճակի Հնդկաստանոյ նուիրակութեան, անմիջապէս շուտափոյթ դարձ արար առ տեղս:

1263 1814

Թւոյն զնաց առ Հնդկաստան, տէր Թօմաս յարեղայիս հանդերձ:

1266 1817

Թւոյն ծերունի մահտեսի Բարաղամ վաճառական տն, բազմեալ կայր ի սեղան ճաշոյն արբեալ, եւ ի մէջ դուարճախօսութեան, սլացոյց ի լեզուէ, որոյ ի յերիտասարդութեան դարոյն, տեղոյս եկեղեցւոյ, սպաս արծաթեղէնն զողանալն, իսկ լեզուաւ ի հրապարակի դաւանեաց, եւ ընդ նիւթիւ յայնմ բարդաւաճեալ վաճառականութեան, որ յապագայ վախճանի նորին յետին թշուառ վիճակի հասեալ մեռաւ չքաւորութեամբ:

1270 1821

Թւոյն սկիզբ մեծ կօլորայի (քոլերայի) անկանին բնաբայ ի միջոցի տասն տուրց 15 հազար հոգիք պակասեցաւ որպէս զոր լուաք:

1271 1822

Թւոյն ի նինուէ եւ ի նորին սահմանաց, սարսափկ սոյլ տնկելումն, որոյ եղեալքն առ ի դաշտն Թափառեալ, ընդ ճարակմամբ խոտոյ եւ դմիս դաղանաց ուտելով՝ ախտացեալ, ոմանք ի դաշտի պակսելով, ոմանք ախտացեալ առ տեղս բովանդակեցան եւ ըստ այնմ տեղրս օտար տկարութիւն մի անկաւ, ի յայլ ազգէ անթիւ, եւ իսց ի նոցանէ ընդ սակաւ միջոցաւ եւ եթ միայն 20 երեսուն հոգիք մերազնէից պահատեցաւ, այլ եւս յայսմ

- Թւոյն կօլորէի ախտիւ սակաւ անձինք պակսեցան, սակայն ոչ ոք զգացաւ իսկ կօլորայ լինելն :
- 1272 1823 Թւոյն տէր Վրդանէս Լալիսկոպոսն, ի Հնդկաստանէ կաթուածական ախտիւ, լեզուն պապանձեալ, դարձ աւարտ առ տեղս մեռաւ, և թաղեցաւ ընդ կից Յակոբոս Լալիսկոպոսի՝ վարդապետին խորոյ, ի դաւթին եկեղեցւոյն, որոյ տէր ապաշխարանք Համարեսցի նմայ :
- 1273 1824 Թւոյն ասիրատ ազգն Քաղդէ (աղւոց) ի կոյս ձիւթանտանէ իջեալ առ մէր եկեղեցւոյ, արծաթեղէն սպասրն զողացան և ի յայսմ Թւոյն ձիթատունն զնեցին մերազնայքն :
- 1276 1827 Թւոյն ի վիճակի վաճառականութեան եղկելոյս, զնացի առ Բասրայ, և անդրէն առ Բուշեռ, Պարմսիր և Շիրսոյ :
- 1280 1831 Թւոյն առ զիրէժ խնդրութեան մեղաց, Էհաս ցասմամբ մահտար(ա)ժամ պատիժն երկնային, էջ ի վերայ Բողղատուոյ, որում օրական մինչև երկու Հազար Հոգի խողխողեաց միջոց Հարիւր օր անվթար, մինչև անդամ թաղող չգոյով որ և զիականքն օտար պանտխտելով, ի սրտոսի և շուկայից անկեալ զազանակուր լեալ, և ըզրնակչաց մասն ի բնակարանի ամփոփելով և մասն առ Ասիոյ զեան արկին և ի վերայ այսր յամենայնի վերադիր Սուլթան Մահմուդն Պօլսոյ, ի մեղաց Դավութ փաշայի բարկանալով, անդրէն ընդ բանակաւ Ալի փաշային առաքելով, զքաղաքն պաշարեալ էին, մինչ ցրկատարածն մահտարածամի, և քաղաքն դադլտարկելով, ուստի Ալի փաշայն տիրելով և գ'ափուղ փաշային ձերբակալ թարց պատժուոյ, կենդանի ամբողջապէս, առ Պօլսո առաքեաց զնայ : Եւ բարերադատապէս զերծեալ ի թաղաւորի պատժուց, և յաւել քան քսան տմ Լու Լըջանիկ կենօք ի Մազկինայ բնակելով, զբուեալ զկեանս իւր և թաղեցաւ անդ :
- 1281 1832 Թւոյն զնոյն մահտարածամն վերստին կրկնեաց, օրական մինչ չինոց Հարիւր Հոգւոյ պակասին Էհաս, և յայսմ Թւոյն Բասրայ, Բուշեռ և ի սահմանացն խողխողելով և Էհաս առ ի սահմանա Շիրսոյ, և նուաստ ներկայ գոյով, ոչ միասեաց և ոչ Էմուտ անդ, որում իսկ աշօր տեսի :
- 1283 1834 Յայսմ Թւոյն, նուաստ ներկայ տեղս գոյով, ի Բողղատ, այլևս վերայ նորոգեաց մահտարածամն երեք ամիս դլտեաց, մինչև երկու Հարիւր Հոգի խողխողեցոյց, որում յայսմ Թւոյն Համադանցի տէր Յ(ովհաննէս) տէր Յ(ովհաննիս)եանն, ընդ այլ ընդակից թափառական քաջանայիւք թեւածեալ արշաւանաւ զալ առ ալդր, թողումք կեղեքնն ժողովրդոց մինչև անդամ եկեղեցւոյ դսին մթեր կենաց փայտն զողացաւ, և ի

- 1283 1834 յայտն թուոյն դարձեալ վերագիր եկեղեցւոյ յիշատակ, պատարադիչ քահանայից, արծաթեայ սաղաւար-
դ[ա]ն. յանկի տէր Թ. զողացաւ որում եօթն հարիւր
զոան զինն էր, որ է 14 հազար սաղ դ(ու)ս(ու)չ :
- 1295 1846 Թուոյն սաստիկ կոյորայ անկաւ Բասրայ եւ Բաղ-
դատ, որոյ բաղմաթիւ հողոց խողխողելէն յետ, եւ ի
յայնմհեաէ մինչ ցարդ յուղելով զետեղեալ եկաց ախտն
ի յայտն սահմանի, երբեմնարար արշաւասոյր զայ եւ
մաքրադարձելով խրատէ ամբարշտաց, բայց ոչ ոք
դատեայ :
- 1295 1846 Յայտն ի վեր թուոյն թաղաւորական հարկ հաստա-
տեցաւ ի վերայ քրիստոնէից, ըստ մարդւոյ յատկացեալ
տանն սաղ զուտուչ հասուցանել յամէ յամ առ հասա-
րակ :
- 1297 1848 Թուոյն տէր Մեսրոպր առաջնորդի շնորհ բերին ի
Պօլսոյ :
- 1298 1849 Թուոյն դարձ առնելն սրբազանի հրովարտակ բերել-
ւոյ Պօլսոյ :
- 1299 1850 Թուոյն սրբազան ընդ հրովարտակաւ եկն ի Պօլսոյ
առ աշղր :
- 1301 1852 Թուոյն Շօրճայի եկեղեցւոյ օծման հանդէսն կատա-
րեցաւ :
- 1303 1854 Թուոյն տեղոյս քրիստոնէից ի Անէի Ասքերիէ տասց-
եալ հարկն բրդելով, յամէ տանն եւ հինգ դ(ու)ս(ու)չ
հաստատեցին :
- 1305 1856 Յայտն թուոյն սրբազանն մեր զնաց Նինուէի եկեղե-
ցին կառոյց :
- 1306 1857 Յայտն թուոյն Թաննուշեան Ասատուրի թոռունքն ո-
րում վանի յորջորջի եկեղեցւոյ սպասքն զողացաւ :
- 1315 1866 Թուոյն. տիգրանակերացի սրկրամոլ եւ արբասէր
կարապետ վարդապետն իբր ի՛նչ առ վասն առաջնորդու-
թեան եկն մեզ :
- 1317 1868 Թուոյն Մաղհազ փաշայն քրիստոնէից ի Անէի Աս-
քերիէն երկպատեալ յամէ 30 սաղ դ(ու)ս(ու)չ հա-
տատեաց :
- 1320 1871 Թուոյն Մէլլիանի թաղի Աստուածամօր եկեղեցին ա-
դարտեցին, որում 233ամեայ կառուցեալն էր :
- 1321 1872 Թուոյն խնաց նորին եկեղեցւոյ, որում 120ամեայ
ամփոփեալ չորից պանծալի սրբոց մասունքն, տեղա-
դերձ արարեալ, սրպէս տարադիր փարանեալ, տարան
կրանկեաց ընդ ի զսղ եկեղեցւոյն Շօրճայի վերատին
ամփոփելով զետեղեցին զսքանչկաղործսն սրբոց :

Իսկ արդ ըստ իմում տկար կարեաց, զոր ինչ ի սր-
նոսի կենացս, ընդ ունկամր լուեալ, եւ աչօքս տեսի,

րնդ որ հակիրճ համառոտաբար ի տևտրակիս արձանագրեալ եւ ի վեր թւոյն փակեցի, եւ առ վասն հարեանցի անհարթ եւ անհեթեթ շարահիւսելոյս, որպէս ի վեր անդր արդէն իսկ խնդրեցի, եթէ ոք քերթողարան հրմուտքն արհեստից յումեմնէ ընթերձեալ վերձանիցի մի անճահ տառ, բառ եւ բանիցս հետազօտեալ՝ աշխակատակ զիս հեղնեցէ, եւ եթէ ոչ բնաւ բարին յիշեցէ, եւ մի երբէք քամահելով ստղտեալ մեղադրեցի, որոյ եւ ես մաղթեմ ի Տեառնէ առ վասն իմաստասիրաց եւս առաւել պերճացուցեալ բարգաւաճեցի եւ զիմ վախճան եղկելոյս առ ի թողութեան մեղաց ի Տեառնէ յուսով արժանցնի որում նմայ վատք յաւիտեանս Ամէն:

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

(Շար. 3 եւ վերջ)

ԴԻՒԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 47 (62)

ՀԱՍՑԷ

Ի Սուրբ յերուսաղէմ, Ի Սուրբն Յակոբ, Ի ձեռս
Գարրիէլի՝ Թէոդորոսի՝ եւ Յովաննու աստուածաբան
վարդապետացն հասցէ դիրս՝ Ի բարին:

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

է՛

[23 Սեպտեմբեր 1738]

Հոգեծին որդոցդ իմոց Ի Քրիստոս Տեա՛րցդ Գարրիէլի, Թէոդորոսի,
եւ Յովաննու աստուածաբան վարդապետացդ, եւ շատաշխատ դործակալացդ
Տանն Աստուծոյ, ըղձակարօտ ողջունիւ յա՛յա լիցի՝ զի զկնի մեծի նաւին չուե-
լոյ այդր՝ ոչ յետ ինչ բազմաց աւուրց՝ Քէֆէու եւ Ղրիմու քանի մի ուխտա-
ւորք եկին, եւ յղեցաք ի Չմիւռին, զի աստ չկայր նաւ այդր զալոյ. Աստու-
ծով զալոց են անտի այդր: Եւ մին Կամարկապցի սառաֆ խօջայ Յովաննէս ա-
նուն վասն օրթախին իւրոյ սառաֆ խօջայ Գրիգորին որ ցամաքաւ զալոց է
յերուսաղէմ, Են (500) զոռչ ետ եւ ի մէնջ զիր էաւ օրթախին յղեաց. իբրեւ
զալն նորա այդր՝ զզրամն տայք եւ զիմ զիրն ի ձեռացն առնուք: Ստոյգն այս
է զի հարկիւ առի՝ չտրտնջայք: Եւ զեռ եւս զիր ոչ եկն ի ձէնջ. վասն Տեառն
չուտով աղղեցէք մեզ զնաւին հասանիլն այդր, եւ թէ ո՞վ է մուսալիմ տեղոյդ:
Սիօնցի նախագի Են (500) զոռչի թէմէսուկն զոր ունիմք ի վերայ իւրն՝ զի-
տեմք զի մահտեսի Այստուլն երեր եւ ետ ի մեզ, եւ այժմ որոնեցաք եւ ոչ զը-
տանեմք. թէ ի տեղդ է մեզ ծանուցէք, բայց նոցա մի ասիցէք թէ առ մեզ է:
Հովուեան մահտեսի Յարութիւն Աղային իւր վէքիլ մի կայ առ մեծ քաղաքա-
պետն Դամասկոսի՝ սառաֆ խօջայ Ղուկաս անուն. թէ զայ այդր՝ լաւ պատիւ
եւ մեծարանք առնիցէք նմա զի մի խաթրմնայ ի ձէնջ լիցի: Ո՛հ, զի յետ ելա-
նելոյ նաւին աստի՝ մահտարաժամն սաստկացաւ եւ շատք մեռան եւ զե՛ռ մե-
ռանին. եւ աղնիւ որդին Զօպանի զարմ օրհնեալ իշխանին մերոյ մահտեսի Յա-
րութիւնին՝ առ Աստուած փոխեցաւ, եւ սուղ եւ կսկիծ մեծ եղեւ հօրն իւրոյ
եւ մեզ՝ որոյ անունն էր մահտեսի Կարապետ: Վասնորոյ ի հասանիլ զրոյս առ
ձեզ՝ անպատճառ խ (40) պատարազ տայք ի սուրբ տեղիդ կատարել, եւ ըզ-
մխիթարական զիր տեղոյդ կնքիւ նմա յղեսլիք, ծանուցանելով թէ զրով վար-
դապետին ահա զՍ (40) պատարազ յանուն որդոյ քո մահտեսի Կարապետին
առ Տէր փոխեցելոյ՝ կատարեցաք. զի զո՛նէ սակաւ ինչ մխիթարեցի, զի է ի
մեծի տրտմութեան. այս այլ յիմ մեղացն եղեւ: Նաեւ Թօխաթեցի Պէթէզ

ողջի մահտեսի Մանուկն ի մէջ բանտին մեռաւ՝ ոչ թէ ի շարժարանաց՝ այլ այն ցաւօքն՝ հոգոց նոցա Աստուած ողորմի։

Եկեացուք ի պատմութիւն ժանդին շնիկողոս դիւակերպ քօնէ շար-
կաւազին՝ որոյ վասն փութացայ զդիրս ծրել։ յորժամ եկն նաւն ուխտաւու-
րաց աստ, տեսի զպիղծն զայն եւս եկեալ, եւ իմացայ զի ինքնապալա եկեալ
էր եւ ոչ հրամանաւ, նաեւ զայլ շարին։ Հարցի իւրն թէ վասն է՞ր եկեալ ես՝
բան ունի ի աստ եկի՞՝ ասաց. կրկնեցի թէ որովհետեւ ատանց հրամանի եկեալ
ես՝ չես պիտոյ մեզ եւ ոչ թողի ընդ նաւին զայլ աշգր։ Յետոյ զնաց զդակ կար-
ել ք (2) կերպիւ՝ իւր բնիկ արհեստին եւ դիւական շարահնարութեամբ. եւ
յաւուր միում յԱսկուտար եկն ճանապարհորդի կերպիւ թամբեալ ձիով, եւ
յաջ առնուին յուղայարկէս՝ ասացի թէ հետ քո բանին միամիտ կրնաս՝ Տէր
ընդ քեզ մեր Գէորգն ասաց ինչ միամիտ, այդ շարդ կամի ի շարպա եւ ի
Շամ զնալ, եւ պայրախ տանիլ յերուսաղէմ ի վերայ Թորոս վարդապետին եւ
իւրոյ աշակերտին. այս եղև ի մուտս արեւու եւ ինքն կորեաւ։ Եւ ի միմին ժա-
մու զԳէորգն յղեցի յորտնել բերել, զի ասաց պիղծն թէ ընկերքն իմ արտաքոյ
չինին սպասեն ինձ, որ էր սուտ։ Եւ խեղճն յետ Դ (4) պահու գիշերայն եկն
դատարկ։ Եւ ի յուսանայն՝ ազդեցաւ մեզ թէ ի խանն է։ Ասացի Գէորգին թէ
զնա բեր, գլուխն ի քար։ Եւ ի դալն՝ յետ բազում նախատանաց ասացի՝ թէ
կամիս զի արձակեցից զքեզ ի կապանաց բեր զդիրսն տուր. եւ ասաց թէ ի խա-
նընն է, տիրացուն թող դայ բերէ. եւ այնու ուխտիս զողորմեացին ասացի՝ թէ
զթխտերն բերցէ՝ արձակեալ, եւ թէ ոչ՝ կրկին կապեալ եղիցի։ Եւ աշակէս
խարելով զմեզ զնացեալ ոչ երբեր՝ ալլեւայլ պատճառս յօղելով սուտ եւ փուտ։
(Լուսանցիին վրայ) Եւ զիրն խնդրեալ այս է զի ընդ իւրանման անաստուած
չբրիտոնէից միաբանեալ, ք (2) Ֆէթֆայ¹ է առեալ վատ անուամբ ի վերայ
Թորոս վարդապետին եւ իւր աշակերտին, թէ տղայն այսպէս է եւ նա կպահէ.
Եւ զի՞ յերկարեցից՝ չկարացաք զգիրսն առնուլ, եւ այսր անդր անկանելով
այնքան զիմ դառնացեալ սրտիկն խոցեաց անիծեալն յԱստուծոյ՝ մինչ զի յան-
ճարս մնացեալ զիր ետու՝ եւ ահա Իգմիրով ոչ բարով դալոց է աշգր։ Արդ՝
ահա ծանուցի ձեզ զդուշանալ. ոչ խստութեամբ՝ այլ հնարիւք որոնել՝ զի թը-
ւի թէ զրերն հետն է։ Եւ քեզ որդեակ իմ Գարրիէլ վարդապետ, եւ տիրացու
Պօղոս թարգման, պիտոյ է հոգս տանիլ եւ շթողուլ հնարիւք զի ի վերերեւե-
ցուցէ զնիւթեալ շարին իւր, եւ մի՛ տայք զխտել նմա եւ զդացուցեալ եմ
ձեզ, եւ մի՛ ումեք յայտնիցէք, եւ սիրով ընդ նմա վարիցիք՝ զայրէթն ձեր է,
ս՛րդիւք։ Ո՛հ, ահա կատարեցաւ ի վերայ իմ զրոյցն նախնական, թէ ոչ մեռաք
յառիւծէն՝ այլ ի տկար աղուէսէն։ Ինքն Տէր պատժեացէ զդիւակերպն զքօնէն։
Եւ զխտեմ զի պիտիք զարմանայք ի վերայ զրեւեացո՝ այլ տեսէք թէ յո՞ր հա-
լի մէջն կամ, զոր Տէր այց արասցէ մեզ ի բարութեան։ Եւ յաստ հասանիլս զը-
րելով ի Սեպտեմբերի իգ (23), յանկարծ եկին ասացին ի ժ (10) ժամու Շա-
րաթի յօրն թէ յերուսաղէմէ մէնդիլ եկն, եւ երկուգիւ ի զողման եղէ, թէ
զի՞նչ իցէ պատահեալ։ Եւ ի տեսանելն իմ զգաղճն(?) եւ յառնուին զգիրն եւ
յընթեռնուին ապա սակաւ ինչ կազգուրեցայ եւ զոհացայ զԱստուծոյ՝ ընդ բար-
եօք կեայն ձեր՝ զորոյ զպատասխան զրոյն ձերոյ՝ ի միւս զրոյն ծանիցիք։ Եւ
ողջ լերուք ի Տէր եւ ի պարծանս փտեալ ձերոյս Գրիգոր իբր պետի, բաւ է։

¹ Իսլամ կրօնապետէն առնուած վնասգիր։

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 48 (47Բ)

ՀԱՍՑԷ

Աստուծոյ

Հասցէ գիրս ի Սուրբ յերուսաղէմ ի
Սուրբ Յակոբ ի ձեռս Գարրիէլի,
Թէոդորոսի եւ Յովաննու աստուածաբան
վարդապետացն՝ անրաց ի նա հասու-
ցանողն՝ յԱստուծոյ զվարձս առցէ՝ ամէն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Է՛

Տեա՛րցդ Յարութեան, Գարրիէլի, Թէոդորոսի,
եւ Յովաննու աստուածաբան վարդապետացդ՝ զսիրոյ
զոյջոյնն կաթողին բաղձամբ բնծայեմ, եւ ի
Տեառնէ խնդրեմ զի տացէ կեա՛նք կարողութիւն
եւ յամենայն շարեաց փրկութիւն:

18 Փետրուար 1739

Եւ յայտ լիցի իմ աշացս լոյս բազմափաստակ որդոցդ՝ զի ի Փետրվա-
րի Ժը եկն եհաս Ղօրխմազ Սարգիսն՝ եւ զգրեանս զամենայն ամբողջ հասոյց
ի մեզ՝ եւ յայնմ կողմանէ սրտադիւր եղաք ոչ սակաւ, եւ միշտ զոհանամք
յԱստուծոյ որ պահեալ է եւ յա՛ր պահեսցէ զձեզ ամենայն միտքանիւք յամե-
նից վշտաց եւ տացէ ձեզ զիւր զօրհնութիւն. եւ զի այսպէս զիպեցաւ որ մու-
սալամ եւ միւթէվէլի՝ Սուլէյման աղայի չուխատարն միով աւուրք յառաջ
քան զղալ Սարգիսն եւ աստի եւ եկն այդր՝ եւ զամենայն զգրեանս ի նա տուաք
որ բերեալ ի ձեզ հասուցէ Աստուծոյ. վասնորոյ վասն Աստուծոյ մուղայիթ
լինիցիք եւ առնուցուք ի մուսալամէն զմէկ հազար քնձ (1250) զուշն զոր տը-
ւաք ըստ զրեցելոցն ձեր. եւ զՂազար աղայի քնձն (1155) զուշն զոր ետ կըր-
կին ըստ զրոյ ձեր եւ այն տրտնջմամբ. եւ յիրաւի ինչ պէտք էր որ զրէիք. այլ
այն որովհետեւ եղեւ՝ ջանացէք որ ի Սուրբ Դրան զրամէն առնուք, զի թէ-
պէտ էառ զմութաւալութիւն Սուլէյման աղայն, սակայն ծանր բեռամբ՝ որ ի
վերայ միմեանց յաւելին. Տէր զձեզ պարգրեաւ պահեսցէ եւ զՍուրբ Աթոռ
ձեօք հանդերձ յամենայն փորձութեանց ազատեսցէ: Ո՛հ զի ժամանակս զստն
եւ զժուար է յոյժ զգուշանալ պարտիք ցանկալիք իմ եւ աչքբաց յամենայն
կողմանց՝ եւ Տէր տացէ ձեզ կարողութիւն՝ եւ երանի այն ժամուն յորժամ
լսիցեմ թէ ահա զսուրբ Զատիկն խաղաղութեամբ անցուցաք: Եւ արդ որդեա-
կըք իմ եւ սիրունք եւ սիրեցեալք ի Տեառնէ՝ որովհետեւ Յակոբ վարդապետն
զկեանս իւր վճարեաց հրամանան Աստուծոյ՝ որոյ հոգոյ նորա Տէր ողորմեա-
ցի, եւ այլ ոչ զրեմ թէ զայս կամ զայն զրէք լուսարար՝ այլ ըստ խոհեմու-
թեան ձերոյ ի միասին ժողովեալ ձերակոյտ խորհրդովք զիք զոմն զոր կա-
միք. բայց լինողն՝ մի կարծիցի ի մտի իւրում թէ փտեալ ձերն ոչ զիտէ թէ
ինչ զոյ ի խաղանայն՝ այլ ամէնն ի պատրաստի զոյ ի սրտի իմում տպաւորեալ
ուրեմն զգուշացի լեալն զի մի զստանցիցէ եւ այն ձեր խոհեմութեան թողում

(Մկրատով կտրուած չորսուկէս տող · ապահովաբար Ամրիկեան վարդապետի գործը: Կտրուած է նաեւ կնիքը): ...Ներսէս որդին իմ որոյ եւ զօրհնութիւն Աստուծոյ եւ զիմն զսրբոյ կարգին տամ, եւ լիցի իւր զործոյն մուգայիթ · դա... տաւորն տեղոյդ սրբոյ փոխեցաւ · Քէզիպ Օղլի հռչակեցեալն եղեւ, ալ ի ձէնջ մի արծարծիցի փոխումն · բնդ Լատինսն լաւապէս վարիցիք, զի հերք մեր մորուցն ի ձեռս նոցա է, թէպէտ եւ զԲերիոյն զարարքն եւս լուեալ եմք · ո՛րդիք մեր տէր Աբրահամին վա՛տ զիւր մի զրէք, յի՛ս Թողէք զնորա հիսապն, եւ միտի թարութիւն եւս զրեցէք, զի ի մէջ մեծ մտանդի է ի ձեռս հետեւոյն ի Հալաս · տղայ լպուզ մի՛ կարդացնէք եւ մի՛ կարդացնել տայք յետ ուխտաւորաց շուշուրն · զձեզ ժողովեցէք ի՛մ որդիք խղճացէք փաւելոյս եւ օրհնեալ ձեր անուն զի մի եպարիցիք · դարմանն յառեւծու բերանն է տղա՛յք՝ մի՛ խարենցեն զձեզ արքաբար · եւ իմ կամքն Աստուծով ալն է՝ զի որպէս տեսի ձեզ եւ եյի՝ նոյնպէս թէ Տէր յաջողեաց եկից եւ տեսից · Հրաման Տեառնէ եւ Տէրամբ կամիմ ասել՝ ի զալ ամին՝ թէ շմեռայ կամ ի տեղդ գալոց եմ, կամ ալ իմն իր առնելոց եմ · մութլախ² ի Ստամպոլ շեմ կալոյ:

(Լուսանցքի վրայ) Որդի Յովաննէս վարդապետ՝ մութէյէլլու մարդըն զիւր մեղ ոչ ետ · թէ տուեալ էքն առէք · զի նախ պարտ էր ձեզ զրել՝ զի նա Լառ եւ գնաց · զինչ օգուտ քրքրել · զհասարակաց սեղանն սիրեցէք · կէնջ³ տղայ մի կարդացնէք ի Սուրբ յԱթոռդ՝ եւ զամենայն ինչ ըստ կարգին արարէք ըստ հրամանին Աստուծոյ · եւ զրամին առնոյ մուգայիթ լերուք · դատաւորն փոխեցաւ Քէզիպ Օղլի ոմն եղեւ՝ Տէր զձեզ եւ զմեզ փրկեացէ՛ եւ ողջ լերուք ի Տէր եւ ի պարծանս դառամեցելոյս Գրիգորի՝ որ ի թվ · ռնձր ի Փետրվարի ժը զգիրս ծրեցի ի Բիւզանդ, ի Սուրբ Աստուածածնի եկեղեցին · ողջունեն ըզձեզ ընդ իս տառապաւլքն, եւ նոքօք՝ զձեզ զամենեսին ողջունեմք՝ զողջունեալքդ ի հոգոյն Սրբոյ՝ ամէն:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 49 (56Բ)

ՀԱՄԹԷ

Աստուծով

Հասցէ զիրս ի Սուրբ յԱթոռն Աստուծոյ որ յերուսաղէմ, ի Սուրբն Յակոբ, ի ձեռս Յարութիւն, Գարրիէլ, Թէոդորոս եւ Յովհաննէս աստուածարան վարդապետացն անրաց՝ որ ինքն եանք առանձին բանան եւ կարդան ի բարին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Է՛

Ի սրտէ սիրեցեալ հոգեծնունդ Որդոյդ իմ ի Բրիտոս եւ բազմաթան վշտօք աշխատողացդ մասն Տեառն, Տեաբցդ՝ Յարութեան, Գարրիէլի, Թէոդորոսի եւ Յովաննէս աստուածարան վարդապետացդ՝ զսիրոյ ողջոյնն մեծաւ բաղձանօք ընծայեմ:

[24 Օգոստոս 1739]

Ի Տեառնէ խնդրելով զի տացէ ձեզ զկեանս եւ զառողջութիւն եւ զիր-

² Անշուշտ, հարկաւ:

³ Պատանի, երիտասարդութեան սեմին:

կուրթիւն յամենայն փորձութեանց եւ ի նեղութեանց՝ ա՛մէն. ընդ որոյ եւ յայտ լիցի անձկալեացդ իմոց՝ զի արդարեւ եմ պարտական յայսմ նուազի՝ զի քանիցս անգամ մարդ գիպեցաւ նաեւ նաեւ Հրէից աշղբ դալող եւ դիր ոչ գրեցաք. եւ թէ զպատճառն դրեցից՝ լինի թէ տրտմութիւն է ձեզ՝ վասնորոյ անմեղադիր լերուք. եւ մահաբն յղեցեալն ի ձէնջ եկն. եւ ի տեսութենէ կոյս մնաց, էմէկին՝ ձեր ախոս՝ զի բաց ի չորից սառաֆ մահտեսեաց՝ այլ ոք ոչ լուաւ թէ զի՞նչ դոյր ի մէջն: Լուաք թէ քաղաքապետն Դամասկոսի փոխուեցաւ. Տէր զՍուրբ Տունդ ազատէ ի նորոյն՝ զի է հին վիշապ բազմակուլ: Ահա ուխտաւորքն եկին. Տէր Աստուած բարով եւ խաղաղութեամբ աշղբ հասուցէ. այս տարոյ զալօղ ուխտաւորքն Աստուծով լաւ են, միայն թէ դուք լաւ նայիք, զի ամենեքին բարբրարոյք են բաց ի սինլքորաց. Սարգիս վարդապետն եւ մահտեսի Սէֆէրն էմիրհաճք են. Աբրահամ վարդապետն ի մօտս մնաց վասն դոյն՝ զի յերաւի ամենայն անդամօքս տկարացեալ եմ. ք. վարդապետն ի բերանոյ կոյս մնացին, օրհնեալք լիցին ի Տեառնէ. բայց ի բերանոյ յոմանց մահտեսեաց արդարեւ մահու հոտ բուրեաց. առցեն զփոխարէնն յարդար դատաւորէն, ինքեանք եւ զիւրաւ լսողք եւ հաւատացողք նոցա: Թէպէտ ի հասարակաց դիրն գրեալ եմ թէ կեկանեմ ի քաղաքս յետ քանի աւուրց՝ այլ ե՛րբն անյայտ է. ո՛հ անտիրացեալ զազաջ ծերոյս՝ եւ ահա ամենայն պիտոյքն հետացեալ եւ իրն ի բարա՛կ յերկա՛յն յանձայր եւ յանյոյս թեկէն միայն կախեալ կայ անկարելի եւ անյօղելի. եւ այն ամենայն ըստ սոյն սարաւի մինչեւ ցմեծն եւ ի փոքունսրն զայ հասանի՝ միայն ամենայն ոք ի վերայ ձեր դործոյն կացէք միամիտ՝ եւ մեք յոյս յԱստուած եղեալ հնարեմք զեկանելն ի տեղոյս՝ զի յամենայն կողմանէ կամ ի տաղնապի մանաւանդ յետ զալոյն ուխտաւորաց աստ. դրեցի եւ զարձեալ գրեմ զվարս ձեր եւ զմիարանից պարկէշտացուցէք՝ զոջն հրապարակողքն. ի տուն մի որ Ե. Գ. մութպալ¹ լինի, Դ. Ե. ձի կապուի, շարաթն հեղ մի զիշերով ի բաղնիք եւ ի զբօսանս զնացուի՝ այն տունն ո՛րպէս շէն կըմնայ. եւ զայլն ոչ բացից՝ ես ի լսելս հեղձամղձուկ կլինիմ. եւ հա՛ղ արօղքն³ հա՛ հա՛ կծիծաղին. վա՛յ իմ լսելեացս յօրս ծերութեան: Քանի մի զիր տաճկաց յղեցի թէ պիտոյ է՝ տուէք բայց զմեցէք յետոյ տուէք. եւ թէ ոչ՝ դուք գիտէք. Սալեհին Դ. կանդուն եւ հէքիմ Աթալահին Գ. կանդուն մօռ⁴ չուխայ՝ ընդ դրօնն յղեցի, թէ արժեն՝ տուէք. եւ թէ ոչ՝ դուք գիտէք. եւ զայլն ամենայն ի զալօղացն իմացէք զի զզի՞նչ գրելս ոչ գիտեմ. ընկալարուք ի մէնջ աւա տօնլուի⁵ չուխայ իբր ընծայ եւ բարով վայելէք սիրականք իմ. եւ ողջ լերուք ի Տէր եւ ի պարծանս Գրիգոր պետի, որ անդգայ մօռք յՕղոստոսի իւղ. ի ըմբռամպօլ զգիրս ծրեցի. բաւ է:

(Լուսանցքին վրայ) Ողջոյն եւ օրհնութիւն տամ իմ սիրելի մահտեսի Գաղպարիդ եւ աւա տօնլուի չուխայ քեզ ընծայ եւ թարգման Պօղոսիդ օրհնութիւն եւ աւա տօնլուի ճէնտէրէսիդ շալ քեզ. Պօ՛ղոս, ա՛շքդ ի լոյս եւ վասն քառանք թէ Ե. տուն կպահէ. եւ զայսոսիկ զամենայն ոչ ի զալօղաց ուխտաւորաց լսեր եմ, հոգի ունիմ, այլ յընտանի լսողաց՝ Աստուած ձեզ եւ մեզ ճար անէ. եւ գինեպան մահտեսի Յօհանն օրհնութիւն: Պե՛տք իմ, զմեծ ըղ-

1 Աշխատանք, քանք:

2 Խոհանոց:

3 Ուրախացողները:

4 Միքանեղոյն:

5 Ասուի:

6 Վարտիքցու:

դեպքին յղեցի յորժամ բարձր ի տեղդ հասանի անմիտս ի Սուրբ Սարգիս դիմէ, բանալիքն ի մօտ մահտեռի ներսէն է, բայց այժմ մի բանայք. թէ ողջ մնացի Աստուծով դամ բացէք յայնժամ. եւ թէ ոչ՝ բարձր վայելի Սուրբ Աթոռն եւ վայելողքն:

Շատ աղաչեաց մահտեռի Աէֆէրն թէ յնաճայ չեմ կարեր կենալ, վասնորոյ սիրով բնդունիք եւ ի վերայ իւր դոնապանութեան դորձոյն կացցէ. եւ Պաղտատարն յնաճայ թող մնայ թէ կարէ. ժր. (18) տէնկ⁷ է ապրանքն եկեալ այդր. եւ ժր. Քիշի մոմ. տէֆտէրն ի մօտ մահտեռի ներսէն է՝ ինչ որ հարկաւոր է՝ առէք խաբընցէք եւ այլն թող մնայ:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 50 (64Բ)

ՀԱՄՏԷ

Աստուծով

Հասցէ գիրս ի Սուրբ յԵրուսաղէմ ի Սուրբն Յակոբ,
ի ձեռն Գաբրիէլի, թէ ողորոսի եւ Յովաննու աստուածաբան վարդապետացն
ի բարին:

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

Է՛

Աստուածադիր սրբոյ եւ մեծի Աթոռոյդ մեծափաստակ դորձակալ
աստուածաբան վարդապետացդ՝ տեսրցդ Գաբրիէլի, թէ ողորոսի
եւ Յովաննու՝ իմ աշացս լոյս հոգէծին սիրեցեալ հարապատ
" Բ Դ Դ Գ Գ "

[8 Դեկտեմբեր 1739]

Յուէտ կարօտ անձկութեամբ շնորհին Աստուծոյ զսիրոյս ողջոյն սիրտարի սիրով բնծայեմ, եւ յԱստուծոյ խնդրեմ լալաղին պաղատանօք զի տացէ ձեզ արիութիւն, կարողութիւն եւ զօրութիւն եւ զվարձս բազումս վասն անշարի աշխատանացն ձերոց ի Սուրբ Տունդ Աստուծոյ: Այս ինչ յայտ լիցի ձերդ խոհեմութեան, զի թէպէտ զխաղաղութեամբ հասանին օրհնեալ ուխտաւորացն ի Յոսպէ յառաջագոյն իմացաք, սակայն զայդր ժամանին հանդերձ մեր ապրանօք ամբողջութեամբ զեռեւս ո՛չ զիտէաք եւ յոյժ ի վարանման միջի էաք, մինչեւ եկն զրարերն իղնխիտցի մահտեռի Սարգիսն եւ զԺրեալ զԺրն ձեր ի Վարադայ Սուրբ Խաչի շարաթն հասոյց ի մեզ եւ ընթերցեալ իմացաք եւ խնդութեամբ զոհացաք զԱստուծոյ. որ եւ Տէրն ամենայնի զձեզ զամենեւին անսիրձ եւ անասան կենօք սրահեցէ: Եւ վասն իմ մեղադրանացն որ ձեզ զբրեցի՝ թէ ընդ նախն եւ թէ այլ յառաջ. մանաւանդ որ ընդ նախն՝ լալտ աշօք սուրբ սիրով զվայելչաղեզ զէմք ձեր համբուրեմ զիմ ցանկալի որդոցդ՝ վասն սիրոյն Աստուծոյ խնդրեմ զի անմեղադիր լինիցիք, զի ի զալ անցեալ ամի մահտեռեացն աստ՝ ոչ ամենեքին այլ ոմանք այնքան արարին զբախտութիւն մինչեւ ի մէջ.¹ պատրիարք վարդապետիս իմոյ եւ բոլոր միաբա-

⁷ Հակ:

¹ Նամակը քուր տեսած ըլլալով կիսովիմ փնացած է, եւ հետեւադար անոր ամբողջ-

նից մերոց եւս անկաւ աղմուկ եւ խռովութիւն մեծ՝ մինչ զի յետ նախն ելա-
նելոյ տատի ի Աւստրալիոյ միջ ի երկուքս ընդ միմեանս՝ տառփի մեծ
խշտանաց մերոց կռիւ տրարաք եւ ամսօրեայ(?) աւուրքք խռով յԱւստրալիոյ
նստաք: Արդ՝ խիկար մտօք ձերոյք կշտիցէք միթէ ի մէջ մեզ այսչափ որով-
հետեւ, ալլ վասն իմ գրոյն մեղադիր ինձ մի՛ շինիք, եւ զի ամենայն ի միտ-
սին եկն ի վերայ իմ վասն իմ մեղաց՝ դարձութիւն, ձերութիւն, պէս պէս
հիւանդութիւնք եւ մարմնոյս թափումն, որ եւ աստամունքս եւ ի քակ-
տումն տեալ է. եւ կարօտութիւն Սրբոյ Տեղեացող եւ ձեր եւ ամենայն միա-
բան եղբարց՝ ո՛հ որ միշտ մաշէ եւ հալէ զխարխուլ եւ փտեալ մարմինս իմ,
թողից ասել եւ զմահու իրն մեր՝ զոր Աստուծով այժմ ձեռն արկեալ զկատա-
րումն ի նոյն Տէրն ձգեալ զի խաղաղութեամբ եղերիցէ թարց խռովութեան-
դաղօթս եւ զգրեալս տալ լուծեան եւ ոչ արժարձել ի յսկիս բազմաց.
եւ որպէս քան ձմերան՝ դարունն վայելուչ է, եւ ամպն, մէջն եւ շամանդադն
որ յորժամ յերեսաց արեգականն զնացեալ ցրուի եւ պակասի՝ արեւն եւ լոյսն
քաղցր եւ հաճոյ երեւի տեսողաց աչաց, սոյնպէս եւ զմերս զամենից սէրն է
տեսանել այժմ յետ այնր կոռւոյն. զի զօրութեամբ Տեսնող զլուսի հին թշնամ-
ւոյն զդարանակալ օձին կոխեցաք, եւ թարց միջնորդի ընդ միմեանս հաշտե-
ցաք եւ անխղիչ սիրով այժմ կեամք քան զյստաջն Աստուծով. ալլ զերազոյն
Աստուած ցրուեցէ զչար խորհուրդս ակիտափայտաբանից թէ զոն: Եւ զայս
վասն այնորիկ ամենայն զրեցի՝ զի մի թնթոցարիչքն այդր յայլ իմն
զրիցեն եւ զօրհնեալ սրտիկն ձեր տրամեցուցեն: Ստուգ եւ ճամբարս ալսպէս
եղեւ որպէս եւ զրեցի համառօտ. զի Տէրամբ՝ յայտնի եւ ծածուկ նենդութիւն
եւ խռովութիւն ի մէջ մեզ ոչ մնաց. խնդրեմ յԱստուծոյ զի եւ զձեր սրտիկն
եւս սրբեցէ յամենայն խռովութեանց թէ զոն. եւ ո՞վ պարծիցի ի վերայ երկրի
սիրտ սուրբ եւ աննախնձ ունել. (յուսանցքին վրայ) եւ թէ իցէ ոք կողածին
զի կեցցէ եւ զմահ ոչ տեսցէ, ուրեմն նախապատրաստին է յաւազոյն. զոր
Տէր զձեզ յերկար ամօք պահեցէ սիրով միարանութեամբ ալլ եւ ք.
Աստուածատուր վարդապետացն եւ Յակոբ մարդապետին, տիրացու մահտեսի
Դադապար, տիրացու մահտեսի թարգման Պողոսին որ եւ լիցի անմե-
ղադիր, մահտեսի Ներսիսին, մահտեսի Սարգսին, մահտեսի Սէֆէրին, մահ-
տեսի Եղիային, մահտեսի Արաշամին, եւ հարցն իմոց եւ ամենայն
միարանից եւ եղբարց եւ որդոց իմոց, եւ յամենեցունց աղօթս սուրբս խնդ-
րեմ. եւ զի թէպէտ ալլ ոչ իշխեմ զրել թէ յայս նեղ ժամանակ զայոց եմ, զի
բազումս ստեցի, ալլ ակն ունիմ յԱստուած զի որքան ի մարմնի եմ, այս խրդ-
նուկ որդովքս պանդխտացեալ, մի անգամ ալլ զսուրբ վայրք եւ զքաղցր սի-
րելիք իմ տեսցուք, եւ լիցի Տեսնող կամք օրհնեալ: Եւ յոյժ կարօտի մերքն
որք նշդեհակիցք են ընդ իս, զսուրբ աջն ձեր համբուրելով լայրտ աշօք զող-
ջոյն սիրոյ ձեզ համայնիցք ընծայեն կաթողին:

Դարձեալ պե՛տք իմ, եւ զայս ծանիք, զի զայսքանս զրեցի որ մենզիրն
յանկարձ ել. իսկ յետ քանի աւուրք Տաճարի նոր մութեմիլու հաճի Վէլի ա-
ղայի մարդն զայոց է, Աստուծով ընդ նմա եւս յիկոց եմ գիր. զանցեալ ամի
զտէր որ վասն մեր մլրերաց կրկին նոր մութեմիլին հանել եա՛. եւ ի-
մացեալ մեր բարեկամաց ձեռօք դրամ խարջելով հաղիւ թէ առաք ի նմանէ.
տեղոյդ նոր մուսարմի գրաբեր մարդիկդ զՅոսպպի կօմրուկի զմայրխանայի
զկէան զնեցին վասն մուսարմին մեր Ղազար աղային ձեռօք, եւ մեծ մահտեսին

գալան ընրերցումը անկարելի դարձած: Բազմակետերով նշանակած եմ անընթեռնի բառե-
րուն անգիրը:

և Լինքն յանձնարարութեան զիր գրեցին միարան Սարգիսն ի Դեկտեմբերի և Էկն և Գրիորն ի մեկ հասոյց և Եյլ զիր թէ զոյ՝ զեռեւս ոչ է եկեալ² և ողջ լեւուք ի Տէր և ի պարծանս տառապելոյս Գրիգոր չբւատ պետիս որ ի Դեկտեմբերի և Գոգոյ՝ մատամբ զգիրս ի գիշերի գրեցի ի Ստամպոլ, ի Սուրբն Աստուածածնի եկեղեցին, բաւ է :

(Լուսանցքին ձախ անկիւնը) Կրկին և Գայս ծանիք իմ աշացս լոյս իմ որդիք Գարրիէլ, Թէոդորոս և Յարութիւն աստուածարան վարդապետք. յօրն գիրս ի մեկ հասցէ, յայնմ առաւօտու երեքդ կոշիցէք զՍուրբ Կարապետի ծառայ զմեր սիրելի որդի զԱկնցի զՏիրացու Յովաննէսն առաջի Սրբոյ Գլխադրի Տեառն իմոյ, և զմանաւոր իշխանութիւն վարդապետութեան հանգիստալէս տայք նմա իմոյ յօժարութեամբ. և զՏեառն օրհնութիւն շնորհաւորութեամբ տամ նմա, և հոգս տարցէ գործոյն իւրոյ հաւատարմապէս : Եւ ի Տեառնէ լիջիք օրհնեալք, ամէն :

(Լուսանցքին աջ անկիւնը) Կրկին և Գայս ևս ծանիք աշացս լոյս իմ որդիք Գարրիէլ, Թէոդորոս և Յովհաննէս վարդապետք և թէրհուսն Պօղոս՝ թէ զոր ինչ գիր որ մինչեւ ցայժմ մեկ գրեալ եմ թէ՝ մեղադրական և թէ խրատու, զիտէ Աստուած զի ոչ թէ յատելութենէ կամ չգիտելոյ զմեր զանքիւ զաշխատանս, Եյլ վասն զմեկ զգուշացուցանելոյ և սիրելոյ. վասնորոյ խնդրեմ զի միամիտ ի վերայ մեր գործոցն հաստատ կացէք, զի թէ ողջ մնամ և զամ Աստուծով, զիմ աշխատաւորքդ գիտէք որ կճանաչեմ. իսկ թէ մահն եկն ի վերայ, Տեառն կամք լիցի օրհնեալ և զվարձս մեր Աստուած տացէ և ըզխղճուկ հոգին իմ տայք յիշել ի սուրբ տեղիքն պատարագաւ : Ո՛հ դառնացելոյս, և Տէր զմեկ զօրացուցէ և Յօհաննէս տամ զօրհնութիւն Աստուածային :

(Լուսանցքին վերի ձախ անկիւնը) Իմ աշացս լոյս Հօրն սրբոյ բէկդ վարդապետին և Էրօրն իմոյ Սահակ վարդապետին զսուրբ աջքն արտասուօք համբուրեմ և զմոգութիւն խնդրեմ : Որդիք իմ, վասն Աստուծոյ, նոցա և Եյլ ծերոց զինամ տանիք. և Աստուած օրհնէ զմահուեսի Իգնատիոսն որ չձանձրանայ ի սպասաւորութիւն վարդապետին, որ զվարձս բազումս յԱստուծոյ առցէ, ամէն :

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 51 (42Բ)

ՀԱՍՅԷ

Աստուծով հասցէ գիրս ի Սուրբ
յերուսաղէմ, ի Սուրբն Յակոբ, ի ձեռս
Գարրիէլ՝ Թէոդորոս և Յովաննէս աստ-
ուածարան վարդապետացն ի բարին, անբայ
յ ու մ և ք է :

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

է՛

Տեա՛րքդ աստուածարանից՝ որդոցդ իմոց
աշխատաւորաց՝ գործակալ վարդապետացդ՝ հա-

² Հինգ տող անընթեանիլի ըլլալուն՝ դուրս ձգած եմ :

ատարմից Սրբոյ եւ մեծի Աթոռոյ՝ սիրով
ողջունի յայտ յիցի բղձիւ.

[Փետրուար 1740]

Զի մինչեւ ցայս օր դեռեւս զիր եւ կոնդակ բերող ի մէջ՝ աստ ո՛չ ոք
եկն եւ է զարմանք եւ աշօք ծ. օր եղեւ որ անցեալ ամի խաբաջի Օմէրն կըր-
կին զնոր խաբաջն էաո՝ եւ ցամաքաւ եկն եւ զբեր մուշամպայով կնքեալ տը-
ւաք յինքն զի բերեալ ի մեզ տացէ. եւ փոքր զիր մի այլ յետոյ զբեալ տուաք
նմա. զհասանին երկոցունց մեզ ծանուցէք անպատճառ. եւ աստ իմացաք որ
մեր տէր Միքայէլ արեղայն որ ի սուրբ Փրկիչն է՝ ստամպօլցի սրմաքէշ մահ-
տեսի Գրիգորին՝ հինգ հարիւր զօլթայ փոխ է տուեալ, եւ է ի մեծի տկարու-
թեան մէջն. եւ մեք ի դրամի կողմանէ նեղած. վասն այնորիկ յղեալ խնդրեցի՝
եւ նա եւ. բայց ձեռագիր տուի նմա իմ կնքիւ, թէ ե՛ս առի եւ տէր Միքայէլին
բոտակ շմեաց ի վերայ սրմաքէշ մահտեսի Գրիգորին. վասնորոյ օրհնութեամբ
ծանուցիք նմա. թէ կհամբերէ՝ բարի, ի վերայ մեզ միննէթ. եւ թէ ոչ՝ տայք
նմա զվերոյդրեալն, չթողուք այսր անդր ի վերայ մեզ հա՛ (հաջէ?) անպատ-
ճառ աշտկէս առնիցէք: Եւ ահա ծովով հաջի Վէլի սղայ զբարերդ՝ եկն այդր՝
դեկեալ ամի զմութէվէլիութիւն առեալ, զսուրբ Դրանն եւ զՏաճարին եւս.
բայց կրկին բոտ իւրոյ ստփորութեան ի դայտէն ի վերայ մեր վախճանի
բուներ հաներ էր՝ եւ իմացեալ մեր զբամ խարջեցաք՝ եւ օրհնեալ Վէլիբոսանի
սառաֆ խօջայ Կարապետի ձեռք հաղիւ առաք. այլ թէ ի տեղդ որիչ բան կը-
բերէ՝ դայն չդիտմ. զի իւր քէհիայ Հասան անուէ մի դոյ՝ յոյժ շատդէտ եւ
քրաշաղ. պատրաստ լինիլ սիրով պիտոյ է՝ զի երկու մնասուպն՝ ի մեռն է. եւ
մեծ Աղային յոյժ յաշք է. բնծայիւք եւ յոգն սիրով պարտիք դնալ, որպէս մեք
կրկին արարաք աստ՝ եւ Տէր զմեզ եւ զմեզ աղատեսցէ:

Եւ վասն մեր իրին՝ թէպէտ զբեալ եմք յաճախ յՕմէր տուած զբերի
մէջն, բայց զարձեալ համառօտ կրկին զբեմ. զի նախ մեր մեծ զիրն Աստուծով
եղեւ՝ բազում աշխատութեամբ, ահիւ եւ զողովեալմբ. եւ թարխինն² վերա-
ցաւ. եւ կրկին մերն հաստատ զբեցաւ ձեռամբ Ծո՛ւ... էլ՛...³. Իսկ անխոնջ
բնական չար թշնամիքն մեր Յունաց տղոն անիծեալ. իբրեւ տեսին զմերն եղ-
եալ, ի խոր խոցեալք զնացին սո Ծո՛ւ էլ՛, թէ որովհետեւ Հայոցն արարիւր
զբարերարութիւն, արա՛ եւ մեզ եւս. եւ նա յանձն առեալ ի կատարելն է եւ
զնոցայն. եւ մեք ի մէջ մեծի կապածանաց եմք, զի թէ միայն զիւրեանց սէ-
նէտքն տան նորել՝ մեզ հոգս չէ. զի եւ նոցայն եւս թարխին եղեալ էր՝ եւ մին-
չեւ ցայժմ ոչ զիտէին՝ մանի չէ թէ զիւրեանցն միայն նորողիցին եւ ի մերն
ձեռնամուխ չլինիցին. բայց թէ ըստ խճրիժ չար բարուցն իւրեանց զա՛յլ իմն
հնարս վասն մեր հնարիցեն՝ եւ զմերն յիւրեանցն խառնիցեն՝ Աստուած չէնէ,
կլինի մեզ մեծ վտանգ եւ կրկին աղէտ եւ չար եւս քան զստաջիւն. զոր Տէր
Աստուածն ամենայնի շնորհիւ իւր սուրբ տեղեացն եւ միջնորդութեամբ ամե-
նայն սրբոցն՝ եւ աղօթիւք հոմաշունչ՝ եղբարցդ՝ զչար խորհուրդ նոցա խա-
փանեսցէ, եւ զմեզ ապուս ի նոցա չարեացն աղատեսցէ՝ զի կարի անդեղջք են
ի չարիս եւ անխիղճք, սակայն յուսացեալք յամենողորմ աստուծոք Տէր է իմ
օգնական եւ եւ ոչ երկեայց զի՞ արասցէ ինձ մարդ, վասնորոյ օգնութիւն մեզ
ի Տեառնէ եկեսցէ եւ այլն:

1 Իշխանութիւն:

2 Արքունի հրովարտակ (քէրզում):

3 Թեքեւ՝ Ծո[ւ]անուգի էլ[ի] = Ֆրանսայի հիւպատոս:

(Լուսանցքի վրայ) Բայց դուք իմ աչաց լոյս որդիք՝ ի վերայ ձեր զործոյն հաստատուն կացէք քաղցր սիրով եւ միաբանութեամբ. զմիաբանս եւ զուխտաւորս խնամով շահեցէք. որ եւ ամենեցուն զսիրոյ ողջոյն եւ զԱստուծոյ օրհնութիւն մատուցանեմ եւ խնդրեմ յազօթից զմեզ չմոռանալ. բնդ բ. աղագաց սիրով վարել, զսուրբ Զատիկն ըստ բնիկ սոփութեան խաղաղութեամբ Աստուծով անցուցանել եւ բնդ քաղաքացոյն եւս հաշտ մնալ՝ չէնք եւ եափու չլինի չլինի թէ բանայք կամ զանունն տայք, զի ժամանակն յայտնի է՝ եւ ոսոխք չարք չատ՝ եւ մեք աղքատ՝ որ եւ ի ներքոյ դատն պարտուց զառն կհեծեմք՝ ի Տեառնէ լիցի փրկութիւն եւ ալցելութիւն. եւ զԱստուծոյ օրհնութիւն բնծայեմ կրկին ամենայն զործակալաց, եւ մեր Յակոբ վարդապետին եւ իւր ծնողած եւ Տէր Գրիգորին։ Ո՛րդիք, Աստուծոյ համար այն մեր եամախ աղագաց տիրութիւն արէք մանաւանդ ի լուսոյ օրն. եւ զայն բ. մարդն, զՍա¹ եւ զԱ⁴ սիրով շահեցէք. եւ ողջ լերուք ի Տէր եւ ի պարծանս փառայ Հօրս ձերոյ, որ ի մուտն Փետրվարի զգիրս ծրեցի. բաւ է։

Իմ Սրբոյ Հօրս բէրիկն եւ իմ ցանկալի որդոյ Յարութիւն աստուածարան վարդապետին՝ զսիրոյ ողջոյն բնծայեմ կաթողին. մեր տղայքն զհամայնից զսուրբ աջան համբուրելով, զսիրոյ ողջոյն բնծային։

ՆԱՄՍԿ ԹԻԻ 52 (46Բ)

ՀԱՍՅԷ

Ի ծածուկ ընթերցջիք։

Ի Սուրբ յերեսաղէմ. Ի Սուրբն Յակոբ՝

Ի ձեռս Գարբիէլ, Թէոդորոս՝ եւ Յովաննէս

աստուածարան վարդապետացն՝ հասցէ գիրս ի բարին։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

է՛

[11 Փետրուար 1740]

Յերկուց վտանգաւոր տառապելեացս՝ ի Գրիգոր եւ ի Յովաննէս պաշտօնէիցս Տեառն եւ սրբութեանց Տեղեացդ՝ եւ Սրբոյ մեծի Աթոռոյդ՝ սիրովն Աստուծոյ եւ Սրբոյ Հոգոյն Աստուծոյ ողջունիւն ծանիք սիրելի եւ աղնիս որդիք մեր ի Տէր Քրիստոս. Աթոռակալ Գարբիէլ վարդապետ, Տեղապահ Թէոդորոս վարդապետ՝ եւ կրկին զանձուց պահօղ Յովաննէս վարդապետ, եւ տիրացու թարգման Պօղոս՝ զի թէպէտ յանցեալսն՝ զանազան գիրս ըստ պատահմանց զիպելոց երբեմն աշապէս եւ երբեմն աշնպէս ձեզ գրեցաք, սակայն վերջին աշապէս եղեւ. զի մեք առ Լա[տինն]¹ անկանելով եւ զմախս բաղումս անելով առ համայնս՝ հաղիւ թէ զթարխինն Աստուծով տուաք վերցնել. եւ ըզհրաման նոր առնուլ. սակայն ի բնէ թշնամիքն մեր Յոյնք՝ զնացին տոնոյն վերողրեալն եւ նորին կամօք զիւրեանցն եւս ետուն զհրամանս նորողել՝ եւ զի թէպէտ վերն զրոյն ըստ իւրեանց սէնէտից մեզ յոյժ մնաս՝ սակայն ի

⁴ Երկուքն ալ ինքնուրիւնը անմամօք։

¹ Կ'ակնարկէ Պոլսոյ մէջ Ֆրանսայի դեսպանին։

վերջն ըստ մերս օրինակին գրեցաւ՝ զի ոչ մեք նոցա եւ ոչ նոքա մերն իշխոցին մօտիւլ. խախուտ իմն իր եղեւ թէ մերն եւ թէ նոցա, բայց միայն շահն այս եղեւ՝ զի մեր սէնէտքն յայտնեցան եւ ստուգեցան, որք յառաջն ասէին թէ բրնաւ Հայոց սէնէտ ոչ զոյ. եւ արդ՝ ճշմարտեցաւ՝ թէպէտ եւ նոցայն եւս։ Բայց զրոյս պատճառն այս. զի ահա զօրինակ հատրչէքֆին մերոյ առածին յղեցաք ընդ մեր որդի Զաքարին եւ միաբանին առ ձեզ՝ զի ի ծածուկ ընթերցջիք եւ տեղեկաւջիք լաւ. սակայն վասն զդատարացեանելոյ զձեզ գրեմք այժմ. զի հրամանն երկոցունցս այսպէս գրեալ է. թէ հա՛լա այժմ ի ձեռս իւրեանց եղեալն՝ ա՛յնպէս վարիցին որպէս էինն յառաջագոյն. սակայն Յոյնքն չար՝ կամին զվիայութիւն ի տեղոյդ քաղաքացեաց այլազեղեաց զմահաբ եւ զգիր բերել աստ՝ թէ Սուրբ Յակոբն Կուռ[ճոց?] եւ Գ. ազգն ինքեանց. եւ նախ մրտաննին ի Սրբաւթիւն ինքեանց է, զոր Տէր զխորհուրդս նոցա խափանեցէ, սակայն զի անխորհելիք են ի գործել զմիասն մեզ, վասնորոյ աճապարեցաք չուտով գրել ձեզ զի իմասջիք ի ծածուկ զորպէսն, եւ ումեք մի՛ յայտնիցէք զգրեալս, ոչ միաբանի եւ ոչ այլոյ ումեք. բայց միայն այս՝ զի թէ Յոյնքն պիղծք՝ զիւրեանց նոր սէնէտի սուրէթն յղիցեն եւ ի զայտն անցուցանել տան՝ դուն գործեալ նախ դուք տայք առնել, իսկ թէ ո՞վ զիտէ՝ լինի թէ աստուտ յղեալ կամիցին հո՞ զմահաբ ժողովել ի զազտ կամ յայտնի, դուք յոտին կանդնեալ, ի խորջն մի՛ նայիցիք՝ եւ չթողուք առնել. մանաւանդ թէ կարէք կրկին դուք արասջիք, թէպէտ հինն ի մեր ձեռս է, վասն Գ. բանի. Սրբոյ Տանդ, երից ազգաց, եւ ի միասին մտանելոյ. եւ թէ հնար է՝ ի ծածուկ ի դատաւորէն արդ մի չուտով ի թեւս արժուոյ աստ հասուցանել՝ թէ ամենեքին վիպիցին վասն երից իրացն թէ Հայոց է։ Մեր աչացս լոյս որդիք՝ ահա օ՛ր միաբան քաջութեան, թէ կարէք ի քաղաքացոց ի ծածուկ մահաբ առնուլ՝ եւ ի դատաւորէն արդ յո՛յժ բարի է եւ յիշատակ լաւ, զի Յոյնքն ոչ զազարին ըզչարիս գործել՝ որպէս (յուսանցքին վրայ) աստ կանէին զԶա... Այն եւ զերուսաղէմացիսն կաշառել թէ վիպիցէք վասն այսմ երից իրաց. որ եւ Աին ոչ կամեցաւ եւ չեղեւ հնար՝ ըստ մերս գիտութեան։ Արդ՝ զայս աղէտաւոր զիրս վերոգրելոյդ գրեցաք եւ ոչ այլոյ ումեք, զի ծանխջիք եւ յամենայն կողմանէ պատրաստք լինիջիք. եւս յաւէտ զգոյշ զի մի պիղծ Յոյնք զմահաբ ի քաղաքացոց՝ եւ զարդ ի դատաւորէն առնուցուն. զի Աստուած չէնէ՝ թէ առին՝ տրնաւիրանք է, ահա գրեցաք ձեզ. զԶատիկն Աստուծոյ յաջողմամբ խաղաղութեամբ անցուցէք. ընդ Ֆռանկսն սիրով վարիցիք եւ զգրեալս ումէք մի՛ յայտնիցէք. եւ զբանն Աստուծով հոգացէք, եւ ի Տէր եւ ի պարծանս մեր ողջ լեռուք. ի Փետրվարի ժա. գրեցաւ. բաւ է։

Եւ ահա կրկին գրեմք եւ սիրովն Աստուծոյ աղաչեմք. զի զիսց եւ ըզխութ զամենայն ի սրտից ձերոց հանիցէք. եւ չլինի թէ կոխ ընդ ազգաց կամ ի միջի ձերում յարուցանիցէք ի սէրն Աստուծոյ. եւ զայդ մեր Զաքարն սիրով ընդունիցէք, մանաւանդ դու որդի մեր Գաբրիէլ վարդապետ՝ ներեա՛ զմա՝ զի զաշխատանս յոլովս կրեաց. արար ընկալ. եւ զե՛ռեւս մինչեւ ցկէտ զըրոյս՝ ոչ զիր եւ ոչ կոնդակ ի տեղոյդ ոչ եկն. ա՛խ լինէր՝ թէ արդ եւ մահաբ վասն երից իրացն առնէիք եւ ի տեղս հասուցանէիք նախքան զեւաննին մեր աստի՛ զի յոյժ շահ եւ օղուտ է մեզ՝ բայց ոչ կուտով եւ շամաթայի² լիցի՝ զի այնպէսն՝ մնաս է եւ ոչ շահ. մեք ձեզ գրեցաք եւ զնեղութիւնս մեր ձեզ ծանուցաք. Տէր տացէ ձեզ միաբանութիւն եւ հանճար՝ զի քան զմեր գրեալս՝ ա՛յլ զերազոյնն խորհիցիք՝ եւ ի թիկունս հասանիցիք մերս խղճութեան. զի մեք

ցնդազրագեայ ի մէջ խուժանաց՝ պակասութեանց՝ և պարտուց, ո՛րչ պիտեմք զղինչ զրկին և զղինչ աննկն: Ճարն Աստուած և սուրբքն իւր՝ յո՛ւն կացէք և արի լերուք և զդայրէթն ի ձեռաց մի թողուք՝ և Տէր լիցի ձեզ օղնական. զարաղլուի է, ո՛րդիք՝ ժրացարուք և լերուք յորդի զօրութեան. և Տէր րդ-ձեզ զօրացուցէ, ա՛մէն:

(Անկիւնը) Սրբոյ Հօր մերոյ Րէկզին և սերելի որդոյ մերոյ Յարու-թիւն աստուածաբան վարդապետին, և մահտեսի Գաղպարին և ամենայն միաբանից ողջոյն ընծայեմք սիրով:

(Հասցէին քով, կողմնակի) Մեր Զաւարն թէ ինչ խարջ անէ ի ճանա-պարհն և ձեզ ասիցէ՝ անպատճառ տայք, և ձեռք մի չարիկ³ և խարջլիսիկ տայք, և խնամով զինքն չահիցէք մասն Աստուծոյ:

(Նամակի վերջաւորութեան, Յալիաննէս Կոլոտի ձեռագրով) Սիրեց-եալք մեր ի Տէր ազաւեմ զձեզ մասն սիրոյն Քրիստոսի յոյժ սիրով հնոպան-դութեամբ և սիրով կենցաղաւարիցիք ընդ միմիանս և ողջ լերուք ի Տէր յօ-գօթից շմոռանալով բաւ է:

ԾԱՆԹԹՈՒԹԻՒՆ

Նամակը կը կրէ Շղթայակիքի և Կոլոտի կնիքները:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 53 (44Բ)

ՀԱՍԾԷ

Ի Սուրբ յերուսաղէմ, ի Սուրբ Յակոբայ
յԱթոռն, ի ծածուկ՝ ի ձեռս Յարութիւն,
Գարբիէյ, Թէոդորոս և Յովհաննէս աստուա-
ծաբան վարդապետացն. և մահտեսի Գաղպարին,
և թէրճիման Պօղոսին, հասցէ զիրս ի բարին,
զի զանխուլ ի միասին ընթերցցին և Աստուծով
բարեաւ՝ զգրեալս կատարեցան:

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

է՛

[15 Փետրուար 1740]

Կրկին և զայս ևւս ծանիք վշտակից և խոհական որդիք մեր ի Տէր, զի նախ զայս թխտի միջի եղեալ զերն զրեցաք¹. և յետոյ խորհեցաք թէ որ աշնպէս աննիցէք որպէս զրեցաք երկնչիմք թէ իրն յայտնի լինիցի և կրկին մեզ զածմէթ տան, անբարի ազգն Յու[նաց]. նա՛ զի և անկաք ի ներքոյ ծանր պարտուց և չբաւորութեան. և նոքա անձանձիւք են ի չար զործելն. վասն-որոյ ահա արգի մի օրինակ սուրէթ զրեցուցաք. և ի մէջ թխտիս եղեալ ի ծա-ծուկ առ ձեզ յղեցաք. զի լաւ ի խորհուրդ մտեալ խորհիցիք՝ զի թէ հնար է և կլինի՝ որ ծածուկ զտեղոյոյ զատաստն տեսանիցէք իր խոտանալով, զի ըլ-խաթիւէրՖի սուրէթն զայտ անէ, և այդ արգի օրինակով ոչ աւելի և ոչ պա-կաս մեզ արդ մի իւրն զրկ և կնքել տուեալ անուք և շուտով աստ յղեցէք զի յո՛յժ կարի պիտանի է. թէ ըստ զրկւոյս թաքուն յամենից՝ ևւս յաւէտ յԱպոլ-

³ Տրիս:

¹ Կ'ակնարկէ նախորդ՝ ԹԻ 52 (40Բ) նամակին:

Յարութիւն վարդապետ, ի կաշիէն շատ ծաղկաքաղ բան եղեալ են ի մէջն կասեն, զի նոցա հաթիւնէրիֆի սուրէթն ի մեղ չէ եկեալ, ի լրտէ Բայց իրան ալս է, զի որպէս զմեր շուտութեամբ սէնէտից ի վեր դրեցին, եւ ի վայրն աշնայիս հրամանաւ կապեցին, նոյնպէս եւ գնոցայն դրեցին եւ կապեցին. բայց մեր երկիւզն ի նոցանէ ալս է, զի հին թշնամիք են մեզ՝ մի՛ գուցէ թէ ի տեղդ դարան ինչ գործիցեն եւ հին սէնէտից վերայ արդ եւ մահաւոր առցեն, որպէս մեր նախ առաք. գոր. Տէր գինքեանս եւ զխորհուրդս իւրեանց խափանեցէ՝ զի օր ի զերայ տուր զթշնամութիւն կյաւելցնեն. այլ Տէր է մեր յոյս եւ ապաւնէ: Վասնորոյ բազմիցս դրեցի եւ կրկին դրեմ. եւ արտասուօք աղաչեմ. չլինի թէ նախ ի ձէնջ կոտոյս զբոյց ինչ ելցէ. զի հէմ մնաւ կլինի ոյ որ նախ պատճառ լինի խաղմի. եւ հէմ յուժոյ եւ ի կարողութենէ անկաք. նաեւ ի ներքոյ ծանր պարտուց կը տքամք երկուքս եւ ոչ այլ ոք: Թէ ի ծածուկ կլինի ի զայտն անցուցանել եւ այդ սուրէթիդ միւսիւրով՝ արդ մի առնել միայն ի դատաւորէն եւ շուտով ասա յղել եւ այն եւս յետ սրբոյ պասեքին, զի մի լիցի քան զայն տարոյն որ ի տեղդ էաք. եւ յա սիրով ընդ ամենեւին կենցաղաւարիք. իսկ թէ զիտէք որ թէվաթուր կլինի եւ կյայտնուի, զգրեցդ պահեցէք, եւ յանիրաւ թշնամեաց յամենայն կողմանէ զգոյշ լերուք, եւ Տէր լիցի ձեզ օգնական ամէն:

(Էջին ետեւ)

Աստուծով

Գարձեալ եւ երկոքին բազմատանջ հարքս ձեր՝ զայս բարի խորհուրդս խորհեցաք եւ ահա դրեմք. զի զու սիրեցեալ որդի մեր Յարութիւն աստուածաբան վարդապետ՝ յայժմ ամի եւս կացցես ի Սուրբ Աթոռդ՝ զի միախոհ եւ միաբան սիրով օգնական եւ մխիթարիչ միմեանց լինիցիք՝ յամենայն յիւր ի բան եւ ի գործ, զի թշնամիք բազմացան աներեւութաբար, թէ եւ յայտնի եւս. արդ՝ զամենայն պատճառս թողուցուս՝ եւ ընդ եղբարսդ միաբան այդր յԱթոռդ Սուրբ կացեալ մնացես՝ մինչեւ թէ ողջ մնացի Աստուծով զամ եւ. զի յայժմհեղ մնալն ի տեղս մնաւ է. եւ ահա Հայրդ մեծ, եւ Եղբայրդ ցանկալի, վասն մնալոյդ քո այդր դրեցին քեզ. վասնորոյ մի լիցի թէ զայլ իմն խորհուրդ խորհիցիս՝ աւելի քան զդրեալս՝ թէ եւ նեղութիւն է. վասն Աստուծոյ եւ զայրէթի եւ մերս օրհնութեան պարտիս մնալ ի Սուրբ յերուսաղէմդ: Եւ զուք սիրելի որդիք իմ, Աթոռակալ Գարբիէյ, Տեղապահ Թէոգորոս եւ Գանձապահ Յովաննէս աստուածաբան վարդապետք՝ այսպէս ծանիք՝ զի ահա միաբանութեամբ ի միասին դրեցաք սիրոյ հարկիւ մեր աղին ուրդոյ Յարութիւն աստուածաբան վարդապետին յայժմ ամի եւս մնալ այդր ի Սուրբ յԱթոռդ՝ զի եղբայր եղբայր եւայն: Կրկին կրկին պատուիրեմ, զի սիրով ընդ միմեանս վարիցիք, եւ ի բանս՝ ի գործս՝ ի խորհուրդս՝ եւ յամենայն իրս ի միասին լինիցիք, ընդ ձեզ ունելով զմահտեաի տիրացու Գաղղարն եւ զթարգման տիրացու Պօղոսն՝ եւ ոչ զայլ ոք. եւ վերակացու ձեզ Սուրբ Հոգին Աստուած. անշափ պատուով պատուիցէք զՊատուելիդ իմ. ոչ իրեւ զօտար, այլ քան զձեզ եւս յաւէա մեծ եղբայր. զանցեալ ամբան զգրոյցս, զվէճս եւ զգրեալսն մտաղէք թէ զԱստուծոյ եւ զմեր օրհնութիւն կսիրէք. մի հօտ միաշունչ սիրով կացէք ընդ միմեանս, ընդ մեծ թշնամիսն մարտիցիք եւ ոչ ընդ անձին ձերուս. զի յամենայն լուսաք թէ Յունաց տեղոյդ զեր պատրիարքն ասացեալ է թէ յերուսաղէմ կզնայ ոչ բարով. արդ՝ այլ զինչ յերկարեցից, մեռայ դրելով. եւ թէ զայ կամի որդին մեր՝ աղաչելով արգիլիցէք այդր՝ եւ զամե-

5 Օրէնք, պայման:

6 Պատկան:

նայն զգրեայս ումեք մի՛ յայտնիցէք: Ի Փետրվարի ժե՛. գրեցաւ ի Բիւզանդ՝ ի Սուրբ Աստուածածնի եկեղեցին. բաւ է:

Պօղոս՝ ս'րդի՝ արթուն, անքուն եւ զոյյ լիւր՝ յամենայն կողմանց իմանալով զչար խորհուրդս Յունաց շարաց:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 54 (77Բ)

ՀԱՍՏԷ

Ձունի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

[18 Օգոստոս 1740]

Պատճառ գրոյս այս է. զի եւ Գրիգոր մեղապարտ վարդապետս, ըստասուոր Սրբոյ Երուսաղէմի, առի ի Հրէայ Հարօն Նաւունէն երկու հաղար հինգ հարիւր դուռ սող ըստակ, որ կէսն կանէ հաղար երկու հարիւր յիսուն դուռ պարտօք՝ վատէն՝ մինչեւ ի մէկ տարի, շահն քնխ. (240) դուռ: Եւ զայս զրամս առաք վասն հարկաւոր պիտոյից մեծի Աթոռոյն Սրբոյն Յակոբայ որ յերուսաղէմ: Սուրբ Տանն եւ մեր պարտքն է, Աստուծով ի վատէին՝ պարտիմք վերողրեայ ըստակն որ է քոեմ. (2500) դուռ իւր շահովն առանց պատճառի տայ, այլեւայլ շանել: Վասնորոյ առ ի հաստատութիւն բանիցս զրեցի եւ կնքեցի՝ զի ի զիպող ժամու տեսողացդ հաճոյ լիցի բանք գրոյս, զի եւ առի եւ պարտիմ հատուցանել: Այս եղիւ ի մեր թիւն ռնձր. (1740) ամին, յՕգոստոս ամսոյ ժը. (18) օրն, ի Ստամպոլ քաղաքն մեծ, բաւ է:

ԵՐԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Ներկան պարտամուրիակ մըն է, սակայն նամակներու հաւաքածոյին մաս կազմելուն, զայն այս շարքին մէջ պահեցինք:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 55 (70Բ)

ՀԱՍՏԷ

Աստուծով

Հասցէ գիրս յերուսաղէմ ի Սուրբն Յակոբ,
 ի ձեռս Թէոդորոսի եւ Յովաննու աստուածաբան վարդապետացն
 ի բարին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

է՛

[13 Սեպտեմբեր 1740]

Ազնիւ որդոցդ իմոց պետացդ ողջունիւ բաղմաւ յայտ լիցի. զի ահա

1 Պայմանաժամ:

նորմութեամբն Աստուծոյ յերկր ժամու Շարաթի աւուրն յնաՓայոյ ելաբ
 խուռն ամբոխիւ ուխտաւորօք, ք․ մուսէլիմիւք ճէրիմցօք, եւ զեղացօք եւ յեօ-
 թըն ժամու եկեալ ի Ռէմլէ հասաք ի վանքն մեր անդնաւս յամենայն պատահա-
 րաց եւ օրհնեցաք զԱստուած: Եւ Տեառն յաջողմամբ յերկուշարաթի ընդ ա-
 ռաւօտն Աստուծով այդր զարոց եմք աղօթիւք անձանցդ սրբասիրաց․ որ եւ
 շնորհաւոր տօն Սուրբ Խաչին ի վերայ ձեզ․ եւ զհամայնսդ ողջունեմ ըզմիւ:
 Եւ մի մեղադրէք զի ոչ եկաք շուտով, զի մեծ փորձութիւնս կայր, Աստուած ի
 բարին փոխարկեաց, զի ք․ մուսէլիմք ընդ միմեանս խռով, զեղացիքն եւ ճէ-
 րիմցիքն սոյն զունակ․ եւ յաջողեաց Տէր զի ջանիւք մեծաւ հաշտեցան ընդ
 միմեանս եւ ապա ելաք ի ճանապարհ․ եւ զի վաղիւն մեծ օր է՝ չիշխեմք ի ճա-
 նապարհ ելանել, թէպէտ խարջն շատ կ'զնայ՝ ալ ի փառս Աստուծոյ եւ Սրբոյ
 Փայտին Կենաց լիցի եւ ձեզ արեւարաշխ: Եւ լերուք ողջ ի Տէր եւ ի պարծանս
 ախնթոր ծերոյս (յուսանցքին վրայ) Գրիգոր իբր պետի, որ յուրմն ժամու Շա-
 րաթու զգիրս տեսէք թէ որպէս զրեցի ի Սուրբ Գէորգայ զեղեցկաշէն վանքն
 որ ի Ռէմլէ: Իմ հայր ծերոյն․ ք․ պետքն (մէկ քառ անընթեռնի) զձեզ ողջու-
 նեն: Տրօ՞, զմէկն պատճառաւ անքոսցեր, զմիւս զրեալքն թէ այնպէս արիւր,
 այնուհետեւ զու գիտես: Զսայու վարձն տայք․ բաւ է:

Հրատ. ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՏՃԵԱՆ

(Շար․ 9)

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ՑՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՑ ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ

ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ՎԱՆՔԻ»

Ներկայ յօդուածով պիտի անդրադառնանք Նոր Զուգայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի ձեռագրաց ցուցակին երկու հատորներուն :

Կիւլյակէնեան Հիմնարկը իր կազմութենէն ի վեր կարեւոր նպաստ մը բերաւ հայագիտութեան դարդացման, յաջորդաբար լոյս ընծայելով պատմաբանասիրական աշխատութիւններ : Ասոնց մէջ զլիսաւոր տեղը կը զբաւեն ձեռագրաց ցուցակները :

Առաջինը լոյս տեսած է 1970ին Վիեննա եւ կը զբաւէ 926 մեծադիր երկսիւնակ էջ : Աշխատասիրողն է Սմբատ Տէր Աւետիսեան (1875—1943), որ դաշն կազմած է 1902ին : Մաշտոցեան Մատենադարանի տնօրէն՝ Ակագեմիկոս Լեւոն Խաչիկեան չորս էջոց ներածականով մը թէ՛ ուսումնասիրութիւնը պատրաստողին կեանքին եւ թէ՛ ցուցակին մասին տեղեկութիւններ տուած է : Նկարագրուած ձեռագիրներուն թիւն է 587 : Այս բաժինը կը զբաւէ 860 էջ : Յաջորդիւ զետեղուած են երկու ցանկեր (էջ 861—862), երկու համեմատական տախտակներ (էջ 863—868), ժամանակագրական ցուցակ ձեռագրաց (էջ 869—879), տեղանուններու ցանկ (էջ 880—888) եւ անձանուններու ցանկ (էջ 889—926) :

Այժմ արժան կը համարենք կանոյ առնել վերջին ցանկին մէջ յիշուած մի քանի անձներու վրայ, թէ՛ անոնց մասին նոր ծանօթութիւններ հաղորդելու եւ թէ՛ մի քանի ճշգումներ կատարելու նպատակաւ : Այս առթիւ նշենք որ մեր չննութիւնը մանրադնին չէ եղած, այլ՝ հարեւանցի :

1. Էջ 895, Գէորգ Վրդ. Ուռնեցի պէտք է որ ըլլայ Ուռնեցի (Տե՛ս էջ 436) : Արդարեւ Գէորգ Վրդ. Ուռնեցի անունով մատենադիր մը ծանօթ է ժԱ կարէն¹ :

2. Էջ 898, Քոմսորճի Մարտիրոսի որդի Երեմիան, նշանաւոր մատենագիր ու պատմագիր Երեմիա Չէլչպի Քէօմիւրճեանն (1637—1695) է : Յիշատակարանին մէջ (էջ 772) Տէր Մարտիրոսի որդի ըլլալը նշուած ըլլալով հանդերձ, ցանկին մէջ «Տէր» բառը դանց առնուած է : Նոյն աղբիւրէն յայտնի կը դառնայ թէ՛ «Հարցմանց Գիրք Համառօտ» կոչուած աշխատութիւնը պատրաստած են Երեմիա Չէլչպի եւ Թադէոս երէց Համադասպեան՝ «Որդի Տէր Սարգսի Ըսպահանայ Երեւանեցւոյ» : Այս անձը ծանօթ է մասնաւորապէս իբր Սարգսի Ըսպահանայ Երեւանեցւոյ : Այս անձը ծանօթ է մասնաւորապէս իբր Սարգսի Ըսպահանայ Երեւանեցւոյ : Իսկ 1686—1688 թուականներուն ալ Վենետիկի մէջ տպած է «Պորհրատեար» եւ «Ճաշոց»² : Որքան որ

1 Ն. Խաչ. Պողոսեան, «Հայ Գրողներ», Երուսաղէմ, 1971, էջ 210 :

2 Չալչեան, «Պատմութիւն Հայոց», Հտ. Գ, էջ 664 :

յայտնի է մեզ, Համազասպեանի Պոլիս գալը եւ երեմիա Ձէլէպիի ալ 10 նոյ. 1681 թ. վերոյիշեալ երկասիրութիւնը ցարդ անծանօթ կը մնային:

Երեմիա Ձէլէպիի 1677ին Պոլսոյ մէջ տպարան հիմնելէն եւ 1681ին ալ Թաղէոս երէցի զործակցութեամբ աշխատութիւն մը պատրաստած ըլլալէն կարելի է հետեցնել թէ Համազասպեան յիշեալ տպարանին հիմնարկութեան մէջ ալ լայն բաժին մը ունեցած է, թէեւ սոյն թուին Պոլիս գտնուելուն մասին փաստաթուղթ մը գոյութիւն չունի:

3. Էջ 902. Կ. Պոլսոյ Խաչատուր Պատրիարքի անուան քոյ գետեղուած 1612 թուականը սխալ է: Ուղիղը պէտք է որ ըլլայ 1642: Այս պարագան յայտնի դարձած է 597րդ էջէն, ուր կը գտնուի կնիքին արձանագրութիւնը: Վերջնոյն տոմարական թուականն է ՌՄԱ, այսինքն 1642: Արդէն 1612 թուին Խաչատուր անունով պատրիարք գոյութիւն չէ ունեցած, մինչդեռ 1642 թուին դահակալած է Սեբաստացի կամ Գաղատացի³ Խաչատուր Մինտէրճի կոչուած պատրիարքը:

4. Էջ 906. Էջմիածնի կաթողիկոս Ղուկաս Ա. Կարնեցին սխալմամբ Պոլսոյ պատրիարք յիշուած է: Իսկ ձեռագրին յիշատակարանին մէջ (էջ 779) գտնուող յետ մահու նշուած 1798 թուականն ալ սխալ է, որովհետեւ Ղուկաս Կաթողիկոս վախճանած է 27 Դեկտ. 1799ին:

Յիշատակարանին մէջ անունը գտնուող Սիմէոն ամիրա ԺԸ դարու ա. մէնէն նշանաւոր ազգային գէմբերէն մին է: Որդին է Տէր Մոսէս անուն քահանայի մը եւ այս պատճառաւ ստացած է Փափագեան մականունը: Մինչեւ վերջերս իր մահուան թուականը անյայտ կը մնար: Շուրջ երկու տարի առաջ, Ազգ. Պատրիարքարանի դիւանատան մէջ հանդիպեցանք իր որդւոցը եւ թոռներուն ճիւղագրութեանը, որուն մէջ յիշուած էր նաեւ տարեթիւր իր մահուան, որ տեղի ունեցած է հիւնդէթի 1224 թուականին (փրկ. 1809): Հոն նշուած էին նաեւ իր վեց զաւակներուն մահուան թուականները: Բացի ծանիկ ամիրայէն (1776—1856) միւսներունը անծանօթ ըլլալուն պատճառաւ զանոնք հոս կ'արձանագրենք: Սարիմ ամիրա Փափագեան մեռած է հիւնդէթի 1240 թուին (փ. 1825), Խնդիր ամիրա Փափագեան մեռած է հիւնդէթի 1270 թուին (փ. 1854), առաջին զուտորը՝ Իզար մեռած է հիւնդէթի 1256 թուին (փ. 1840), երկրորդ զուտորը՝ Թէպէր մեռած է հիւնդէթի 1264 թուին (փ. 1848), իսկ երրորդ զուտորը՝ Զիպա մեռած է հիւնդէթի 1269 թուին (փ. 1853):

5. Էջ 907, Մատթէոս մանկավարժ, որդի բրուտ Յովհաննէսի, պէտք է ուղղել Յովնանի (Տե՛ս էջ 777): Նշենք թէ այս անձը նշանաւոր տպագրիչ, տարեցուցողի, թարգմանիչ եւ գրիչ Պալատեցի Մատթէոս Դպիրն է: Մինչեւ 1949 թուականը իր մահուան բուն թուականը անյայտ կը մնար: Սոյն թուին երբ էտիրնէզարուի Հայոց դերեզմանատան տապանագրերը կը հաւաքէինք, հանդիպեցանք իր անյայտ տապանագրին, որուն արձանագրութեան համեմատ մեռած է 16 Յունուար 1827 թուականին, 86 տարեկան հասակին: Ուսանաւոր արձանագրութիւնը նախ 1949ին լոյս ընծայած ենք Հայաստանի Կոչնակի մէջ, յետոյ յաջորդ տարին Ճառագայթի մէջ, իսկ երրորդ անգամ ըլլալով ալ 1967 տարուոյ Շոգակաքի բացառիկին մէջ (էջ 16):

6. Էջ 909, Սիմէոն Կաթողիկոսի (Երեւանեցի) ուսուցիչ նշուած է Մելքիսեդէկ անուն վարդապետ մը, որ կը յիշուի 1641ին: Իրականութեան մէջ յիշեալ Սիմէոնը ո՛չ թէ 26 Յուլիս 1780ին վախճանած Երեւանեցի կաթողիկոս

³ Հ. Ն. Ալիմեան, «Սիմէոն Դպիր Լեհացւոյ Ուղեգրութիւն», Վիեննա, 1936, էջ 16, 19 եւ 19:

որն է, այլ 1657ին վախճանած նշանաւոր մատենագիր Սիմէոն Վրդ. Զուղա-
յեցին՝ ինչպէս որ իր անուան կարգին նշումն է (էջ 921) : Իր Քերականու-
թիւնը 1725ին լոյս տեսած է Պոլսոյ մէջ :

7. Էջ 738 եւ 912, Կոլոտ Յովհաննէս Պատրիարքի (1678—1741) աշա-
կերտ յիշուող Յարութիւն Վարդապետը՝ Յարութիւն Արք. Պալատեցին է, որ
այլ դործեր ալ թարգմանել տուած եւ Յակոբ Պատրիարք Նայեանի (1701—
1764) 1745ին Պոլսոյ մէջ լոյս տեսած «Մեկնութիւն Նարեկի» մեծածաւալ աշ-
խատութեան մեկենասը եղած է : Երեք անգամ ալ պատրիարքական փոխանոր-
դութիւնը վարած է : Իր մահուան թուականը մինչեւ 1950 անձանօթ մնացած
է : Այդ միջոցին երբ Պալքբլըյի դերեղմանատան արձանագրութիւնները կը հա-
ւաքէինք, հանդիպեցանք նաեւ իր անյայտ տապանագրին, որուն արձանագը-
րութեանը համեմատ վախճանած է 1752 Դեկտ. 15ին : 18 տողերէ բաղկացած
ոտանաւոր տապանագիրը լոյս ընծայած ենք Շաղախքի վերոյիշեալ թուին
մէջ (էջ 19—20) : Յարութիւն Արք. թողած է նաեւ տաղեր, որոնք լոյս տեսած
են 1734ին Պոլսի տպուած Տաղարանին մէջ :

8. Էջ 921, Էտիրնէզարուի Ս. Նիկողայոս եկեղեցին 1618ին յիշուող
Սիմէոն Լեհացի գրիչը, 1624ին ի Լվով յիշուող Սիմէոն գրիչը եւ 1629ին յիշ-
ուող Սիմէոն Դպիր գրիչը, որոնք զատ զատ արձանագրուած են եւ ընթեր-
ցողին վրայ տարբեր անձեր ըլլալու տպաւորութիւնը կը թողուն, նոյն ան-
ձերն են :

* * *

Անցնինք այժմ Բ հատորին, որ լոյս տեսած է նոյնպէս Վիեննա, 1972-
ին եւ կը բաղկանայ 293 էջերէ : Յուցակը կազմած է Պարսկահայ բանասէր Լ.
Գ. Մինասեան, որ գրի առած է նաեւ յառաջարանը : Իսկ խմբագրած է Մաշ-
տոցեան Մատենադարանի գիտաշխատող Օ. Ս. Եղանեան : Այս հատորին մէջ
ցուցակագրուած են 177 ձեռագիրներ : Վերջաւորութեան ունի յաւելուած մը,
որուն մէջ նախ տրուած է Նոր Զուղա դտնուող մասնաւոր անձանց ձեռագրաց
ցուցակը (էջ 190—206), ապա՝ Փերիոյ եկեղեցիներու ձեռագրաց ցուցակը (էջ
207—225) եւ վերջապէս Փերիոյ մասնաւոր անձանց ձեռագրաց ցուցակը (էջ
226—242) : Վերջաւորութեան, նախորդին նման զետեղուած են տախտակներ
ու ցանկեր (էջ 244—275), նաեւ տեղանուններու (էջ 276—280) եւ անձնանուն-
ներու (էջ 281—293) ցանկեր : Վերջնոյս դարձեալ հարեանցի կերպով կ'անդ-
րադառնանք :

1. Էջ 288, Յակոբ Դպիր յիշուած է իրր Զորդան Մատթէոս քահանա-
յի որդի : Մինչդեռ իրականութեան մէջ, Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ քա-
հանաներէն Տէր Մատթէոսի որդին եղողը ո՛չ թէ Յակոբ Դպիրն է, այլ անոր
սուսցիչը՝ Տիրացու Գէորգ : 68րդ էջին վրայ գտնուող յիշատակարանին մէջ
այս պարագան բացայայտ է : Հետեւաբար նախադասութեան իմաստը սխալ
մեկնարանուած է :

2. Նոյն էջին վրայ, Յարութիւն Եպիսկոպոսը, որ դարձեալ Պալատե-
ցին է, Երուսաղէմի Յովհաննէս Պատրիարքի աշակերտ յիշուած է : Մինչդեռ
ինչորոյ առարկայ Յովհաննէս Պատրիարքը Կոլոտն է : Արդէն սոյն թուակա-
նին Երուսաղէմի Պատրիարքը Գրիգոր Շղթայակիրն էր :

Ղուկաս Վրդ. Խարբերդցիի թարգմանած Յակոբ Վոռաճինի «Բանք
Ոսկիակամք»ի ձեռագրին իրր գրիչ ներկայացուած է Յակոբ Դպիր անունով
անձ մը : Մինչդեռ, եթէ չենք սխալիր, Յակոբ Դպիրը, ձեռագրին գրութեանէն

11 տարի ետք Եւդոկիոյ մէջ անոր տէրը դարձած Անդրէաս Վարդապետի կողմէ գրի առած է յիշատակագրութիւն մը, որուն մէջ Անդրէասի ստացող ըլլալը արդէն նշուած է: Մնաց որ, ձեռագրին մի քանի անձերու կողմէ գրի առնուած ըլլալու պարագան ալ ցոյց կու տայ թէ գրիչը Յակոբ Գալերը չէ: Ձեռագրին գրչութեան թուականն է 1733 եւ մայրը՝ Պոլիս, ինչպէս որ նշուած է անուանաթերթին վրայ:

Իսկ գարոյ գուցակին թերիներուն, մեր նշմարածները հետեւեալներն են.

1. Յիշատակարանները եւ յիշատակագրութիւնները Ա. Հատորին մէջ «Յիշատակարանք» ընդհանուր խորագրին տակ միացուած են: Մինչդեռ յիշատակարանները, ինչպէս որ յայտնի է, գրիչներու, հեղինակներու եւ կամ թագմանիչներու կողմէ գրի առնուած են: Իսկ յիշատակագրութիւնները առհասարակ ստացողներու եւ կամ այլոց կողմէ գրուած են: Ասոնց միացումը կրնայ չփոթութեանց տեղի տալ, ինչպէս որ վերեւ այսպիսի պարագայ մը արձանագրեցինք:

2. Տեղանուններու ցանկին մէջ եկեղեցիներու անունները բնաւ չեն նշանակուած: Մինչդեռ այս կէտը շատ կարեւոր է եկեղեցիներու պատմութեան մասին ուսումնասիրութիւններ կատարող անձերու համար:

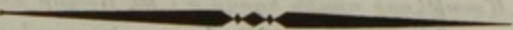
3. Նոյն ցանկին մէջ մոռցուած տեղանուններ ալ կան: Օրինակ, Ա. Հատորին «Կոստանդինուպոլիս—Ստամբուլ» անուան մէջ Հիսարտիպի Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ պատմութեան համար շատ կարեւոր յիշատակարան մը պարունակող 511րդ էջը չէ նշուած: Իսկ Բ. Հատորին մէջ ալ նոյն անուան 67րդ էջը ցանկին մէջ չէ անցած:

Բոլոր այս խրոդութիւնները ցոյց կու տան թէ յատուկ անուանց ցանկերու պատրաստութեան միջոցին պէտք եղած բծախնդրութիւնը եւ ուշադրութիւնը ցոյց չէ տրուած: Անկողմնակալ ըլլալու համար պէտք է աւելցնել նաեւ պատրաստողներուն այս մարդին մէջ ըստ բաւականի հմտութիւն չունենալը: Ասոնց փոխարէն նշենք նաեւ դոմեթի կէտ մը, որ այսքան ստուար աշխատութեան մը մէջ, տպագրական միջոցներու խիստ հաջողադիւստ ըլլալն է:

Գ. ԲԱՄՊՈՒԲՃԵԱՆ

Ստանպուլ,

3 Մայիս 1973

UNE COMPILATION SUR LA GRAMMAIRE DE L'ARMÉNIEN ANCIEN

(Suite; voir le début dans SION, 1973, fasc. 5-8, p. 162-170)

É. G. TOUMANIAN, ARMÉNIEN ANCIEN (en russe:
Drevnearmyanskii yazik), Moscou, Académie des sciences,
Institut de linguistique, 1971, 448 pages.

28. P. 284, n. 27: "Le pronom *hē* (cité sans astérisque, de même que le pronom *h*. M. M.) s'unit à la négation (*ne*) et constitue ainsi une forme parallèle à *hē*, *hē* 'il n'y a pas, il n'existe pas' pour les choses". La restriction "pour les choses" n'est pas juste: *hē* s'emploie également pour nier l'existence des personnes: *hē dmarqarē wmarq*... 'il n'y a pas de prophète déshonoré...' (Mat., XIII, 57); *hē hē mar* 'Je n'ai pas d'homme (de mari)' (J., IV, 17).

29. P. 292: L'auteur déclare que les démonstratifs *soyn*, *doyn*, *noyn* précèdent ordinairement le nom et s'accordent avec lui, sauf aux cas non obliques. Ici aussi, T. a suivi Abrahamian. Il fallait ajouter qu'ils peuvent aussi rester invariables même quand ils déterminent des noms aux cas obliques, comme le notent les bonnes grammaires: On se demande d'ailleurs pourquoi l'auteur parle, ici et en d'autres occasions, de l'accord qui appartient au domaine de la syntaxe.

30. P. 305: En s'efforçant de traduire littéralement ce qu'a écrit son rédacteur responsable, l'auteur a commis un contre-sens et un non-sens en même temps. Elle a lu dans le *Manuel de grabar*, 1964, § 145, la phrase suivante: "*hē*, *hē* s'emploient en grabar comme *hē* aussi". Ce mot arménien s'emploie comme terme grammatical au sens d'*explétif*, en grec *παρὰπληματικός*. En y voyant *hē*, qui signifie 'frais', T. l'a rendu en russe par un participe signifiant 'rafraîchissant', d'où: les pronoms *hē* et *hē* "ont en grabar un emploi stylistique, en qualité, pour ainsi dire, de mot rafraîchissant"!

31. P. 318: "Les verbes en *-el* peuvent avoir des corrélatifs en *-anal*, avec une différence de sens et de voix. En ce cas, les verbes en *-el* expriment la voix active, tandis que ceux en *-anal* sont surtout de voix moyenne (neutre)". On s'attend donc à ce que T. donne comme exemple deux verbes 'corrélatifs', l'un du groupe en *-e-*, l'autre de *-a-*. Mais elle cite ces deux phrases: *hē dmarqarē* (d'autres éditions: *hē dmarqarē* M. M.) *hē* 'Ils devinaient leur mensonge' (traduction à remplacer par: Ils leur prédisaient un mensonge. M. M.) (Ezéchiel, 22, 28) et *hē dmarqarē hē hē* 'Ils rêvaient du lever du jour' (Actes des apôtres, XVII, 29; le chapitre a été oublié. M. M.). On se demande pourquoi T. a choisi ces deux verbes du même groupe. Tout au plus ils pouvaient servir d'exemples à ce qu'un verbe simple peut avoir un corrélatif à infixe appartenant au même groupe, comme *hē dmarqarē* et *hē dmarqarē*, ayant le même sens et la même voix. Il fallait prendre deux

verbes comme *erkaynel* 'prolonger' et *erkaynanal* 's'allonger', de sens et de voix différents.

32. P. 322: "La catégorie du pluriel (dans les verbes) s'exprime en grabar par deux indices qui, ordinairement, *complètent* les formes correspondantes du singulier. Ce sont: *-d* pour la 1re personne du pluriel, *-j* pour la 2e et *-h* pour la 3e. Ils sont *invariables* pour toutes les séries paradigmatiques, indépendamment du type de conjugaison du verbe. De la sorte, la flexion du pluriel n'est pas une forme variée de celle du singulier: elle représente une unité indépendante d'elle". Il y a au moins trois choses qui étonnent le lecteur: 1. L'auteur parle de deux indices et en cite trois, une pour chaque personne. 2. Malgré l'affirmation de l'auteur, ces indices ne sont pas invariables dans toutes les séries de paradigmes, exemple: *հղաւաք* 'nous versions' n'a pas *-d*, ni *գնացաւք* 'allons, nous irons', etc. 3. On n'arrive pas à coordonner la fin de cette citation avec la déclaration du début, à savoir que les deux indices *complètent* ordinairement les formes correspondantes du singulier; comment comprendre le verbe que nous avons souligné?

33. Pp. 339-340: D'après les grammairiens arméniens soviétiques, dont A. Abrahamian (*Manuel de grabar*, § 132), les thèmes d'aoriste sont radicaux ou dérivés. Les premiers sont simples, les racines même des verbes. Les thèmes dérivés se subdivisent à leur tour en deux: a) Ceux dont le suffixe final est la lettre *-g*, comme *սիրեաց-*, du verbe *սիրել* 'aimer', ou comme *աղաց-*, du verbe *աղալ* 'moudre'. b) Ceux dont le suffixe final est la lettre *-h*, comme *թռի-*, du verbe *թռչիմ* 's'envoler'. T. semble être partisane de cette théorie à la p. 314 où elle parle de ces deux suffixes des thèmes d'aoriste. Mais aux pp. 339-340, elle s'allie tacitement — elle ne le dit pas expressément — à Meillet qui dit: "Il y a deux sortes d'aoristes en arménien: des aoristes radicaux, sans aucune caractéristique propre, et des aoristes caractérisés par *-g*" (*Esquisse*, p. 113). T. considère *թռի-* comme thème radical, tout en faisant remarquer le suivant: "Les verbes de la conjugaison en *-h* à suffixe *-չ* et *-նչ* ont une forme d'aoriste particulière, où l'on voit le composant faible *-ի*, *երկնիմ* 'j'ai peur', thème d'aoriste *երկիմ*" (p. 340). Ainsi T. contredit sa propre définition du thème radical d'aoriste: "Du point de vue structure, le thème de l'aoriste radical coïncide avec la racine du verbe" (p. 339). Il ne fallait pas donc considérer comme radical un thème d'aoriste à suffixe *-i*, qui ne peut pas être la racine même du verbe. Car qui dit racine, dit forme simple, exempte de suffixe.

T. n'a pas une idée précise non plus des thèmes d'aoriste à suffixe *-g*. Cela vient de son *rédacteur responsable*, Abrahamian. Comme celui-ci, elle considère comme thème en *-g* — donc dérivé — tout thème d'aoriste se terminant par cette lettre, sans faire une distinction entre les dérivés en *-g*, et ceux où cette lettre est radicale, appartient à la racine même du verbe, et dont le thème d'aoriste est donc radical, comme *հարց-* de *հարցանել* 'demander', ou *բաց-* de *բանալ* 'ouvrir'. Abrahamian écrit: "Six verbes de la conjugaison en *ն* sont considérés comme ayant des thèmes d'aoriste en *-g*. Ce sont: *ընկենալ* 'jeter', *ընթեանալ* 'lire'; *զգենալ* 'vêtir', *լնալ* 'remplir', *խնալ* 'bouchonner', *սնալ* '(s')adosser'

à l'aoriste, ils ont comme thèmes: *ընկհաց* (*ընկհց*), *ընթհաց*, *զգհց* (*զգհաց*), *լից* (inaccentué: *լց*), *խից* (inaccentué: *խց*), *յից* (*Manuel de grabar*, 1964, § 239). T. aussi parle de six verbes et n'en cite que trois, remplaçant les autres par un *etc.* (p. 340). D'après les deux auteurs, ces thèmes d'aoriste ne sont pas radicaux, ils sont "en *g*". Cependant Abrahamian même fait remarquer, d'après le *Dictionnaire étymologique* de H. Adjarian, que dans ces thèmes, qui sont des doublets d'une même racine, *-g* final fait partie de la racine du verbe. Ces thèmes d'aoriste sont donc radicaux. T. est tellement vague en cette question qu'elle ne cite pas des thèmes radicaux — autres que ceux dont on vient de parler — où *-g* appartient à la racine du verbe, même dans le thème du présent, comme *հարց-* de *հարցանալ*, quand elle parle des thèmes radicaux (pp. 339-340); elle laisse de côté *հարց* quand elle emprunte — sans avertir — les radicaux *հղիս-* et *հլիս-* à l'*Esquisse*, p. 113. Par contre, le *-g* du thème *բաց-*, de *բանալ* 'ouvrir', est considéré par elle comme un élément faisant partie de la racine du verbe (p. 364). Lisons, en conclusion, qu'il fallait réserver le terme de "thème d'aoriste en *-g*" aux thèmes dérivés en *-g*. Cela éviterait des malentendus.

34. En parlant des temps, formés du thème du présent, T. distingue deux fois les désinences personnelles: d'abord seules, puis avec les voyelles thématiques de chaque type de conjugaison, mais toujours les classant sous le même titre de *Désinences personnelles*. La raison en est, d'après T., que la voyelle thématique et la désinence s'expriment parfois ensemble, en un seul morphème (p. 345, n. 45). Ainsi, pour la 1re p. du présent on aura: *-մ*, mais aussi *-եմ*, *-ամ*, *-իմ*, *-ում*, *-ում*, selon les conjugaisons. En cela aussi, T. suit littéralement le *Manuel de grabar* (pp. 111 et suiv.) de son mentor. Les deux auteurs déclarent, avec raison, que les désinences sont communes à toutes les conjugaisons. Dès lors nous trouvons que leur méthode d'enseigner les désinences personnelles est désuète et même déroutante non seulement dans un manuel, mais, à plus forte raison, dans un ouvrage savant de généralisation que T. croit être le sien. La raison qu'elle nous en donne n'est pas du tout bonne, ni savante. Notre expérience personnelle montre qu'étudiants et même élèves du secondaire saisissent facilement les terminaisons personnelles, enseignées sans les voyelles thématiques: au lieu de quatre sortes de désinences — et même cinq pour le présent — ils n'en apprennent qu'une, commune à tous les verbes. Seulement, on leur explique, une fois pour toutes, les règles d'orthographe concernant la rencontre des voyelles thématiques et du *-յ* ou *-յ-* des désinences, comme le font d'ailleurs Abrahamian et Toumanian.

Cela dit, passons aux désinences de l'imparfait.

35. P. 348: Pour T. (et Abrahamian), les désinences de l'imparfait sont: *-ի*, *-իս*, *-իս*,³ *-աի*, *-իս*, *-իս*. Ensuite, selon sa méthode, T. répète ces désinences jointes à la voyelle thématique de chaque conjugaison. Elle fait savoir que la sonante *-յ*, d'origine inconnue, s'insère entre la voyelle thématique et la désinence, sans faire partie de cette dernière,

³ Mais, à la page suivante, elle est devenue *-ր*; sans doute c'est une coquille.

en particulier après les voyelles thématiques *h* et *u*, d'où: **-hjh* → *-th*, et *-ujh*.

Pour Meillet, il y a insertion de *-y-* dans le type en *-a-* seulement: "Sauf l'insertion de *y j* dans le type en *-a- -u-*, le parallélisme est parfait" (*Esquisse*, p. 126). D'après Meillet également, originairement il n'y aurait pas eu de *-th* à l'imparfait des verbes en *-e-* et en *-i-*: "Au moyen âge le *e- h-* employé dans les plus anciens manuscrits pour *ei h*, etc. a été remplacé par *t-* qui a passé dans les éditions modernes" (*ibid.*, p. 126). "Mais, ajoute Meillet, une forme telle que *phrtt* est certainement ancienne. Il y a ici trace d'une désinence moyenne avec le **-r* du médio-passif indo-européen, dans les mêmes conditions où le phrygien l'a employée; en effet *phrtt* repose sur **bheretor* et coïncide avec phr. *αῖ-βερετορ*" (p. 127). Il nous semble qu'ici aussi donc, Meillet suppose une insertion de *-y-* après la voyelle thématique *-e-*, sinon on n'aurait pas *-th* dans *phrtt*. Nous ferons remarquer que pour les grammairiens arméniens, l'imparfait des verbes en *-e-* et en *-i-* a toujours été en *-t-*: *phrtt*, *phrtt*, etc. Tout égard gardé, nous croyons que l'hypothèse de Meillet au sujet de l'orthographe ancienne de ces imparfaits, ainsi que de celle du verbe *em* 'je suis' dans les plus anciens manuscrits, est à revoir de près sur le témoignage des plus anciens manuscrits et des feuillets découverts ces dernières années.

Sur le sol arménien, pourquoi n'aurait-on pas eu "l'insertion" de *-y-* à l'imparfait non seulement dans la conjugaison en *-a-*, mais dans toutes; ou plutôt pourquoi ce *-y-* ne ferait-il pas partie intégrale des désinences de l'imparfait de tous les verbes? Par conséquent pourquoi les désinences de l'imparfait ne seraient-elles pas: *-jh*, *-jhr*, *-jr*, *-jhp*, *-jht*, *-jht*? D'où, en tenant compte des alternances orthographiques résultant de la rencontre de la voyelle thématique et du *-y-* des désinences, on aurait, outre *layi* 'je pleurais' (thème de présent *la-* + désinence *-yi*), les paradigmes suivants de l'imparfait d'après la formule:

Imparfait = thème du présent + désinences de l'imparfait.

Ainsi: **phrtt-jh* → *phrtt* 'je portais', **phrtt-jhr* → *phrtt*, etc. pour les verbes en *-h-*;

**l'unt-jh* → *l'unt* 'je remplissais', **l'unt-jhr* → *l'unt*, etc. pour les verbes en *h*;

quant aux verbes en *-t-*, les grammairiens se contentent de dire sans en donner la raison, que "Le type en *-e- -h-* et le type en *-i- -t-* ont un même imparfait" (*Esquisse*, p. 126). Il nous semble que les phases intermédiaires de cette identité sont les suivantes:

**xawsi-yi* → **xawsii* → par dissimilation: *l'unt* 'je parlais'.

Nous croyons aussi que, sur le sol arménien, *-y-* fait partie également des désinences du subjonctif présent, appelé Futur I par les grammairiens arméniens soviétiques. Voyons les choses en détail.

36. P. 351: Pour T. (et Abrahamian, *Manuel de grabar*, p. 122 et suiv.), le subjonctif présent n'aurait pas de désinences communes à toutes les conjugaisons. Chaque type serait représenté par les siennes: *-tghd*, *-tghu*, etc. pour les verbes en *-e-*; *-tghd*, *-tghu*, etc. pour ceux en *-i-*; *-tghd*, *-tghu*, etc. pour ceux en *-a-*, et *-tghd*, *-tghu*, etc. pour ceux en *-u-*.

Pour Meillet, "Tout se passe comme si le subjonctif présent était formé par l'union de thème verbal et de *իցեմ, բերիցեմ* 'que je porte' de **բերեցեմ*, ancien **բերե-յցեմ*; *լուցեմ* 'que je pleure', *զուցեմ* 'que je sois', de **զու-յցեմ*" (*Esquisse*, p. 121). Justement nous supposons, avec Meillet, que le subjonctif présent *բերիցեմ*, d'un verbe en *-e-*, est issu de **բերե-յցեմ* → **բերեցեմ* → par dissimilation: *բերիցեմ*. A part la dissimilation, on peut supposer que *-է-* a alterné avec *-ի-*, par analogie avec son alternance ordinaire lorsqu'elle perd son accent (cf. *սէր* → *սիրոյ* 'amour'). Ainsi la désinence de la première personne du subjonctif présent des verbes en *-e-* serait *-յցեմ*, et non *-իցեմ*; pour les autres personnes: *-յցես*, *-յցէ*, *-յցեմք*, *-յցէք*, *-յցեն*. Ces désinences du subjonctif présent sont communes à tous les verbes. Seulement, sous l'influence de la voyelle thématique du présent, *-e-* des désinences, qui suit *-ց-*, altère avec *-ի-* dans les verbes en *-ի-*, et avec *-u-* dans les verbes en *-u-*: "Les présents en *-ի-* *-ի-* fléchissent leur subjonctif aussi en *-ի-* *-ի-*: *բերիցիմ* 'que je sois porté'; les présents en *-u-* *-ու-* fléchissent le leur en *-u-* *-ու-*, ainsi *առնուցում* 'que je prenne' de *առնում*, le tout sous l'influence de l'indicatif présent" (*Esquisse*, p. 121). On aura donc:

**ստի-յցեմ* → **ստիցեմ* → *ստիցիմ*, etc. pour les verbes en *-ի-*;

**լու-յցեմ* → **լուցեմ* → *լուցում*, etc. pour les verbes en *-u-*.

37. P. 351: Traduisant Abrahamian (*Manuel de grabar*, § 210), T. écrit: "Le subjonctif ... fonctionne en arménien au sens des modes conditionnel, optatif et débitif" (l'action devant avoir lieu), et le subjonctif aoriste ou le futur II exprime, en plus, le sens de futur simple de l'indicatif (p. 363). Faisons remarquer que l'auteur du *Manuel de grabar*, écrivant pour des Arméniens, a eu en vue l'arménien moderne oriental. Et Toumanian? Quelle langue a-t-elle eu en considération, le russe (ou le français) n'ayant pas d'optatif ni de débitif? Il est à noter aussi que le subjonctif présent, comme l'aoriste, peut être traduit également par le futur de l'arménien moderne ou du français: *Թայսմ հետէ զմարդիկ որսայցես* (Luc, V, 10) 'Désormais (ce sont) des hommes (que) tu pêcheras'. Ainsi on peut traduire par le futur la plupart des subjonctifs présents qu'emploie le Christ pour décrire sa passion à ses disciples. D'ailleurs, même T. fait savoir, à la p. 323, qu'en grabar les deux futurs — I et II — sont souvent employés l'un pour l'autre.

T. n'a pas traité de l'aspect du verbe en arménien ancien, que laissent encore entrevoir les deux subjonctifs présent et aoriste, comme l'a fait Meillet en des pages brillantes, avec des exemples et des commentaires clairs (*Emploi des formes personnelles des verbes*, III. Aspect, M. S. L., XVI, pp. 102-113 = ELParm., 1962, p. 93-104). T. fait remarquer seulement en quelques lignes que "L'opposition aspectuelle qui semble être, au début, la différence essentielle (des deux futurs), ultérieurement s'est perdue en partie. Malgré cela, le subjonctif présent exprime un procès achevé" (p. 363). On dirait que T. n'envisage que l'action inachevée ou achevée. Meillet envisage plutôt l'action "sans terme défini" et l'action "déterminée et arrêtée": "Le subjonctif présent s'applique à une action qui se développe sans terme défini ... Le subjonctif aoriste indique une action déterminée et arrêtée" (ELParm., p. 99).

(A suivre)
Jérusalem.

Martiros MINASSIAN.

ԴԻԻԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ: Պրակ Գ: Կազմեց Ս. Գ. Բարխուդարեան:
Լաքակազմ, քառաձայլ, էջ 246 եւ 262, լուսանկարներ: Երեւան, 1967:

Երեւանեան հրատարակութեանց կարեւորագոյններէն է տախիա, զոր նոր միայն ստացայ շնորհակալութեամբ:

Հայ վիճագրութեան դիւանը իրապէս երազ մըն էր որ կ'երազուէր վերջին դարուս ընթացքին բոլոր լուրջ հնախօսներէն, պատմագիրներէն եւ բանասէրներէն: Այդ երազը իրականութիւն եղաւ շնորհիւ Հայկական ՍՍՀ Գիտութիւններու կաճառին (ակադեմիա): Երեք հատորներ մեզի տրամադրուած են ցարդ, երեք պատկանելի եւ շատ մեծարժէք «պրակ»ներ, որոնցմէ առաջինը կազմեց Յ. Ա. Օրբելի անգուղական ողբացեալ մեծ գիտնականը, Ա. Նի քաղաքի վիճագրութիւններով (Երեւան, 1966): Երկրորդը կազմեց Ս. Գ. Բարխուդարեան՝ Գորիսի, Սիսիանի եւ Ղափանի չրջաններուն վիճագրութիւններով, եւ հրատարակուեցաւ առաջին պրակէն առաջ (Երեւան, 1960): Երրորդ պրակը դարձեալ Ս. Գ. Բարխուդարեանի անխոնջ ջանքերով Երկայ խիստ արժէքաւոր հատորն է Վառց Զորի, Եղեգնաձորի եւ Աղիգրէկովի չրջաններուն:

Որեւէ տարակոյս չունինք որ մեր պատմութեան վաւերականութիւնը ամենախոշոր չափով կախեալ է մեր ձեռագրական յիշատակարաններուն, ինչպէս նաեւ վիճագրութեանց հրատարակութենէն: Ձեռագրական յիշատակարանները, զոնէ մինչեւ ԺԶ դարու սկիզբը, գրեթէ ծանօթ են եւ եղած հրատարակութիւնները՝ մանր մունր վրիպակներէ զատ, մատահելի են ուսումնասիրողներուն համար: Սակայն վիճագրութիւնները իրենց յատուկ (փակագրութիւն, անմատչելի տեղ, մարդոցմէ եւ բնութենէ եղծուած) պատճառներով դժուար թէ մատահելի կարենայինք սեպել: Անշուշտ անառարկելի բացառութիւն կը կազմեն վաստակաւոր մեծ գիտնական Փրօֆ. Կարօ Ղաֆաղարեանի հրատարակութիւնները (Սանահին, Հաղբատ, Յովհաննավանք), իրենց խղճամիտ ընթերցումներով: Այժմ ատոնց վրայ ահա կ'աւելնան վիճագրութեան դիւանի այս պրակները:

Էջ 5, Բարխուդարեան իր «առաջարան»ով կը շեշտէ Վառց Զորի շինարարական կարեւորութիւնը մեր մշակոյթին մէջ: Սիւնիքի այդ կարեւոր մշակութային կեդրոնը (Վառց Զոր, Եղեգիս) ողբացեալ գիտնական Գարեգին Սրբազան Յովսէփեան արդէն ծանօթացուցած էր մեզի իր խաղրակեանց եւ Պոռեանց մասին եռահատոր բարձրորակ աշխատութեամբ: Ս. Բարխուդարեան տալով 813 վիճագրութեանց գիտական ընթերցումը (որոնցմէ 328ը առաջին անգամ կը հրատարակուին), մեզ անհունա երախտապարտ կը թողու: Մենք մատահ ենք անոնց հարազատ ընթերցման համար: Փրօֆ. Կարօ Ղաֆաղարեանի այս պրակին խմբագիրը ըլլալը մեծադոյն առհաստատ է վիճագրութեանց կարելի եղած հարադատութեամբ ընթերցման:

Էջ 9, ամփոփ կերպով կը ներկայացուին դրեթէ աւերակ Գնդեվանքը, ինչպէս նաեւ Գնդեվաղ դիւղը: Կը տրուին 30 արձանագրութիւններ (12ը անտիպ): Իւրաքանչիւր արձանագրութիւն ներկայացուած է քննական գիտողութիւններով եւ նախկին հրատարակութեանց յիշատակութիւններով:

Հետզհետե՛կ կը տրուին կեչուտ (որ Վայոց Ձորի հնադոյն գիւղերէն կը սեպուի, որուն գերեզմանատան տապանաքարերը եւ խաչքարերը ժամանակին դորձածուեր են Արփա գետի վրայ շինուած կամուրջին համար), Զերմուկ, Հին Սոյյան, Մոզ աւան, Ազարակածոր, Բոյաբերդ, Էրթիշ, Արենի, Աղաւնածոր: Հոս կը ներկայացուի առաջին անգամ խաչքար մը (Թիւ 97), որուն արձանագրութիւնը կը տրուի. «Ես Ասկանդար Մոմկա որդի զխաչտուշ դարձուցի...» եւ այլն: Այս Մոմիկը կը նոյնացուի մեր արուեստին մէջ յաւ ծանօթ Մոմիկի հետ, որ ըստ արձանագրութեան ունի Ասկանդար (Աղեքսանդր) անունով որդի, այլուստ բոլորովին չյիշուած: Բարխուդարեան կը հաւատոյ՛է որ «խաչքարը շատ մեծ է, բայց հասարակ մշակումով» (էջ 39) եւ արձանագրութիւնն ալ չափազանց անկանոն եւ անհաճ: Ասիկա նկատելով պէտք է խորհիլ, որ եթէ Մոմիկը մեղի ծանօթ Մոմիկն է, որեւէ առնչութիւն չունի խաչքարին կազմութեան հետ եւ Ասկանդար Մոմիկի մահէն շատ վերջ կազմած կամ կազմել տուած է խաչքարը իր արձանագրութեամբ: Մեր ալ համոզումն է որ Մոմիկ կիլիկեցի չէ այլ Սիւնեցի, ոչ ալ կուսակրօն կամ վարդապետ: Շարունակելով, կը տրուին վիճադրութիւնները կարմրաչէնի, Գիւրպասի, Հերհերի:

Ապա կու գան Արկադի եւ Սր. Սաշ վանքի վիճադրութիւնները, ինչպէս նաեւ Թանատի վանքին, Վերնաչէնի, Բոլորածորի (Ապիտակաւոր Աստուածածնայ վանք): Բարխուդարեան խօսելով հոն զտնուող «աշխարհիկ եւ հոգեւոր» արժէքաւոր պատկերաքանդակներուն մասին, զանոնք զործ կը նրկատէ Մոմիկի: Դժբախտաբար բերուած պատճառարանութիւնները չեն բաւեր եղած ենթադրութեան համար: Մոմիկ ստորաբար կը ստորագրէր իր աշխատութիւնները, որով եթէ ինքն էր այս յուշարձաններուն հեղինակը, ան անվարան պիտի ստորագրած ըլլար զանոնք: Շարունակելով, կը տրուին Ստոբրալեղ, Եղեգիս, Արատեսի վանք (Թիւ 363 արձանագրութեան վրիպակ՝ գոր Սի ու Բ պէտք է ըլլայ գոր Մի ու Բ: 2է նշանակուած հրատարակուած վրիպակներուն մէջ), Հերմոնի վանք, Յաղաց Քարի վանք, Շատիփանք, Հորս, Քարադըլս (Թիւ 523 զԱնուցիչն իմ սրբազրէ զԱնուցիչն իմ), Սելիմի կարաւանատուն, Մարտիրոս գիւղ, Գիւմուր գիւղ, Գիւրուտ, Սաչիկ գիւղ (Ստոակերաց վանք), Նորափանք Ամադուի (Թիւ 685ի ընթերցման բանքն Ապառին սրբազրէ՝ ընադրին ճիշդ բանքն Ապառին), որմէ վերջ կը տրուին ՀՐ տախտակներով 263 զոհացուցիչ լուսանկարներով յիշատակարաններուն պատկերները:

Վերջապէս կը տրուին խիստ օգտակար ցանկերը յատուկ անուններու, տեղանուններու եւ առարկայական արձանագրութեանց մէջ զորձածուած:

Հստորին վերջը կցուած է «նկատուած վրիպակներ»ու թերթիկ մը, ուր զժրախտաբար բոլոր վրիպակները չեն նշանակուած: Անտարակոյս նման խիստ կարելորդ եւ մեծարժէք զործի մը տպագրական փորձերը նայողը պէտք է աւելի լրջութեամբ եւ զգուշութեամբ սրբազրէ: Մենք առանց հետապնդելու պատահաբար հանդիպեցանք վերը յիշուած վրիպակներուն: Գիտական նրման զործի մը փորձերուն սրբապրութիւնը պատասխանատու աշխատանք է եւ միայն ձեռնհաս մարդոց տրուելու է սրբադրութեան պատիւը:

Հակառակ այս արժէքաւոր աշխատութեան պատճառած զոհացումին, զժրախտաբար վրդովում մը կը տիրապետէ հոգիին եւ մտքին: Ս. Գ. Բարխուդարեանի հոս մեծ աշխատանքով եւ խնամով ներկայացուցած 813 վիճա-

օգտագործելու Լինչի նման օտար վստահելի ուղեգիրներու տեղադրութիւնը եւ նկարագրութիւնը: Էջ 221-ով կ'աւարտի Տարուբերան եւ կը սկսի Մակայ աշխարհի բերդերը: Միայն չորս բերդ կը յիշուի հոս: Յետոյ՝ Կորճէք եւ Պարակաշայք:

Էջ 251-ով կը սկսին Վասպուրականի բերդերը եւ էջ 346՝ Սիւնեաց բերդերը: Հոս երբ հեղինակը կը խօսի Բղենոյ բերդին մասին, ըստ երևույթին միայն գիտէ որ Նորավանք լոկ Վայոց ձորի մէջ է, մինչ կայ եւ Բղենոյ Նորավանք՝ ուր անտարակոյս գրուած է փոստկրեայ կողքով Աւետարանը եւ մանրանկարուած:

Էջ 470՝ կը տրուին Փայտակարանի բերդերը, յետոյ Ուտիք, Գուդարք: Երբ Հայր Միքայէլ կը խօսի Կայեան բերդի մասին (էջ 537), կ'ըսէ. «...յունասէր կուսակցութեան գլուխ Գրիգոր Մագիստրոսը...»: Ասիկա ճիշդ է: Գրիգոր Մագիստրոս յունասէր չէ եղած եւ ընդդիմացած է Բիւզանդական տնիսնէմ քաղաքականութեան՝ Հայաստանը դրուելու: Էջ 541՝ դարձեալ «յունասէր Հայ իշխաններուն» մէջ կը դասէ Մագիստրոսը: Էջ 573, յանկարծ բերդերու մասին խօսելու տեղ հեղինակը կ'անցնի «Զաքարէ եւ Իւանէ իշխաններ», զժրաստարար առանց նոր բան մը աւելցնելու Երկայնարագուկ այս իշխանական տան ծաղման եւ զարգացման մասին: Բոլորովին մտադածին է Վարդան վարդապետի վերադրել որ «Վարդան հոս ի Քուրդ ազգէ բսելով՝ կ'ակնարկէ անոնց Կորդուաց աշխարհէ եկած ըլլալուն»: Վարդան պարզապէս Զաքարէ եւ Իւանէ «ի Քուրդ ազգէ» կ'ըսէ, առանց ինչ «ակնարկելը» յայտնելու: Ամէն պարագայի տակ Երկայնարագուկ տան ծաղումը կը կարօտի նոր փաստերու՝ մերժելու համար վերջնական կերպով անոնց «ի Քուրդ ազգէ» չըլլալը: Սարգիս Բ-ի արձանագրութեան մէջ իրենց նախահայրը Սուրբ չի յիշուիր, դուք է անոր քրիստոնէացած չըլլալուն համար: Սարգիս Ա-ի եղբայրը կը կոչուէր Քարիմ, որ կրնար նոյնիսկ քրիստոնէացած չըլլալ Սարգիս Ա-ի պէս: Նկատելի է որ թէ՛ Սուրբ եւ թէ՛ Քարիմ անունները չեն կրկնուիր Երկայնարագուկներու զերդաստանին մէջ, մինչ Զաքարէ, Սարգիս, Իւանէ կը կրկնուին: Իւանէ ինքզինք «Բաղրատունի» կը կոչէ, բան մը որ հաւանական կ'ըլլայ եթէ իր մայրը Բաղրատունի եղած է, թէեւ Քուրդ իշխանի մը ամուսնացած:

Էջ 608՝ կը սկսին Տալի բերդերը: Էջ 635-ով կը սկսին Այրարատի նահանգին բերդերը: Հոս խօսելով Արաշկերտի մասին, յոռաջ կը բերէ Կլափխոյի (Սպանական դեպան առ Թիմուր Լէնկ) Արաշկերտ այցելութեան նկարագրութիւնը, որմէ վերջ Հայր Միքայէլ կ'աւելցնէ. «Ապա հեղինակը (Կլափխոյ) կու տայ պատճառները՝ որով այս հրաշայի քաղաքը քարուքանդ եղեր է եւ ամալի, եւ անոր պատճառ կը համարի Բաղրատունի երեք եղբայրներ, Աշոտ, Գաղիկ եւ Յովհաննէս»: Կլափխոյի բով նման վկայութիւն չկայ: Ան պարզապէս արձապանդ կ'ըլլայ հայկական անմիտարանութեան վէպի մը՝ որ իմացած ըլլալու էր հայերէ, ուր կը պատմուէր որ «Այս Մեծն Հայաստանի երկրին մէջ նախապէս եղած է զօրաւոր թագաւոր մը նշանաւոր, բոլոր երկրին տէրը, որ իր մահուան տակն երեք որդի թողուց, եւ իր կտակով Հայաստանը բաժնեց երեքին միջեւ սապէս: Երեցագոյնին թողուց Արաշկերտի քաղաքը շրջակայ երկրներով, յաջորդ որդւոյն ան թողուց Անի քաղաքը իր պատով, եւ իր երրորդ որդւոյն Երզնքումը... եւայլն...»: Հոս ոչ մէկ խօսք կայ Բաղրատունի երեք եղբայրներու մասին (Աշոտ, Գաղիկ եւ Յովհաննէս):

ԼՅ 943ով կ'աւարտի աշխատութիւնը և անկէ վերջ կու գայ «Յանկ յատուկ անուններու» :

Բաղմաշխատ կոթողային գործ մըն է Հ. Միքայէլ Վ. Յովհաննէսեանի «Հայաստանի բերդերը» աշխատութեան Ա. հատորը: Նիւթին զգուարութիւնը կարելի չէ հարեանցի քանի մը տողերով ներկայացնել: Պէտք չէ մոռնալ որ պատմական Հայաստանի մեծապոյն մասը զուրկ է գիտական տեղագրութենէ, բաղմաթիւ կարեւոր տեղեր չեն պեղուած, որով անոնց ճշգրտմը կարելի չէ, մեր մասենագրական տեղեկութիւնները կցկոտուր են և շատ անգամ բոտ երեւոյթի հակասական: Այսպիսի նիւթերով Հայր Միքայէլ Իրապէս հրաշք գործած է իր մեղի տուած այս վաստակաշատ հատորով: Անտարակոյս որ յիշելի շատ կէտեր կան: Կան նաև մոռացումներ կամայ թէ ակամայ: Օրինակ, Բարձր Հայքի մէջ ասանց տարակոյսի շատ աւելի բերդեր եղած պէտք է ըլլան, ինչպէս նաև Տայք, սակայն ատոնք անծանօթ կը մնան մեղի: Յետոյ Դսեղ, որ սպաստանեցաւ Մամիկոնեան ճիւղ մը (Տաշիր կամ Զորափոր գաւառ, Փուշարք), անտարակոյս պէտք է որ բերդ մը ունեցած ըլլայ զոնէ:

Մեծ դնահատանքով է որ կը փակենք հատորը: Նկարները բացառապէս ընտիր են և ներկայանալի մեր հրատարակութեանց համար: Տպագրութիւնը մաքուր: Դիտողութիւնները որ բրինք պարզապէս հեղինակին յողնութիւն և աշխատանք խնայելու համար է որ կատարեցինք: Որքա՞ն ցաւալի է որ մեր բերդերուն աւերակներուն զրեթէ ամբողջութեան չափապրութիւնները և յատկազօրծները բոյրորոյին պակսեր են հեղինակին, ինչպէս նաև ճարտարապետական տուեալներ: Կը խորհիմ որ ատոնք ամենակենսական նիւթեր են Հայաստանի բերդերուն ծանօթացման համար:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԸ — ԲԵՄԱԿԱՆԸ

* Ծր. 2 Յունիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Խաժակ Արդ. Պարսամեան:

* Կիր. 3 Յունիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեան:

* Դշ. 6 Յունիս.— Կէսօրէ ետք ժամը 2.30-ին, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի գլխատրութեամբ, միաբան հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Զիթենեաց լեռ, ուր Համբարձման սրբավայրին վըրայ կառուցուած մեր վրանամատուոյին մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն և նախատօնակ:

— Գիշերասկիզբին պաշտուեցան «Եկեացէ» ի և Հսկման կարգեր, որոնց յաջորդեցին գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւններ: Հանդիսապետն էր Հոգշ. Տ. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան: Արարողութիւնները աւարտեցան ժամը 10ին:

* Եշ. 7 Յունիս.— ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՆ ՏԵԱՌՆ: Առաւօտուն, դարձեալ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի գլխատրութեամբ, միաբան հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Զիթենեաց լեռ, ուր «Հրաշափառ» ի հանդիսատր մուտքէն ետք մեր վրանամատուոյին մէջ պատարագեց Լուսարարապետ Գերշ. Սրբազանը: Կատարուեցաւ «Հայրապետական Մաղթանք»՝ Մայր Աթոռի Սիւէն Ս. Էջմիածին փոխադրութեան տարեդարձին առթիւ, նախագահութեամբ Հոգշ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գաբրիէանի: Արարողութեան աւարտին, Գերշ. Պատարագիչ Սրբազանը նախագահեց սրբավայրին առջեւ կատարուած «Անդաստան»ին:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուած «Անդաստան»ին նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

* Ծր. 9 Յունիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Համբարձոմ վերնամատուոյին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեորգ Վրդ. Նազարեան:

— Բ. Ծաղկազարդի նախատօնակը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճէմեան:

* Կիր. 10 Յունիս.— Երկրորդ Ծաղկազարդ: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ և Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Պոլսէն հիւրաբար Ս. Աթոռ ժամանած Արժ. Տ. Բարթող Քհն. Խրքաճեան:

* Ծր. 16 Յունիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Առաքելոց վերնամատուոյին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Խաժակ Արդ. Պարսամեան:

— Հոգեզալստեան հանդիսատր նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճէմեան:

— Գերշ. Սրբազանը նախագահեց նաեւ գիշերասկիզբին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեացէ» ի և Հսկման կարգերուն:

* Կիր. 17 Յունիս.— ՀՈԳԵԶԱԼՈՒՍՏ (Պենտէկոստէ): Բարեկենդան Եղիական պահոց: Օրուն հանդիսատր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճէմեան: Ս. Պատարագի ընթացքին կարդացուեցաւ երեք մասերէ բաղկացած Ս. Յովն. Ոսկեբերան Հայրապետի Հոգեզալստեան ներբողը:

— Կէսօրէ ետք, Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոսի նախագահութեամբ Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Անդաստան»էն ետք, Միաբանութիւնը մեկնեցաւ Սիոն լեռ, և Վերջին Ընթրիքի վերնատունին մէջ կատարեց տօնին պատշաճ 20 վայրկեան տեւող արարողութիւն մը, որուն աւարտին Հոգշ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գաբրիէան ըրաւ հակիրճ պատմականը սրբավայրին: Ապա բոլորը ուղղուեցան դէպի Ս. Փրկչի վանքը, ուր պատրիարքներու դամբարաններուն մօտ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտամունք: Սոյն արարողութեանց կը նախագահէր Հոգշ. Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիլոսեան:

* Ուր. 22 Յունիս.— Երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Ս. Էջմիածին մատրան մէջ, Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճէմեան կատարեց կիսասարկաւազական և ապա սարկաւազական ձեռնադրութիւնը Բեթղեհէմի մեր վանքի միաբաններէն Ուրարակիր Տրգ. Յա-

կոր Գոճակէօգեանի, և ապա յիշեալին և Շնծայարանի ագաւոս ուսանողներէն Արսէն Սրկ. Յովակիմեանի քահանայական կոչման արարողութիւնը: Խարտաւիլակն էր Հոգշ. Տ. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան:

* Ծր. 23 Յունիս.— Է. օր Հոգեգալստեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Էջմիածին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան: Գերշ. Տ. Ծափէ Եպս. Աճեմեան կատարեց քահանայական ձեռնադրութիւնն ու օծումը Արսէն և Յակոբ սարկաւագներուն, զանոնք վերակոչելով Տ. Ռուբէն Արեղայ և Տ. Ներսէս Քահանայ:

— Կէսօրէ ետք, երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Գերշ. Տ. Ծափէ Եպիսկոպոս կատարեց նորընծայ Տ. Ռուբէն Արեղայի վեղարի տրչութեան կարգը՝ Մայր Տաճարին կից Ս. Էջմիածին մատուոյն մէջ:

* Կիր. 24 Յունիս.— Յիշատակ Եղիայի Մարգարէին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսատրիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Խաժակ Արդ. Պարսամեան:

— Կէսօրէ ետք, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ պաշտուեցաւ Ս. Հոփսիմեանց նախատօնակը: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք.:

* Բշ. 25 Յունիս.— Ս. Կոստանաց Հոփսիմեանց: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ, իսկ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ եկեղեցիի աւանդատան՝ Ս. Հոփսիմեանի մատուոյն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

* Ծր. 30 Յունիս.— Ս. Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսատրչին: Յիշատակ ելանելոյն ի վիրապէն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան՝ Ս. Գր. Լուսատրչի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս: Ապա ծնրադիր երգուեցաւ «Տէր ողորմեա»:

* Կիր. 1 Յունիս.— Տօն Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածին: Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Պատարագը մատուցուեց Հոգշ. Տ. Վիգէն Արդ. Այքազեան: «Հայր

մեր»էն առաջ, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ապանեանի գլխաւորութեամբ կատարուեցաւ «Հայրապետական Մաղթանք» վասն Ս. Էջմիածնի:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Անդատան»ին նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպս. Պողարեան:

* Ծր. 7 Յունիս.— Ս. Մեծին Ներսիսի և Խաղայ Եպիսկոպոսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Օշին Վրդ. Նիկոլեան, հիւրաբար Ս. Աթոռ ժամանած Զոհեցերիայէն:

* Կիր 8 Յունիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Յովն. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գիսակ Արդ. Մուրատեան: Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը նախագահեց զաղոթիս ազգայիններէն Թագոր Օհաննէսեանի զակին՝ Գրիգորի հոգւոյն համար կատարուած հոգեհանգստեան պաշտամունքին: Յիշեալը, շատ երիտասարդ տարիքի մէջ, նախորդ Կիրակի գիշեր զոհ գացած էր ինքնաշարժի արկածի:

* Որ. 13 Յունիս.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ապանեան:

* Ծր. 14 Յունիս.— Գիտ Նշխարաց Ս. Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսատրչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ, ուր, ըստ աւանդութեան, թաղուած է Ս. Լուսատրչի մասունքը: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 15 Յունիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսատրիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Դշ. 18 Յունիս.— Թարգմանչաց նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Ծափէ Եպս. Աճեմեան:

* Եշ. 19 Յունիս.— Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց՝ Սահակայ եւ Մեսրոպայ (Տօն ազգային): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց, ըստ սովորութեան, Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գաբրիէան:

* Որ. 20 Յունիս.— Մայր Տաճարին կից Ս. Էջմիածին մատուոյն մէջ իր անդրանիկ

պատարագը մատուց անորոշմայ Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան:

* Ըր. 21 Յուլիս.— Ս. Տրդատայ թագ. և Աշխէն Տիկնոջն: Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատուոյն մէջ իր անդրանիկ պատարագը մատուց անորոշմայ Արթ. Տ. Ներսէս Բնն. Գոճակեօգեան:

— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ Գանգեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

* Կիր. 22 Յուլիս.— Գիտ Տիոյ Ս. Աստուածանի: Առատուուն, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի գլխաւորութեամբ, միաբան հայրեր ինքնաշարժերով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին դիմաց (Գերեզմանը անորոշութեան մէջ ըլլալով) պատարագեց Հոգշ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարֆազէեան, ուսուցիչն ու վարժիչը անորոշմաներուն, որոնցմէ Տ. Ռուբէն Արեղայ կը սպասարկէր իրեն:

* Որ. 27 Յուլիս.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ Գանգեց Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճէմեան:

* Ըր. 28 Յուլիս.— Ս. Երկոտասան Աւաքելոյն Բրիստոսի եւ Պօղոսի՝ երեքուսաններորդ աւաքելոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պօղոսի վերնամատուոյն մէջ: Ժամարարն էր Ս. Աթոռոյ Միաբան Հոգշ. Տ. Նուրհան Արդ. Մանուկեան, որ ժամանած էր Զուիցերիայէն:

* Կիր. 29 Յուլիս.— Բարեկենդան Վարդավաթի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Մուշեղ Արդ. Թաշճեան:

* Որ. 3 Օգոստ.— Տապանակի Գանատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից Ս. Էջմիածին մատուոյն մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք.:

* Ըր. 4 Օգոստ.— Յիշատակ Տապանակին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Էջմիածին մատուոյն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան:

— Այլակերպութեան հանդիսաւոր Գանատօնակին ի Ս. Յակոբ Գանգեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք.: Ապա կատարուեցաւ Տեսնեղթոր գահակալութեան տարեդարձի յատուկ արարողութիւն:

— Գեշերասկիզբին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցան «Եկեղեցի»ի և Հսկման կարգեր:

Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպս.:

* Կիր. 5 Օգոստ.— ՎԱՐԴԱՎԱՌ (Տօն Այլակերպութեան Տեսնեղ): Օրումն հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք.: Ս. Պատարագի արարողութիւնները ձայնափողուեցան իսրայէլեան ռատիոկայանէն:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուած «Անդատան»ին Գանգեց Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճէմեան:

* Բշ. 6 Օգոստ.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան: Ապա կատարուեցան հոգեհանգստեան կարգեր, Գանգեց Մայր Տաճարին մէջ և յետոյ գաւիթը՝ Երանաշնորհ Տ. Կիրիլ Բ. Պատրիարք Հօր շիրմին վրայ, Գանգահոլութեամբ Հոգշ. Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիլոսեանի:

* Որ. 10 Օգոստ.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ Գանգեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպս.:

* Ըր. 11 Օգոստ.— Ս. Թադէոսի աւաքելոյն մերոյ եւ Սանդիսոյ կուսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Կիր. 12 Օգոստ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսարիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Օշին Վրդ. Նիկոլեան:

Ապա կատարուեցաւ «Խաղողօրհնէք»ի աւանդական արարողութիւնը, Գանգահոլութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս Ասլանեանի:

* Գշ. 14 Օգոստ.— Այսօր սկսան Ս. Կոյսի Վերափոխման տօնը կանխող ամենօրեայ հանդիսաւոր պատարագները՝ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ:

* Ըր. 18 Օգոստ.— Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան:

* Կիր. 19 Օգոստ.— Բարեկենդան Ս. Աստուածանի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վր-

րայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեան:

* Որ. 24 Օգտ.— Շողակաթի նախատոնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատուոյն մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպս. Պողարեան:

* Շր. 25 Օգտ.— Տօն Շողակաթի Ս. Էջմիածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժերով մեկնեցաւ Գեթսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու Վերափոխման մեծահանդէս նախատօնակը:

— Գիշերակիզքին, նոյն Տաճարին մէջ կատարուեցան «Եկեցէ՛ք»ի եւ Հսկման կարգեր, եւ կարճ դադարէ մը ետք՝ գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւններ: Հանդիսապետն էր Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 26 Օգտ.— ՎԵՐԱՓՈՒՍՈՒՄՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ: Առաւօտուն, գլխաւորութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Ասլանեանի, միաբան հայրեր ինքնաշարժերով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր օրուն հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ մատուց եւ ապա սրբավայրին առջեւ կատարուած «Անդաստան»ին նախագահեց Հոգշ. Տ. Կիրէղ Ծ. Վրդ. Գաբրիէան՝ եպիսկոպոսական խոր ի գլուխ: Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը ներկայ եղաւ Ս. Պատարագի մէկ մասին:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Անդաստան»ին եւ ժամերգութեան աւարտին կատարուած նախատօնակին նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպս. Պողարեան:

* Բշ. 27 Օգտ.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատուոյն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարֆագէլեան: Ա-

պա, Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վարդապետի նախագահութեամբ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն, որը կրկնուեցաւ Տաճարի գաւիթը՝ Երանաշնորհ Տ. Կիրէղ Բ. Պատրիարքի շիրմին վրայ:

* Շր. 1 Սեպտ.— Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

* Կիր. 2 Սեպտ.— Ը. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ըստ սովորութեան, պատարագին էր Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

* Բշ. 3 Սեպտ.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Ասլանեան:

* Գշ. 4 Սեպտ.— Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արք. Յովակիմեան: Երթուդարձի թափօրներուն նախագահեց, ըստ սովորութեան, ժամօրհնողը՝ Հոգշ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր:

* Շր. 8 Սեպտ.— Ս. Թովմայի Առաքելոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Ս. Աթոռոյս երիտասարդ միաբաններէն Հոգշ. Տ. Աղան Վրդ. Պալիօգեան որ արձակուրդով ժամանած էր Հայաստանէն, ուր երկու տարիներէ ի վեր քարձրագոյն ուսմանց կը հետեւի:

— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճեմեան:

* Կիր. 9 Սեպտ.— Գիտ Գօտոյ Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Գերշ. Տ. Ծահէ Եպիսկոպոսի գլխաւորութեամբ, միաբան հայրեր ինքնաշարժով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Նորհան Արք. Մանուկեան:

* Շր. 15 Սեպտ.— Ս. Յակոբայ եւ Ծմաւոնի առաքելոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վիգէն Արք. Այքագեան:

* Կիր. 16 Սեպտ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարֆագէլեան:

* Եջ. 20 Սեպտ.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճէմեան:

* Որ. 21 Սեպտ.— Ծնունդ Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Գերշ. Տ. Ծահէ Եպսկոպոսի գլխաւորութեամբ, միաբան հայրեր ինքնաշարժերով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Գերշ. հանդիսապետ Սրբազանը:

* Եր. 22 Սեպտ.— Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն (325): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

* Կիր. 23 Սեպտ.— Բարեկենդան Ս. Խաչի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Բակուր Արդ. Տատուրեան:

* Եր. 29 Սեպտ.— Տօն եկեղեցւոյ ի Նաւկատիս Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գիսակ Արդ. Մուրատեան:

— Խաչվերացի հանդիսաւոր նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճէմեան, որ ապա Կենաց Փայտի մատունքը թափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան:

— Գիշերակիզբին, Գերշ. Սրբազանը նախագահեց նաև Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնած «Եկեղեցի»ի և Հսկման արարողութիւններուն:

* Կիր. 30 Սեպտ.— ՏՕՆ ՎԵՐԱՅՄԱՆ Ս. ԽԱՉԻՆ: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Գերշ. Տ. Ծահէ Եպսկոպոս: Արարողութիւնները ձայնասփռուեցան իւրաքանչեւ ռատիոկայանէն: Կատարուեցաւ, ըստ սովորութեան, հանդիսաւոր հոգեհանգստեան պաշտօն՝ Ս. Աթոռոյս և ազգիս բարերար Կարապետ և Գրիգոր Մելգոնեան եղբայրներու հոգիներուն համար, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Ասլանեանի:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Խաչվերացի մեծահանդէս և վերջին «Անդաստան»ը: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք.:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ը

* Եջ. 7 Յունիս.— Կէսօրէ ետք, Անգլիոյ Էլիզապէթ Բ թագուհիի թագադրութեան 20րդ և ծննդեան 47րդ տարեդարձներուն առթիւ, բրիտանական ընդհ. հիւպատոսին կողմէ հիւպատոսարանի մէջ սարքուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Ասլանեան և Տիար Կ. Հինդլեան:

* Կիր. 10 Յունիս.— Արևմտեան Գերմանիոյ Վարչապետ Ուիլի Պրանտի ի պատիւ Երուսաղէմի քաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Քօլլէքի կողմէ քաղաքապետարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը և Դիւանապետ Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս. Աճէմեան:

* Բշ. 18 Յունիս.— Հոգեզայտեան երկրորդ օրուան առթիւ, Ռուսերու Ս. Աղեքսանդր եկեղեցիին մէջ մատուցուած հանդիսաւոր պատարագին ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. և Տիար Կ. Հինդլեան:

— Երեկոյեան, Ռուսերու վանքին մէջ նոյն առիթով տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Սրբազանը, ընկերակցութեամբ Հոգշ. Տ. Կիրէղ Ծ. Վրդ. Գաբրիէանի, Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Վիգէն Արդ. Ալքազեանի և Տիար Կ. Հինդլեանի:

* Եր. 30 Յունիս.— Ն. Արքութիւն Պօղոս Զ. Պապի զահակաւորութեան 10ամեակին առթիւ, երեկոյեան, Պապական Նոիրակ Մօնս. Փիօ Լակիի հրաւերին ընդառաջելով, Նոիրակի ապարանքին մէջ սարքուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք.:

րարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք.ի եւ Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Վիգէն Արեղայի:

* Բշ. 2 Յուլիս.— Ս. Ռիստիս Միաբան Հոգշ. Տ. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան, տարի մը մօտաւորապէս Ս. Աթոռ մնալէ ետք, մեկնեցաւ Լիոն (Ֆրանսա), իր նոր պաշտօնատեղին:

* Դշ. 4 Յուլիս.— Զուիցերիայէն Հոգշ. Տ. Օշին Վրդ. Նիկողեան հիւրաբար Ս. Աթոռ ժամանեց, ուր մնաց մօտ երկու ամիս:

* Ըր. 14 Յուլիս.— Երեկոյեան, Ֆրանսայի ազգային տօնին առթիւ, ֆրանսական ընդհ. հիւպատոսին կողմէ հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ սարքուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Ծահէ Եպս., Հոգշ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. եւ Տիար Կ. Հինդլեան:

* Դշ. 18 Յուլիս.— Ս. Ռիստիս երիտասարդ միաբաններէն Հոգշ. Տ. Նուրհան Արդ. Մանուկեան Ս. Աթոռ վերադարձաւ Զուիցեր-

իայէն, ուր մեկնած էր տարի մը առաջ:

* Եշ. 16 Օգոստ.— Պելճիքական ընդհ. հիւպատոսին կողմէ տրուած մասնաւոր ընդունելութեան մը ներկայ գտնուեցաւ Դիւանապետ Գերշ. Տ. Ծահէ Եպիսկոպոս:

* Կիր. 9 Սեպտ.— Ռուսերու Մոսկուայի Պատրիարք Ն. Ամեն. Պիմէնի անուան տօնին առիթով, Ս. Քաղաքիս Ռուսերու միաբանութեան մեծաւոր Հայր Բլիսէնթի կողմէ, Ռուսերու վանքին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Հոգշ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գաբրիէան եւ Տիար Կ. Հինդլեան:

* Բշ. 17 Սեպտ.— Առաւօտուն, Ժառանգատրաց Վարժարանի եւ Ընծաւարանի 1973-74 ուսումնական տարեշրջանի բացումը կատարեց, ի բացակայութեան Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր, Վերատեսուչ Գերշ. Տ. Ծահէ Եպիսկոպոս, ի ներկայութեան հոգեւորն հայրերու, ուսուցչական կազմին եւ ուսանողութեան:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

«ՍԻՈՆ»-ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՍԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵԻՆԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- Արեւմտեայ Գրողների Նամականի** (Իրական ժառանգութիւն, Գիրք Զ. Պրակ 1) — Կազմեց և ծանօթագրեց՝ Գ. Հ. Աղնաւուրեան: Երևան, Համալսարանի Հրատարակչութիւն, 1972, էջ 510:
- Քառոցներ և Յորդորներ** — Խաչակիր Յուսիկ Ա. Քհնյ. Ղազարեան: Նուէր Յարութիւն Ղազարեանէ: Իսթանպուլ, «Կոպէլ» Հրատ., 1972, էջ 221:
- Լեւոն Բաշլեան** — Հեղինակ՝ Հայկ Պարիկեան (նուիրատու): Հալէպ, Տպարան «Հալէպ» Ներսէս Նալպանտեան, 1970, էջ 144:
- Հայկական Համարաբան** — Կազմուած է ՀՍՍՀ Գիտ. Ակադեմիայի Ակադեմիկոս Ա. Ս. Ղարիբեանի Ընդհանուր Ղեկավարութեամբ: Հատոր 5: Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հայկական Գարտարան: — «Նդիշէի Վասն Վարդանայ և Հայոց Պատերազմին», Երևան, 1957 (Բառա-Փերականական): Երևան, Բազմագրուած, 1972, էջ 272:
- Նոյնին Երգ Հատորը:** — «Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց և Թուրք Առ Վառն Մամիկանեան», Տփղիս, 1904 (Բառաքերականական Համարաբան): Երևան, Բազմագրուած, 1972, էջ 347:
- Նոյնին Երգ Հատորը:** — «Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց», Տփղիս, 1913 (Բառա-Փերականական): Երևան, Բազմագրուած, 1972, էջ 474: (Վերի 3 հատորները նուէր՝ Հայկ. Համալսարանի Կարտարանէն):
- Գրաբարի Դարերացի** — Մարտիրոս Մինասեան (Բազմագրուած Երուսաղէմ՝ 1972ին): էջ 191:
- Նոյնին Ընդհանուր Եկեղեցոյ Պատմութեան** — Ա. և Բ. Հատոր (Բազմագրուած) — Երուսաղէմ, 1971-72: էջ 1-242 և 243-503:
- Զարեհի Անուան Իրականութեան և Արուեստի Թանգարանէն Նուէր ստացանք.** ա) Պետրոս Գուրեան (Դէմքի Վերականգնումը) — Ա. Զ. Ճազարեան: Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1971, էջ 69:
- բ) Ս. Զարեհի Անուան Գրականութեան և Արուեստի Թանգարան — Գ. Ա. Մաղոյեան: Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1972, էջ 92:
- գ) **Արեւմտեայ Գրողների Նամականի** (Իրական ժառանգութիւն: Գիրք Զ. — Պրակ 1) — Կազմեց և ծանօթագրեց Գ. Հ. Աղնաւուրեան: Երևան, Երևանի Համալսարանի Հրատարակչութիւն, 1972, էջ 510:
- Սէր Որ Գին Զուգէր** (Պատմութեան և Վիպական) — Սմբատ Փանոսեան: Նուէր Հ. Բ. Լ. Մ. ի Ալեք Մանուկեան Մշակ. Հիմնադրամի կողմէ: Պէյրուս, Տպ. Սեան, 1968, էջ 433:
- Տեղեկագիր 1971-1972 Տարեշրջանի Նուագէմի Հայ Պատրիարքութեան Ժառանգաւորաց Վարժարանի և Ընծայարանի** — Շահէ Եպս. Աճէմեան՝ Վերատեսուչ: Երուսաղէմ, Տպ. Ս. Յակոբեանց, 1972: [էջ 60:]
- Արեւմտեայ Գրողների Նամականի** — Արամ Մուրադեան (նուիր.): Թեհրան, Տպ. Մոզեբն, 1972:
- Անվերնագիր** — Հեղինակ, նուիրատու, տպգրք. վայր, թուական և էջ նոյն:
- Հոգիի Զայն** — Հրաչ Քաջարեան: Նուէր Գեոր. Յովհ. Մ. Վրդ. Կամարականէ: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1971, էջ 205:
- Յորդորների Յուշմանեան Դուրմախի 250ամեայ Դարաց Դատուն և 45ամեայ Դոդրան Նրգախումբին 1719-1924 և 1970** — Պատրաստեց՝ Վարուժան Քէօսեան: Նուէր Մայր Եկեղեցոյ Դոդրաց Դատուն և Դոդրութեան Նրգախումբի անուանով: Իսթանպուլ, Տպ. Մարմարա, 1971, էջ 257:
- Համալսարանի Արեւմտեայ Մէկ Դարու Պատմութեան** (Ա. Հատոր, 1850-1878) — Լեւոն Զորմանեան: Նուէր Հ. Բ. Լ. Մ. ի Ա. Մանուկեան Մշակ. Հիմնադրամի կողմէ: Պէյրուս, Տպ. Տոնիկեան և Որդիք, 1972, էջ 612:

Անուարտ Էմանուել — Ռիմա Գառնէ: Նուէր Արամ Գառնէէ: Թեհրան, Տպ. Ալիք. 1972, էջ 239:

Բանբեր Մասնադարանի — Թիւ 10: Նուէր Մաշտոցի Անուան Մատենադարանէն: Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1971, էջ 487:

Վարդան Արեւելցի - Մեկնութիւն — Աշխատասիրութեամբ՝ Լ. Գ. Խաչերեանի: Նուէր և Հրատ. ըստ յերնայն: Երևան, 1972, էջ 177:

Հայկ. ՍՍՀ Գիտութիւնների Ակադեմիայէն Նուէր ստացանք հետեւեալները.

ա) **Գրական Արեւմտահայերէնի Ձեւաւորումը** — Վ. Լ. Անէմեան: Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1971, էջ 291:

բ) **Յակոբ Կոչոյեան (Արուեստը)** — Վ. Հ. Մաթէոսեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 242:

գ) **Հայկական Մանրակարգութեան Գլանոցի Գագրը** — Ա. Ն. Աւետիսեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 199 + 45 Մանրանկարներ:

դ) **Քուրդուրի Բարբառը** — Ներսէս Մկրտչեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 236:

ե) **Ներսէս Լամբրոնացի** — Գրիգոր Յակոբեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 371:

զ) **Հայ Գեղարուեստական Արձակի Սկզբնաւորումը (ե Դար)** — Մայիս Ալիզադէզեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 300:

է) **Առաքել Բաղիշեցի (ԺԶ. Դար)** — Ուսումնասիրութիւն, ըննական բնագրեր և ծանօթագրութիւններ Արշալոյս Ղաղինեանի: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 348:

ը) **Անարատիս** — Գոննոփոն: Թարգմանութիւնը Սիմոն Կրկեաշարեանի: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1970, էջ 282:

թ) **Հայերէն Արժասական Բառարան (Ա. Հատոր, Ա-Դ)** — Հր. Անտոնեան: Երևան, Երևանի Համալսարանի Հրատարակչութիւն, 1971, էջ 198:

ժ) **Ռուս - Հայերէն Բառարան (Մէկ Հատորով)** — Ա. Ս. Ղարիբեան: Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1968, էջ 1421:

ժա) **Հայ Ազգագրութիւն և Բանահիւսութիւն** — Նիւթեր և Ուսումնասիրութիւններ — 2 — ա) Նոր Նախիջևանի Հայ Ժողովրդական Բանահիւսութիւն — Հեղինակ՝ Խ. Ա. Փորքչեան: — բ) Նոր Նախիջևանի Հայ Ժողովրդական Երգերն ու Յղանակներ — Հեղինակ՝ Մ. Գ. Լիւլէճեան: Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1971, էջ 229:

ժբ) **Ջուարբնոց և Նոյնասիւղ Յուշարձաններ** — Ս. Խ. Մնացականեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 258 + 48 Լուսանկարներ:

ժգ) **Հայաստանի Հնագիտական Յուշարձաններ 6 — «Ժայռապատկերներ»** — Գրակ 2 — Հ. Ա. Մարտիրոսեան և Հ. Բ. Խարաշէլեան — «Գեղամայ Լեռների Ժայռապատկերներ»: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 6 և 333 Աղիւսակներ: (Հայերէն և Ռուսերէն):

Երգեցողութիւն Հայաստանաց Եկեղեցւոյ (Հայերէն և Անգլերէն): Նիւ Եորք, Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ Գագրաց Գառն Հրատարակչութիւն, 1950, էջ 67:

Պատարգամասոյց Հայաստանաց Առաք. Եկեղեցւոյ (Հայերէն և Անգլերէն): Նիւ Եորք, Կոչնակ Տպարան, էջ 65:

Ընդարձակ Բառարան Յասկարանութեան և Առաքնեալ (Անգլերէն-Հայերէն) — Մ. Կ. Գուլումճեան (Ներսէս): Գահիրէ, Տպ. Ոսկեհատ, 1969, էջ 168:

Պատմութիւն Փերիայի Հայերի (1606-1956) — Լ. Գ. Մինասեան: Անթիլիաս, Տպ. Կաթող. Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1971, էջ 486: Հրատ. Գէորգ Մելիտիսեցի Գրական Մրցանակի թիւ 5: Նուէր Մրցանակի Գատակալմէն:

Քառուղի — Վահէ Օշական (Նուիրատու): Պէյրութ, 1971:

Հայաստան Արար Պատմութեան Մէջ (Արարերէն) — Էտիպ Էլ-Սէյէտ: Նուէր Յ. Ուղունեանէ և օրինակ մըն ալ Հ. Բ. Ս. Մ. Վիտիէտ ձեպէճեան Գրագարանի կողմէ: Հայէպ, Տպ. Հատիթհա, 1972, էջ 314:

Հայ Միջնադարեան Ցաղեր — Մշակում ձայնի և երգեհոնի կամ դաշնամուրի համար Ռոբերտ Աթաբեկեանի: Երևան, 1972, էջ 23: Հրատ. և Նուէր ըստ նախորդին:

Հնագոյն Երգեր (Շարականներ՝ Ձայնի և դաշնամուրի համար) — Մեսրոպ Մաշտոց. Գաշնամուրումը՝ Գէորգ Արմէնեանի: Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1971, էջ 20: Նուէր Յարութիւն Սամուէլեանէ:

- Մեհենգամանի Տառնգարի Թիշակարան Պոսթոնի Ս. Մարգարիտե Սկեղեցույ** (Հայերէն և Անգլիերէն): 1923-1924: Պոսթոն, 1953:
- Մրգարան** (Գասական և Գուսանական երգեր) — *Կազմեց՝ Վ. Չաքմիշեան* երեսուն, 1971, էջ 333: Հրատ. և նուէր ըստ նախորդին:
- Համարուրիւն Ամբողջ** — Մայր Աթոռի և Անթիպատի միջև փոխանակուած նամակներ և հեռագրեր՝ Ս. Էլմիսմանում 1909 թուականի Սեպտ. 27-Հոկտ. 2ը կայացած Եպիսկոպոսաց ժողովին Կիլիկեան Աթոռի Եպիսկոպոսներին Մասնակցութեան Վերաբերեալ: Առանձնատիպ «Էլմիսման» Ամսագրի 1970 թ. 2-ի. Համարից: Մայր Աթոռ, Ս. Էլմիսման, 1970, էջ 43:
- Ասեմագրուրիւն ՏԹԳ Ընդհանուր Ժողովի** — 6 նոյեմբեր 1971: Հ. Բ. Բ. Միու. թիւն: Նիւ Եորք, 1971, էջ 8:
- Մանուկ ու Մարդ** (Քերթնածներ) — Երուանդ Պարունեան (Նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Սեան, 1971, էջ 115:
- Ոսկու Կարաս** — Յովհաննէս Թումանեան: Երեան, «Հայաստան» Հրատ., 1972:
- Համառօտ Ակնարկ Վիսեմեայի Դաղուրի Պատմութեան Վրայ** — Դր. Մեսրոպ Ծ. Վրդ. Գրիգորեան (Նուիրատու): Իսթանպուլ, Տպ. Էքսքրէս, 1972, էջ 48:
- Տարեկան Ամփոփ Տեղեկագիր** — Հայ Ազգային Բուժարան, Աղուսիկ, Լիբանան 1967-1971 Տարիներու:
- «Սփիւռք Այսօր»** — Յուզանդէտ: Հայ Աւետարանական Գոյէն, Պէյրուս, Լիբանան: Պէյրուս, Տպ. Ատլաս, 1972:
- Հայ Համաբարձրային Դեղանութիւնը և Հայ Մասեմագրութեան Համաբարձր** (Աղբիւրարանական և Բնագրաբնական Ուսումնասիրութիւն) — Հ. Ս. Անասեան: Էլմիսման, Մայր Աթոռ Ս. Էլմիսմանի Տպարան, 1972, էջ 99: Առանձնատիպ «Էլմիսման» Ամսագրի 1971 թ. ԺԱ-ԺԲ և 1972 թ. Ա-Դ համարներէ: Նուէր «Էլմիսման» Ամսագրի խմբագրութեան:
- Բառասեմակ Պրիմորի Ս. Համբարձում Սկեղեցույ 1931-1971:** Պրիմորի, Բրնէթրի, 1971:
- ԹԹԳ Տարեկան Թեմական Պատմութեան Ժողով Հայաստանեայց Սկեղեցույ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Առաջնորդական Վիճակի** — Ապրիլ 30-Մայիս 1, 1971: Մոնթրէալ, Գանատա, Ս. Գրիգոր Լուսարիւն Հայց. Եկեղեցի, 1971:
- Տարեկան Տեղեկագրուրիւն Ս. Գրիգոր Նարեկացի Հայց. Սկեղեցիի** — Գլխ. Էնտ, Օհայօ, 1970 Տարույ: Գլխ. Էնտ, Օհայօ, 1970, էջ 15:
- Տարեկան Ծխական Տեղեկագրուրիւն 1971 Տարույ** — Ս. Գրիգոր Նարեկացի Առաքելական Սուրբ Սկեղեցույ, Բիշմընտ Բարձունք, Օհայօ: Բիշմընտ Հայց. Օհայօ, 1971, էջ 29:
- Օժում Գլխ. Էնտի Ս. Գրիգոր Նարեկացի Հայց. Սկեղեցույ** — Ապրիլ 12, 1964: Գլխ. Էնտ, Օհայօ, 1964, էջ 36:
- Բաճճի Օրացոյց** (32րդ Տարի, 1973): Կազմեց՝ Տանտ Պողոսեան: Նուէր Նուարդ Բաղայեանէ: Թեհրան, Տպ. Մոզերն, 1973:
- Հայ Սկեղեցույ Կուրուսք Սեղանին** — Թորգոմ Արքեպ. Մանուկեան (Նուիրատու): Նիւ Եորք, 1972, էջ 38:
- Կիւրուսպատում** — Քսենոփոն: Ֆրանսերէնից թարգմանեց՝ Ալտա Մուրադխանեան: Նուէր՝ Դուկաս Կարապետեանէ: Թեհրան, Տպ. Մոզերն, 1971, էջ 331:
- Հաթնիւր** — Յովհաննէս Երազ: Նուէր ըստ վերնոյն: Պէյրուս, Հրատ. «Սեան» Հրատարակչական Տան, Տպ. Սեան, 1971, էջ 240:
- Գեղոյ Զաւուշ** — Ա. Լ. Հրատ. «Յեղափոխական Աւելում»: Նուէր ըստ վերնոյն: Պէյրուս, Տպ. Սեան, 1972, էջ 415:
- Սիամբո և Խեղարէ** — Յովհաննէս Երազ (Պարսկերէն թարգմանութիւն): Թարգմանեց Ալէք Խաչատրեան: Նուէր ըստ վերնոյն: Կենսագրական ակնարկ՝ Հայերէն լեզուով: Թեհրան, 1971, էջ 83:
- Անան Թեմ** (Ընտրի Քերթնածներ) — Խաչիկ Մարկոսեան: Նիւ Եորք, 1972, էջ:
- Դաղրականեան Զեկեման Դործ Զուհասանի Մէջ** — Ուսումնասիրեց, Գերյ. Յովսէփ Թ. Ծ. Վ. Խանգեան: Նուէր՝ Գերյ. Յովսէփ Ծ. Վրդ. Կամարականէ: Աթէնք, Տպարան Պէյրուսի մէջ, Տպ. Մեսրոպ, 1970, էջ 59:
- Կարճիկ Աղանանեան Սանց Տուն** — Երեք լեզուով՝ Արաբերէն, Հայերէն և Ֆրանսերէն: Նուէր ըստ վերնոյն: Պէյրուս, Տպ. Մշակ, 1972:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՄՐԱԳՐԱԿԱՆ	Ա. Գ.	202
Յակոբ Օշական		
Ձեռնագրութիւն Սուրբ Արտուս ցերս		205
ԿՐԾՆԱԿԱՆ		
Մահուան Գաղափարը	Գէորգ Ս. Ճինե՛վճեւն	207
ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ		
Յանաի Գիշերուան Անդարոյրեան Մէջ	ԹԱՄԱՍ ՄՈՒՐ	210
Աբու Լալա Մանարի	Թրգմ. Ե.	
	ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ	211
	Անգլ. Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	
ԳՐԱԿԱՆ		
Տաղարան Յովհաննէս Կարնեցիի		213
Նամականի Արշակ Զօպանեանի	Հրատ. Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ	221
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
Սարգիս Քեմյ. Պիծակ	Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ	236
Հայագէտ Լուի Մարիէս	ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	240
ՊԱՏՄԱԿԱՆ		
«Պատմութիւն Բաղդատի»	Հրատ. Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ	249
ԳԻՒԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԻ		
Նամականի Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարքի	Հրատ. ԱՐԱՅ ԳԱԼՍՏՅԱՆ	259
ԳՐԱՆՕՍԱԿԱՆ		
«Յուցակ Ձեռագրաց Նոր Զուգայի Ամենափրկիչ Վանքի»	Գ. ԲԱՄՊՈՒՔՅԱՆ	275
Une Compilation sur la Grammaire de l'Arménien Ancien	MARTIROS MINASSIAN	279
«Դիւան Հայ Վիմագրութեան»	Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ	284
«Հայաստանի Բերդերը»	Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ	286
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
Եկեղեցականք — Բեմականք		290
Պաշտօնականք		294
ՅԱՒԵԼՈՒԱՆ		
Յանկ «Սինն»ի Խմբագրութեան Եւ Գ. Կիւլպէնկեան		296
Մատենադարանին Նուիրուած Քիբեքու		
Բովանդակութիւն		299

C O N T E N T S

EDITORIAL

Hagop Oshakan	A. K.	202
Ordination of two priests		205

RELIGION

The conception of death	<i>Kevork S. Genevisian</i>	207
-------------------------	-----------------------------	-----

POETRY

Oft in the stilly night ...	<i>Thomas Moore</i>	210
	<i>Trans. Y.</i>	
Abou'l Ala Mahari	<i>Avedic Isahakian</i>	211
	<i>Trans. M. Manoukian</i>	

LITERATURE

The poems of Hovhannes Garnetzi		213
The letters of Arshag Tchobanian	<i>Ed. H. Kurdian</i>	221

PHILOLOGY

Priest Sarkis Bidzak	<i>Bp. N. Dzovagan</i>	236
Louis Mariès	<i>Martiros Minassian</i>	240

HISTORY

"History of Baghdad"	<i>L. G. Minassian</i>	249
----------------------	------------------------	-----

THE ST. JAMES ARCHIVES

The correspondence of Patriarch Gregory the Chain-Bearer	<i>Ed. Ara Kalaydjian</i>	259
---	---------------------------	-----

REVIEWS

Catalogue of the New-Julfa manuscripts	<i>K. Pamboukjian</i>	275
Une Compilation sur la Grammaire de l'Arménien Ancien	<i>Martiros Minassian</i>	279
Armenian Inscriptions	<i>H. Kurdian</i>	284
Armenian Castles	<i>H. Kurdian</i>	286

Monthly news from the Armenian Patriarchate		290
---	--	-----

SUPPLEMENT

Books received by the Redaction of "Sion" and the Gulbenkian Library		296
---	--	-----

Contents		300
----------	--	-----

Yearly subscription: 5 U. S. Dollars
All correspondence should be addressed to:
Ara Kalaydjian, The St. James Press
P. O. Box 14001, Jerusalem — Israel